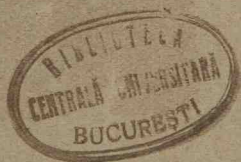

E. LOVINESCU
CRITICE

EDIȚIE DEFINITIVĂ

IV

~~44987~~

EDITURA „ANCORA”, S. BENVENISTI & Co.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 55796 Subst
Inventar C 277895

557

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C277895

P R E F A Ț Ă

Și materialul ediției definitive a volumului IV e grupat tot pe axa „metodei impresioniste“.

E. L.

Februarie 1928.

I

1. Cinquantenarul romanului român.

274885

1. Dacă proza noastră literară începe la 1840 odată cu *Alexandru Lăpuşneanu* al lui Costache Negruzzi, punctul de plecare al romanului trebuie căutat abia în *Ciocoii* lui N. Filimon; i-a fost, aşadar, dat acestui „copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu plete de ţârcovnic“ corist în trupa Madamei Karl, flautist în trupa lui Popa Nicola şi aspirant de preoţie, i-a fost dat acestui obişnuit al grădinilor Bucureştilor, tovarăş de chefuri al lui Anton Pann, Unghiurliu, Chiosea şi Nănescu; i-a fost dat acestui „mălaiu mare“, cum îl numeau prietenii, să scrie acum cincizeci de ani primul roman de observaţie. Cum pentru o literatură tânără jumătate de veac constituie un trecut, aniversarea *Ciocoilor* ne oferă prilejul unei retrospecţiuni...

Până la jumătatea veacului XIX, literatura, ca şi întreaga acţiune de redeşteptare naţională, a fost opera boerimii: boeri erau Văcăreştii, Conachi,

Alecsandri, Ion Ghica, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Negruzzi ; oameni ajunși la o înaltă treaptă socială prin cultură și talent, Eliade, Asachi, Gr. Alexandrescu sau Bolintineanu. În procesul de formație a culturii române, prin diviziunea muncii, literatura a revenit însă, în epoca noastră, în sarcina exclusivă a proletariatului intelectual ; în locul boerilor și oamenilor de cultură de odinioară avem, așadar, astăzi, o armată de muncitori ai condeului, adevărați declasați sociali, cu mai mult talent și hărnicie dar cu mai puțină zăbavă și etică. Dacă expresia cea mai înaltă a acestei boeme literare s'a realizat mai sigur în Eminescu, punctul ei de plecare trebuie căutat însă în Nicolai Filimon — în acest pierde vară, vesel, nepăsător, capabil de orice, deși lipsit de pregătire deosebită, mândăcios ca un erou homeric, țârcovnic și critic muzical, nuvelist romantic câtăva vreme și apoi, deodată, observator ascuțit și romancier social.

Fără a fi un monument estetic, *Ciocolii* lui Filimon sunt o operă viabilă : o frescă, neisprăvită, dar încă destul de vastă, străbătută de o acțiune epică nu în de ajuns de ferită de invazia amănuntelor ; o frescă, în care semnificativul înăbușe esteticul iar cronologicul dăunează compoziției. Puterea de observație este însă incontestabilă : în capitole, inegal interesante și uneori strict didactice, se desfășoară, astfel, întregul tablou al

acestei societăți de sfârșit de regim, dela Vodă Caragea și până la indivizii echivoci ce trăiau din fărâmiturile bogatului praznic fanariot. Prin legăturile lui ancilare cu Tudor Ciolănescu, vătaful de curte al Banului Grigore Băleanu, cu Neagu Chioftea al banului Constantin Bălăceanu, cu Gheorghită dela Armașu Manu, cu Zamfir Ploscă dela Isac Ralet, spectacolul e văzut mai mult prin geamul aburit al bucătăriei; priviți dintr'un astfel de loc de observație, *Ciocoi* nu se puteau integra decât într'o satiră socială.

Romanul nu ne-a dat însă numai fresca unei epoci ci ne-a creat și un erou reprezentativ epocilor de formațiune. Mai nerușinat, mai bogat în resurse, Dinu Păturică e actual și astăzi: băiat al lui Treti Logofăt Ghinea Păturică, ot Bucovsud Saac, iată-l strecurat ciubucciu în casa postelnicului Andronache Tuzluc, neînsemnat în aparență, dar aproape de urechea stăpânului; harnic, credincios la început, cuviincios cu cei mai mari, umilit, lingușitor, ascuns, Dinu Păturică se aruncă în cariera ciocoismului, minunat pregătit sufletește pentru a parveni. *Quo non ascendam?* e lozinca, în slujba căreia își pune răbdarea de a suferi orice. Din serviciul ciubucului boerului, el trece, așadar, treptat la paza iubitei lui Andronachi, Chera Duduca, cu care se înțelege din ochi pentru a-l stoarce pe Grec, în tovărășia lui Chir Costea Chiorul, cămătarul evreu ascuns sub nume

grecesc. Jaful începe : Dinu fură din toate, din administrația moșiilor, din hrana vitelor, din leafa țiganilor, din întreținerea caselor ; Chera Duduca îi smulge lui Andronachi juvaeruri spre a le vinde apoi ; Costache Chiorul îi dă bani cu dobândă înzecită ; moșiile zboară una câte una iar, când Grecul e sărăcit, Chera se mărită cu Dinu, ajuns bogat. Cu toată truda scriitorului de a-și purifica opera printr'un sfârșit moral, aruncându-l pe Dinu în ocnă, prin intervenția Domnului pământean restatornicit, și prin fuga Cherei peste Dunăre cu un Turc, romanul rămâne, în realitate, apoteoza ciocoiului, a parvenitului național, lungă descriere a unei cariere strălucite, pentru traectoria căreia nu e cruțat nici un amănunt : zi cu zi suntem martorii acestei ascensiuni încete dar sigure ; nici un mijloc de îmbogățire nu e uitat ; nu e umilință și îndrăzneală, viclenie și mlădiere, pe care Filimon să n'o fi zugrăvit, dacă nu totdeauna cu oportunitate estetică, cel puțin cu o perseverență de observator nemilos, ce isbutește să fixeze un caracter prin îngrămădirea amănuntelor.

Ciocoi vechi presupuneau existența unor *ciocoi noi*, pe care Filimon n'a avut timpul să-i zugrăvească. Partea a doua a dipticului a așteptat, deci, penelul lui Duiliu Zamfirescu : strănepot al lui Dinu Păturică, ciocoiu nou, lustruit de jumătate de veac de civilizație, Tănase Scatiu nu mai începe dela paza ciubucului boierului pentru a

sfârși, după o scurtă prosperitate, la ocnă, ci pornește ca vechil pentru a ajunge stăpânitor de pământ și reprezentant al poporului în Parlamentul țării. Scutit de lungul șirag al umilinților legate de soarta slujnicarilor, el e, totuși, răbdător, harnic, fără milă față de cei mici, asupritor al plugarilor, strângător, lacom la bucățica de pământ a altuia; dela vechil se înalță la rangul de arendaș; prin căsătoria cu fata boerului, proprietar, om cu influență în județ, tiran cu ai săi și cu țăranii, dar bine văzut de prefect și de guvern, în curând deputat și, desigur, în a doua generație ministru, el este adevărata realitate a țării noastre. Opera lui Filimon, ca și cea a d-lui Duiliu Zamfirescu, (cu resurse mai puține, dar mult mai bine compusă) isvorăște dintr'un proces social vizibil și acum: „se duc neamurile și se ridică noroadele“; se primenesc cadrele; se năruiesc averile; în locul fanariotului lacom și el, dar generos uneori, cu gesturi largi, și om de oarecare cultură, se ridică Dinu Pătruică, iar în locul boerimii noastre obosite, nepăsătoare, cu însușiri sufletești, dar fără energie, se ridică vechilii harnici, hrăpăreți, cu puteri proaspete: *Quo non ascendam?* își zic și ei și se înalță, în adevăr, în cele mai mari situații, sgomotoși, plebei, dar energici. Țara e a lor, viitorul e tot al lor: bunurile pământului sunt ale celor ce știu să le dorească cu pofta sălbatecă a sufletelor neînfruptate încă din plăcerile vieții.

Deși acest proces social evident a fost fixat în opere literare atât de semnificative, cum sunt *Ciocoii* și *Tănase Scatiu*, e simptomatic, totuși, că romanul social românesc s'a mărginit numai la atât: dacă din civilizația noastră de azi n'ar rămâne posterității decât puținele romane ce avem, urmașii și-ar face o falsă idee despre fizionomia societății noastre, întru cât eroul de predilecție al romanului românesc este *învinsul*. Dela Dionisie al lui Eminescu, fără stare civilă, cu capul în lună, fantastic, străin de orice realitate, până la eroii celor mai multe romane, găsim gama întreagă a unor oameni înzestrați sufletește, dar alături de ritmul vieții luptătoare. Dan al lui Vlahuță e un tânăr cu iluzii și cu însușiri de inimă, pe care viața îl sdrobește repede ca pe un om nefolositor și-l aruncă în casa de nebuni; eroii d-lui Brătescu Voinești sunt niște *inadaptabili*: suflete distinse, discrete, se ofilesc cu încetul într'un colț de provincie, fără a fi însemnat ceva; *Niculai Manea* e iarăși povestea unui profesor, scos repede din circulația vieții bucureștene și integrat apelor potolite ale vieții provinciale; întreaga literatură sămănătoristă reflectă, de altfel, acest proces de inadaptare. Se pune atunci întrebarea: societatea românească, în generalitatea ei, este compusă oare din oameni distinși sufletește, dar nepregătiți pentru luptă, incapabili de acțiune, învinși cu anticipație? Și

dacă nu, pentru ce atunci literatura noastră a făcut din *învins* un fel de erou național?

Răspunsul nu poate fi decât că, după cum am mai spus, în țara noastră încă tânără și plină de energii, e un număr nesfârșit mai mare de Dinu Păturică și de Tănase Scatiu decât de Dan și de Niculai Manea; de pretutindeni se ridică oameni noi, aprigi la luptă, harnici, ambițioși ce vor să ajungă cu orice preț, călcând totul în picioare, afecții, legături sfinte, în vederea scopului suprem de-a se îmbogăți și de a fi puternici. Adevăratul erou reprezentativ al societății noastre e, așadar, Tănase Scatiu. Lipsa de concordanță între societate și literatură se explică însă prin faptul că, la începutul evoluției sale, literatura noastră este încă în faza lirică. Sub aparență epică, romanele românești sunt, în realitate, creațiuni subiective, în care scriitorii își fixează momentele vieții și suferinții lor. Și Dan ca și Niculai Manea nu sunt observați, ci rupți din însuși sufletul scriitorului; d. Brătescu-Voinești, de asemeni, se povestește în fiecare din nuvelele sale. Intr'o țară însă, în care Tănase Scatiu ajunge deputat sau ministru, e firesc ca artiștii, în genere solitari și neîncadrați social, să fie de-a dreptul niște *învinși* și neadaptati. Oricâte merite ar avea, deci, o astfel de literatură lirică și personală, ea nu e nici în tradiția, nici în formula adevăratului roman, gen obiectiv isvorit din observație; întrucât societatea română nu se

recunoaște în oglinda lirismului sămănătorist, viitorul romanului nostru social nu va putea ieși decât din brazda *Ciocoilor* lui N. Filimon.

1913.

II

1. Al. Macedonski, poet parnasian.

1. Prin reducerea unor cauze felurite la una singură mai expresivă, legenda a pus în cunoscuta epigramă împotriva lui Eminescu nebun punctul de plecare al catastrofei literare a lui Macedonski... În realitate, publicitatea făcută în jurul persoanei sale, cabotinismul, lipsa de unitate și demnitate în viața publică, ciudățeniile ortografice și stilistice îl transformase mai de mult dintr'un poet de talent într'un personaj suspect. Când generația noastră a pășit în viața literară așa l'a cunoscut: cu atitudini răsvrătite, înconjurat de „efebi geniali“, cu o amărăciune crispată în fața succesului altora, cu o insuportabilă atmosferă de laudă de sine, cu casca lui Belisariu întinsă cu o mână pentru a culege obolul public și cu fulgerele lui Juvenal în cealaltă îndreptate împotriva ingraturii țării și a nepriceperii contemporanilor.

Al. Macedonski a fost, negreșit, un om de ta-

lent ; la începuturile *Literatorului* s'a ridicat ca șef de școală și, oarecum, chiar ca un rival al lui Eminescu. Gloria lor s'a cumpănit însă pentru scurtă vreme, de oarece, pe când prestigiul lui Eminescu s'a înălțat tot mai sus, cel al lui Macedonski s'a oprit pe înălțimi mijlocii. Cum un demon l'a îndemnat, totuși, să nu se mulțumească de a străluci în brazda luminoasă a lui Eminescu, poetul s'a tras deoparte pentru a căuta alte căi mai singuratică... De aici, fatalitatea soartei lui de a constitui voluntar antiteza poeziei eminesciene : Eminescu reprezenta, anume, tradiția națională, conservatismul istoric, dragostea pentru poezia, limba, legendele populare și, totodată, cultura germană, pe Schopenhauer, în filozofie, pe Heine și pe Lenau în poezie ; era, deci, fatal ca idealul lui Macedonski să reprezinte antitetic modernismul, exotismul, cultura franceză în ce are ea mai nou, prețiositatea și gongorismul, negațiunea principială a etnicului și, mai ales, lipsa de măsură. Nenorocirea lui Macedonski nu pleacă deci din epigrama împotriva lui Eminescu, ci din dorința de a-l cumpăni, prezentând ostentativ contrariul ; cum arta lui nu putea însă satisface gustul mulțimii și nu putea fi nici pe gustul tradiționaliștilor, ce reclamă îmlădierea evolutivă a formelor noi de cultură, prin păstrarea relativă a individualității etnice, mulțimea și elita intelectuală l'au părăsit ca pe o tristă epavă pe marea indiferenței publice așa că,

cu toată silința lui de a atrage atenția publicului, cu mult înainte de epigramă, poetul nu mai rămăsese decât cu o gardă de „efebi“ și de esteți, înlocuind, astfel, prețuirea celor puțini prin tam-tamul infernal al negrilor și prin muzica sgomotoasă a corybanților...

După ani lungi de tăcere ispășitoare, de uitare și de exil voluntar, Macedonski reappare nevindecat; în jur, acelaș ciripit de efebi extaziați dinaintea Maestrului, acelaș sgomot de notițe, de ecouri, în care ni se vestește că țara a câștigat, în sfârșit, pe Macedonski „după ce se încercase Franța să ni-l fure“, aceiași smirnă îndoelnică. Induioșat o clipă de nenorocirile poetului pribeag, publicul va cădea curând în vechea lui nepăsare față de un cabotinism incurabil. Înainte de a ajunge în această situație fatală, poetul ne dă un nou volum, pe care să ne grăbim a-l citi, ne așteptând ca atitudinea scriitorului să ne strice iremediabil efectul poeziilor sale.

De n'am cunoaște nimic din activitatea trecută a lui Macedonski, nu i-am înțelege reputația, care nu răspunde conținutului volumului. Pentru ce a fost privit ca șef al școalei simboliste? ca poet „damnat“? ca Zevs nefelegeritul — adunător de nori aristofanici, de sonorități zadarnice? Pentruce i s'a aruncat atâta hulă din

partea contemporanilor? Pentruce un sfert de veac a fost acoperit cu nepăsarea lumii cititoare? Pentruce, pe de altă parte, a fost ridicat pe scuturile câtorva esteți entuziaști, ce au văzut într'însul un „șef de școală“, un novator, un pontif al simbolismului? Considerat numai în sine, volumul *Flori sacre* nu ne dă deslegarea problemei, întrucât nu găsim în el nimic cu desăvârșire revoluționar, nici o urmă din simbolismul îngrămaditorilor de nouri sonori; dimpotrivă, versuri limpezi, frumoase, unele foarte frumoase, deși, puțin emotive, cu o atitudine în genere căutată; într'un cuvânt, toate însușirile plastice ale poeziei parnasiene. Dar dacă Macedonski e un parnasian și nu un simbolist, pentruce a trebuit să urce atâția ani calvarul reformatorilor, când școala parnasiană și-a dat de mult măsura în poeți consacrați și e privită ca o școală veche, istorică aproape? De ce răstignirea, buretele plin de oțet și sulița centurionului pentru un poet ce cântă *Avatarul* sau *Vasul*, pe urma lui José-Maria de Hérédia?...

*Uitată mi-este groapa sub flori și sub parfume
Dar tot mi-aduc aminte. —fu Crêtus al meu nume,
Și'n for purtam tunică (?) cu ciucuri elinești.*

Levki și *Imn la Satan* ne amintesc de un Leconte de Lisle, cu mai puțină filozofie, avânt și mitologie; *Psalmii moderni* ne amintesc pe Verlaine; *Mărgele de Olt* sunt un tribut întârziat și

stângaciu adus poeziei și ritmului popular .. Unde e deci noutatea „detestabilă“, pe care unii au înfierat-o și alții au exaltat-o? Dimpotrivă, nu întâlnim decât un vers fără rezonanță adâncă, laborios dar plastic, al unui poet ce a citit multe și nu uită, fără o personalitate absolut diferențiată.

Ce cântă poetul cu deosebire?

Dragostea? — niciodată... Neantul vieții? — nu. Iubirea de viață? — nu. Moartea? — nu. Liniștea? Fericirea? Natura? Trecutul? Viitorul? Orașul tentacular sau câmpia bucolică? — nu, nu. Atunci ce cântă anume? Nimic determinat nu te fixează, în afară de melancolia irosirii tinereții pentru zădărnicia unei arte neînțelese... Incolo:

*...Fu Crētus al meu nume,
Și'n for purtam tunica cu ciucuri elinești...*

adică o poezie plastică, evocatoare dar puțin emotivă, fără viață, fără căldură, o poezie sculpturală, fără sbucium și subconștient. Sonoră și armonioasă de multe ori, nu însă și impecabilă: Macedonski e încă departe de maestrul său; ades găsim în versuri nesiguranța de limbă, expresii flasce și, mai ales, un amestec de eleganță și de vulgaritate.

Câteva exemple:

*Vorbi în al meu sânge al patimilor grai,
Eram atletul plastic, întors abia din castre
Ș'am pus—sub piept scrobind-o—când lung o sărutai
Jaratecul de buze pe florile din astre.*

„Florile din astre“ nu înseamnă nimic.

O singur zeu—fiindcă rău—iar răul este forța...

...Fiindcă rău e o construcție franceză ne-
permisă.

Și cuprindă ambrozie sau poșircă de vin acru.

...Ambrozie și poșircă e o asociație eterogenă.

*...Dar ascundă ea Tenèdos sau otravă și puroi
Chio roșu sau miresme—meargă tot în voia sorței, —
Când e vasul de-aur virgin moralistul e greoi,
Și, în fond, se bea tot viața chiar când bei balsamul morței.*

...Puroi e vulgar; în fond e gazetărie.

*Pretutindenii e 'ntunerec, neagră noapte pretutindenii
Sub uitare, ca'ntr'o vatră, zace al traiului transport.*

...Al traiului transport e inacceptabil.

Și-ți aduc un corp în sdrențe și-un suflet ultragiāt (!!)

În tot volumul, o singură poezie se ridică peste celelalte prin unitatea ideii, prin construcție și prin bogăția expresiei: *Noaptea de Decembrie*. În sărăcia și înghețul odăei, flacăra de sub vatră îi aduce, deodată, poetului inspirarea. Ca în vis, i-apare atunci emirul Bagdadului, care, înconjurat de toată bogăția și feeria orientală, e ros

de dorința de a vedea Meca. Cu o caravană de cămile și de robi pornește, deci, spre cetatea visată, luând-o deadreptul, prin pustiu, zile și ani îndelungați, dar fără să ajungă; pier cămilele, pier caii, pier seizii: rămăsese singur emirul, când i se arată și Meca!... De cum o vede însă, zidurile cetății și încep să fugă ca niște năluciri:

*Spre albele ziduri, aleargă, — aleargă,
Și albele ziduri, lucesc, — strălucesc,
Dar Meca începe și dânsa să meargă,
Cu pasuri ce'n fundul de zare — o răpesc, —
Și albele ziduri lucesc, — strălucesc !...*

În emir e simbolizat visătorul, artistul îndrăgit de un ideal, pe care-l urmărește dar nu-l ajunge; fără a fi nou, simbolul e susținut cu vigoare constructivă și cu o ostentativă bogăție de decor orientat. Pe lângă emirul, ce merge deadreptul prin pustii, poetul a mai zugrăvit și pe un alt drumeț „pocit“, care, târându-se pe drumuri cotite, ajunge în cetatea visată:

*...Și vede pe-o iasmă ce'i trece sub poartă
Pe când șovăește cămila ce'l poartă...
Și'n Meca străbate drumețul pocit.
Plecat, schiop și searbăd pe drumul cotit,
Pe când șovăește cămila ce'l poartă...*

Se pare că în acest „drumeț pocit“, Macedonski a voit să zugrăvească pe Eminescu, după cum se zugrăvise singur în emir, răsturnând raporturile, de oarece nici un scriitor n'a mers mai drept ca

Eminescu, nici un scriitor nu s'a luptat mai cinstit cu ideea, cu forma, cu limba decât dânsul, după cum nici un scriitor n'a mers mai pieziș de cât Macedonski. E adevărat că, după ce a rătăcit pe atâtea căi cotite, ani îndelungați, ne vine acum cu un volum de versuri fără noutate revoluționară, dar cu frumuseți de amănunt și cu pretenții cumpătate; citindu-le, uiți și lauda și vrășmășia, cu care a fost troenit ani de-arândul și că, oricum, e un poet care nu merită :

Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité...

1912.

III

1. Cu prilejul poeziilor lui Duiliu Zamfirescu: „amorul antic“ și „dragostea modernă“.

1 Dela o vârstă oarecare simpla critică interpretativă nu ne mai poate mulțumi, de oarece, dincolo de cuvântul scris și îngrădit, se deșteaptă ecourile sufletului, dincolo de imaginea limitată se deschid perspectivele orizontului îndepărtat, făcându-ne să trăim mai mult din rezonanțele inimii și cugetării personale. Din pagina tipărită se trezește foșnetul conștiinții neliniștite, pe care ar fi o ipocrizie să spunem că nu-l ascultăm cu mai multă plăcere. Stăm, astfel, visători dinaintea cărții deschise, întregind scrisul cu propriul nostru vis și prelungind creațiunea poetică prin marele mister al creațiunii personale. O carte e cu atât mai fecundă cu cât ne cade mai des din mână pentru a ne da posibilitatea să împletim în țesătura ei și firul emoției ce ne răscolește apele sufletului și trezește svonul simțurilor deșteptate.

Bucuros ne-am regăsit, deci, vechea emoție în

fața noilor poezii ale celui mai clasic dintre scriitorii noștri contemporani ¹⁾, poezii de dragoste crepusculară, pe care, cum e mai tare decât noi, trebuie s'o știm înfrâna și domina pentruca, în loc să ne împingă și să ne prăvale în desnădejdea simțurilor, s'o putem transforma într'un principiu de armonie. Din această dragoste târzie poetul a știut scoate, în adevăr, numai euritmie și melancolie plină de rezonanța amurgului.

...Din învălmășagul imaginilor ce se desprind pe rând dintre paginile cărții se desface deodată și imaginea unui tânăr.. E aproape seară și prin geamurile deschise pătrunde mireasma Cișmiului. Din aromeala amurgului, tânărul se precizează ca un efeb cu linii echilibrate, cu mișcarea euritmică și cu timbrul grav și vibrant. Cum vine de departe, din antichitatea elenică, și e poate unul din discipolii lui Socrat, pasul lui s'a îngemănat cu pasul maestrului de sub laurii țăr- mului însoțit al Ilisului. Glasul lui răsună limpede peste veacuri în liniștea crepusculară, în care parcă s'ar topi universul într'o singură mărgea și s'ar prinde nemărginirea timpurilor revolute în mărginirea unei singure clipe. Intind urechea și aud svonul veacurilor, aud limpede glasul antichității elenice :

1) Duiliu Zamfirescu, *Pe Marea Neagră*, poezii.

— Pe Eros l'am cunoscut și noi ca pe tiranul zeilor și al oamenilor, după cum spunea bătrânul nostru poet epic. L'am cunoscut însă altfel: nu mă gândesc la furia amoroasă a Fedrei sau la dezastrele Atrizilor ci la înfățișarea morală a unei rase și a unei epoci, ce se precizează din eliminarea notelor discordante. Iubirea noastră era mai sănătoasă și mai aproape de natură: mai mult „amor“ și mai puțină „dragoste“. Amorul e o funcție firească a organismului, o trebuință a mușchilor, un joc estetic și totodată moral, deoarece nimic din ce răspunde finalității naturii nu poate fi imoral. Peste acest amor fizic s'a altoit însă și dragostea: nu vorbesc de substratul sentimental al actului fizic, necesar, întrucât scopurile naturii se împlinesc mai bine pe căile ispitei și ale iluziei ci numai de complecta spiritualizare a dragostei, de refugiul actului fizic în neantul sentimentului, de tirania inimii care bate în vid. O astfel de dragoste nevrozată e dragostea vremilor de acum; a iubi o femeie și a-ți spiritualiza iubirea în mii de nevoi sufletești, de subtilizări și de nuanțe, a acoperi jocul firesc al naturii într'o atmosferă de pasiune cerebrală, a prelungi instinctul natural al posesiunii printr'un instinct de dominație sau de supunere totală a sufletului, înseamnă a împinge la o rafinare discumpănitoare. Actul are, neapărat, nevoie de poezie; fără a ne amesteca însă în jocul lui toate resursele sufletești, trebuie să știm și des-

părți trupul de suflet, de oarece prin tirania cărnii sufletul își poate pierde echilibrul forțelor și amorul poate copleși libertatea spiritului. În cazul acesta, el devine o tragică nevroză ce depărtează pe om de izvoarele vieții și-l aruncă în obsesia gândurilor tentaculare. A iubi o femeie, a te lăsa dominat de gândul ei exclusiv, de gesturile, de vorbele, de întreaga ei atmosferă fizică și morală — e împotriva naturii și, prin urmare, imoral. Un îndrăgostit pare o fiară ce se retrage în fundul peșterii pentru a-și linge sângele rănilor; un om cu totala inapetență a vieții, ce-și nimicește sursele oricărei activități binefăcătoare. O astfel de dragoste antisocială nu-l poate purta decât pe drumurile morții. Sinuciderea pândește la o răspântie, crima pasională la cealaltă și totul pentru o femeie sau pentru un bărbat — când sunt atâtea femei și atâția bărbați! E monstruos să distrugi o viață din obsesia nesănătoasă a unei alte ființe, pe care n'o posezi, sau în posesia căreia nu găsești infinitul, pe care cu toții îl căutăm fără să-l găsim. Deși toate timpurile au cunoscut această nebunie, fiindcă s'a răspândit și mai mult în epoca voastră de nevroză trebuie să rezistați: să înviați amorul și să ucideți dragostea; înăbușiți mai bine sentimentul, decât să înăbușiți energiile activității. În „amor“ găsiți o expresie mai logică, mai estetică și mai morală decât în „dragostea“ imorală și inestetică. Lumea nouă așteaptă o primenire în sensul frumu-

seții fizice și a sănătății spirituale, neacordând amonului decât importanța unui act firesc, în care nu trebuie să naufragieze celelalte energii sufletești“.

Tânărul tăcu. Mărgeaua universului se umflă din nou, îndepărtând zările; strâns o clipă în el, timpul se afundă din nou în noaptea veacurilor. Glasul antichității se stinse, în vreme ce mireasma parcului înflorit plutia tot mai puternică, răspândindu-și efluviile voluptății...

Tăcere scurtă, tăiată de un fâșâit lung de foi, apoi de un vaer, de un geamăt ieșit parcă din polițele de palisandru ale odăei; murmur nedeslușit la început, plânset susținut pe urmă, plângeau sufletele poezilor rânduți în rafturi, întocmai ca glasurile dolente ale cocoarelor lui Dante, pierzându-se în zarea depărtată; glasul lui Catul, al lui Leopardi, al lui Musset și al lui Eminescu, topite acum într'o armonie gravă:

— „Dar noi? Pe noi de ce ne-ai uitat? Am iubit și iubirea noastră a fost dragoste și nu amor; versurile noastre n'au ieșit din îndestularea simțurilor ci din suferința obsesiei, pe care o numești nevroză contemporană, deși au cunoscut-o poezii tuturor veacurilor. Nu e deci o boala nouă, ci o nobilă și o veche suferință, și nu e o suferință stearpă, deoarece a produs cele mai frumoase opere de artă ale omenirii; nu e

nici imorală, pentru că nu poate fi imoral ceiace produce frumosul... Am iubit, am suferit și ne-am cântat suferința, și nu ne pare rău, fiindcă din sfâșierea inimii a ieșit miracolul artei. Că ne-am surpat propria noastră viață — ce însemnătate! N'am murit întregi; pe urma milioanei de îndestulați ai amorului n'a rămas nimic, pe când după noi au rămas strigătele nemuritoare ce zguduie încă milioane de conștiințe tinere hrănite din suferințele noastre. Suferința innobilează sufletul, răscumpărând păcatul și tina, pe când plăcerea e sterilă și imorală. După îndestularea iubirii, omul nu simte decât tristețea opacă și silnică a celui ce și-a murdărit idealul în noroi. Un astfel de om nu va crea nimic ci va ține numai socotelile mărunte ale vieții și se va gândi la traiul bun și la continuarea speței.. Speța noastră nu sunt copiii plăcerii ci ai suferinții, lamentul de dragoste al simfoniilor lui Beethoven, disperarea lui Leopardi și strigătul nemuritor al lui Musset. Antichitatea a cunoscut și ea spiritualizarea dragostei, deși mai puțin decât noi: e câștigul vremurilor moderne. Arta nouă e însuflețită de un patetic, pe care arta elenică nu l'a cunoscut. Să ne închinăm, deci, în fața marelui mister al dragostei, ce purifică sufletele, făcându-le să rodească în suprema floare a artei spiritualizate“.

Iarăși tăcere lungă și reculegere a minții ne-

hotărîte între cele două concepții și glasuri a două timpuri deosebite. În artă, da, spiritualizarea până la extrem e nobilă și rodnică și, deci, morală și estetică; e un factor generator de frumos. Operele de artă sunt lacrimile sufletului, ieșite din suferință și din nevroza dragostei. Câți sunt însă artiștii mari ai lumii? Puțini. Câțiva din fiecare generație. Cealaltă omenire muncitoare în toate domeniile practice, cealaltă omenire ce se străduiește chiar și în domeniul speculației intelectuale, n'are nevoie de nevroza dragostei spiritualizate, ci, dimpotrivă, trebuie să se ferească de ea ca de un dușman al oricărei activități binefăcătoare. Dragostea e asasinul energiilor sufletești îndreptate spre realizare; stearpă și chiar protivnică acțiunii, ea este imorală și inestetică și trebuie s'o alungăm sau s'o evităm ca pe un dușman primejdios; s'o lăsăm să se adăpostească numai în sufletul artiștilor, care o prelucrează în forme nepieritoare...

1919.

IV

Teatrale : 1. *Patima roșie* de M. Sorbul. 2. *Bujoreștii* de Caton Theodorian. 3. Trogloditul.

1. Departe de a dovedi „puterea de observație“ a lui Caragiale ¹⁾, *Patima roșie* e lipsită de observație ; departe de a fi ruptă din viața românească, *Patima roșie* e o lucrare arbitrară, ieșită poate din reminiscențe de literatură rusă, în care autorul ne vorbește de lumea universitară cu preciziunea unui client al Azilurilor de noapte ce ne-ar descrie lumea duceselor din Faubourgul Saint-Germain : nu există printre intelectuali și, mai ales, printre femei, o lume atât de brutală, de rău crescută și de trivială ca lumea *Patimii roșii*.

Nici o observație directă în fixarea atmosferei piesei ; nici o observație în studiul caracterelor ei. Tofana nu există : nu știm de ce-l părăsește pe Castriș tocmai în momentul când acesta voeste să-o ia în căsătorie ; brusca ei iubire pentru

1) M. Dragomirescu în prefața piesei.

Rudy e imprevizibilă ; procedeul brutal, prin care, i-o arată chiar în fața lui Castriș e inadmisibil. De am admite, totuși; că o femeie se poate oferi astfel, actul ei iese din sfera interesului dramatic, întrucât în teatru nu reținem faptele ci devenirile motivate. Plecată dela capriciu, iubirea Tofanei merge până la crimă, fără a-și fi însemnat popasurile psihologice ; îi lipsește cu alte cuvinte tocmai ceea ce face interesul lui *Manon Lescaut* și *Sapho*. Nici celelalte caractere nu sunt fixate mai precis și, mai ales, Rudy, irezistibilul don Juan, ale cărui succese sunt încrestate prin panglice legate la gâtul unei mandoline : semn exterior al caracterului său, după cum focul de revolver e semnul exterior al „patimii roșii“ a Tofanei. Rudy e lipsit și de unitate psihologică : dintr'o tânără secătură devine deodată sincer îndrăgostit de o săracă și inutilă studentă, Crina, îi cade în genunchi și-i vorbește de căsătorie. S'ar putea, totuși, spune că iubește în sfârșit : dar de ce iubește ? Ce găsește în Crina : o frumusețe, un caracter, o situație, o avere ? Nimic. Crina e lipsită de conținut sufletesc și iubirea lor de motivare psihologică. Și de data aceasta greutatea a fost ocolită : părăsind pe Tofana, Rudy se duce după Crina, din întâmplare, după cum ar apuca pe o stradă la dreapta sau la stânga... De nu există sufletește nici Tofana, nici Crina, nici Rudy, cu atât mai puțin există Castriș, un tânăr bogat, care, hotărându-se să ia în căsă-

torie pe Tofana după patru ani de conviețuire, e refuzat, e înșelat și, când i se deschid ochii, voește s'o mărite cu Rudy „spre a o face fericită“ și, la refuzul acestuia, e gata să-l omoare nu din gelozie, ci din generozitate: imbecilitate mărinoasă ce trebuie să fie vre-o reminiscență din literatura rusă.

În mijlocul acțiunii pieselor lui Alexandre Dumas-fiul evoluează un erou în nici o legătură directă cu ea, un erou a toate știutor, a toate văzător, ce încurcă și descurcă, intră și iese, are întotdeauna cuvântul din urmă al unei scene sau al întregii piese; conștiință logică a dramei sau fir, pe care i se înșiră amănuntele risipite; uneori, ca Des Rions, de pildă, adevărat creator al piesei, supraveghează jocul acțiunii dramatice cu preciziunea inginerului ce supraveghează ciasornicaria complicată a unui atelier.

Raisonneur-ul nu e, de altfel, invenția lui Alexandre Dumas, de oarece, sub forme felurite, el a avut o viață milenară. În teatrul antic trăia sub forma „corului“; nu un singur om ci o ființă colectivă, care nu participa la desfășurarea acțiunii, dar o privia în tăcere, așteptându-și rândul; la timp, adevărată conștiință morală a piesei, lua apoi cuvântul, cu glas inspirat, în strofe și antistrofe, spre a comenta mersul faptelor, spre a filozofa asupra oamenilor și asupra vieții, spre a explica mobilul acțiunilor și, uneori, spre a desprinde chiar firul

roș al intrigii, de oarece în vasta încăpere a unui teatru deschis și în fața unui public felurit și sgomotos, vorbele actorilor se pierdeau, amănuntele acțiunii se ștergeau. Deși corul a dispărut de mult și Des Rions a murit și el, Șbیلțul d-lui Sorbu e și dânsul tot un fel de raisonneur alcolic; iese și vine, comentează, filozofează și glosează faptele celorlalți în aforisme lapidare și convenționale.

Departate de a avea „tehnica lui Bernstein“, deși proporționat construită, *Patima roșie* are totuși insuficiențe scenice: acțiunea se petrece în casa lui Castriș, un fel de moară cu ușile deschise, prin care toți vin și se duc după bunul lor plac, fără altă motivare... Rudy intră în ea sub pretextul căutării unei camere cu chirie; din această clipă fatală, va circula prin toate ușile fără să mai dea nici un pretext. Abia intrat, urmează penibila scenă a durerii de cap a Tofanei și a „piramidonului“, neverosimilă și puțin teatrală; după ea și mai penibila scenă a „mandolinei“. Cu un geamantan într'o mână și o mandolină în cealaltă, Rudy cântă române sentimentale unei svăpăiate. Tot actul al treilea de asemenea e fals situat în casa Crinei, logodnica lui Rudy care nu putea oferi propriul ei pat lui Rudy și Tofanei. În acest amănunt, cași de altfel în atitudinea generală a piesei, dăm peste vulgaritatea și promiscuitatea slavă, ca peste un stig-

mat. Aşa, de pildă, două minute după ce-l cunoaşte pe Rudy, Tofana îi spune, în faţa lui Castriş :

— Bărbatul meu nu prea e delicat de felul său...

Când Rudy e prezentat lui Şbilţ, acesta nu-i dă mâna :

— Nu dau mâna cu un om, până când nu mă încredinţez c'o merită...

.. În ce lume se vor fi petrecând astfel de scene de vulgaritate ? Reaua creştere e încă puţin lucru. *Patima roşie* e din familia lui *Andrei Branişte*, în care avem impresia de a intra într'o peşteră de antropoizi. Aducându-i un revolver, beţivul Sbilţ o îndeamnă, de pildă, pe Tofana să ucidă şi să se sinucidă şi insistă cu o sinistră perversitate ; nevinovata Crina îşi oferă patul pentru întâlnirea Tofanei cu propriul său logodnic : ea se va culca la *Căminul studentelor !* Ce lume !... O lume de altfel convenţională şi influenţată de atmosfera *Azilului de noapte*. Şbilţ, eroul cel mai interesant dar şi cel mai convenţional dintre toţi eroii d-lui Sorbul, e „*Actorul*“ din *Azilul de noapte* : alcoolicul ce se crede genial şi vorbeşte în aforisme...

1914.

2. D. Caton Theodorian e cunoscut ca un scriitor realist, cu o observaţie migăloasă a in-

finitezimalelor ce dau la un loc un crâmpeli de viață și, cu toate că delă amibă până la om viața sue un număr nemărginit de trepte, darul creațiunii e prețios ori cum s'ar exprima el. Povestitor al gesturilor mărunte, observator al ungherelor întunecoase, al bătrânilor uitați de vreme, în care trăește, totuși, un instinct, pictor al naturilor moarte și al amănuntelor îngrămădite, legând cuvinte rare și vechi cu hărnicie dar nu și cu fantezie, scriitorul a reușit în miniatură; ca într'un clopot de apă, germenii mărunți ai vieții tremură în nuvelele lui, bucuroși că trăesc...

De la gesturi umile și de la unde de viață, d. Caton Theodorian a trecut și la creațiune în *Bujorești*, comedie și cu eroi reali dar și cu umbre omenești. În al doilea act, de pildă, străbate scena o familie vecină, însoțită de un pictor, de un poet și de un muzicant, schițe convenționale de un comic voluntar. D. Caton Theodorian nu are spirit; comicul său ne fiind verbal, nu isbutește în silueta ușoară. Comedia întreagă se mai sbate, de altfel, în echi-vocul timpului: Fotin Bujorescu e un om de vremea veche și nu-l putem vedea decât cu 40—50 de ani îndărăt, pe când tinerii din actul al doilea aduc un aer de actualitate, întrucât se vorbește chiar de „salonul“ de pictură din București. Văpseaua aceasta nouă și neisbutită nu se armonizează cu tonalitățile bătrânești ale

întregei comedii. Deși nu distonează, prin lipsă de individualizare, nici Profira și Olga Bujorescu nu se ridică până la adevărate creațiuni. Cu totul altfel sunt însă fixați bătrânul Fotin Bujorescu, spițerul Amos și chiar doctorul Scarlat Chiru. Fotin Bujorescu e un strigoi din alte vremuri: un om chinuit de gândul perpetuării numelui, în ce are el mai zădarnic, în jurul acestei ciudate axe sufletești, Bujorescu rotește o viață plină, bogată, prezentă în orice cuvânt. E un om dintr'o bucată, pășește îndesat, respiră adânc și își revărsă personalitatea până la cele mai îndepărtate concluziuni ale tristei sale manii; toată autoritatea familială a vechilor boeri, savoarea graiului lor deschis și necioplit, pornirea pentru glume îndoelnice și sensuale trec prin energica ființă a bătrânului. Și personalitatea doctorului Scarlat Chiru se învârtește în jurul unei singure idei: prețuește pe oameni după sănătatea trupului; ca să cunoști pe cineva trebuie să-l fi văzut mai întâi la bae; cam puțin, dar ajunge pentru un doctor rural. În cercul lui îngust, Chiru se mișcă cu vioiciune și cu destul aer pentru a nu se înăbuși. Din familia sufletească a *Prostului* lui Fulda, spițerul Amos Bujorescu din Huși e mai nuanțat și mai adâncit sufletește, amestec de bunătate, de nevinovăție și chiar de prostie. Un om ce se jertfește unei alte ființe chinuite, ce-și pierde liniștea și viața spre a scăpa liniștea altcuiva; la urmă, iubește

cu adevărat, — și e firesc să fie și el iubit pentru caracterul său.

În actul al II-lea și al III-lea, dramaturgul l'a zugrăvit cu fine nuanțe de sfiiciune, de simplitate, de naivă poezie, de revoltă și apoi de duioșie ce-l duce pe calea jertfei de sine; în actul al IV-lea însă ne place mai puțin, nu prin simțire, care e tot atât de nobilă, ci prin expresia ei. Deși limba dramaturgului e, în genere, o limbă teatrală, adică vie, plastică, și bătrânul Bujorescu (de pildă) vorbește totdeauna așa cum trebuie, — în împrejurări mai delicate, ea își pierde, totuși, realismul și siguranța. Explicația între Olga și Cărbuneanu din actul al III-lea e într'o formă nefirească: vrând să fie poetică, nu mai e teatrală; întreaga scenă, dealtfel, e șubredă și ca motivare psihologică; tot așa și încordarea dintre Amos și Olga din actul al IV-lea e scrisă pe o gamă mai ridicată cu ciripiri alegorice, cu icoane poetice cam greoaie, deoarece pentru a exprima o înălțime sufletească, scriitorul își închipue că trebuie să-și înalțe stilul pe un scripete ce scârție și să-i dea aripi ce foșnesc.

1915.

3. În tronu'i acoperit de purpură Fedra se frământă, în timp ce, ca un șuvoi scăpat de sub scocul morii, cuvintele îi năvălesc aprige spre

'a-și jăli soarta nedreaptă. Focul ce o mistue îi dogorește obraji și-i furnică prin trup. Infrântă de patimă, chiamă apoi cu glas suav pe Hipolit, care rămâne însă rece și, cum grozăvia incestului i se vedește, cu gemete trece acum dela rugă la revoltă. Intinzând brațele spre cer, blestemă pe Olimpieni, ce bat para iubirii spre unii și o feresc de alții, cu un glas, în care se topesc glasurile desnădăjduitelor dragostei, mistuite de un foc neîmpărțășit, ale amantelor tragice, ale tuturor femeilor părăsite, a Ariadnei pe insula Naxos, a poetesei Sappho din Lesbos, a Berenicei luând cărările mării, a Didonei înșelate... În sală, publicul pare un singur om; mii de ochi privesc sfâșierea reginei disprețuite, mii de urechi îi ascultă plângerea, mii de inimi dar numai una singură bate; mii de piepturi, dar numai unul singur crește și se scufundă; mii de gâtlejuri, dar numai unul singur se înnăbușe, cerând mai mult aer. În tot teatrul nu se mai disting decât două ființe: nenorocita regină și spectatorul, deși între dânșii s'a strecurat și o umbră nevăzută..

Cine ești tu, ființă pitită în cușca luminoasă? Cine ești tu, melc cu casa în spinare? Pentru ce te târăști pe brânci ca un Troglodit în peștera ce te fură privirii noastre? Nimeni nu știe de unde vii și unde te duci, nimeni nu știe de ești tânăr sau bătrân, blond sau brun, frumos sau urât; nimeni nu te-a văzut. Ești tu ceva

aevea sau numai o stafie? Pe afișele colorate nu te zăresc; în reclamele luminoase nu-ți arăți literele de foc ale numelui pentru că n'ai nume. Pentru tine lumina zilei nu strălucește, de oarece la soare te-ai topi ca un fulg. Liliac de noapte, te ivești cu negurile înserării, te strecuri pe străzile întunecoase: mergi sau plutești? nu știm. Tu nu trăești cu adevărat decât la focurile rampei; când cortina se ridică, începi să respiri dar, ca să nu te vadă nimeni, ți-ai luat și cușca în spate; ți-a fost leagăn, îți va fi și mormânt. Suntem sub farmecul tragedianei, a cărei plângere înduioșează, al cărei vers ne înalță și ne scoboară ritmic — dar tu i-ai suflat versul; fiorul sânului ei a pornit de pe buzele tale. Oprește-te o clipă și tot farmecul se va împrăștia. Privirea îi va rătăci, glasul îi va tremura nesigur, firele ce ne țineau legați de dânsa se vor desface, lăsându-ne în fața realității: o artistă ce trăește numai viața scenei și care, când suflerul o părăsește, intră în masa comună.

Intre atâți actori cunoscuți și slăviți de toată lumea, între atâtea ambiții deslănțuite, între atâtea nume sgomotoase, în mijlocul acestei furii de umbre strălucitoare, de cuceritori de inimi și de țări în mijlocul acestui raiu de lumini, de rochii bogate, de sânuri goale, de tinerețe încrezută și de bătrânețe neîngăduitoare, te evoc pe tine modest locuitor al peșterilor, trogloditul, pe care

nimeni nu-l vede și nu-l aplaudă... deși ochii Fedrei îndurerate te învălue mișcător și-ți imploră versul ce urmează, deși eroii și fanții și curcitorii, și nebunul prinț Hamlet ca și Lady Macbeth, stau umiliți dinaintea peșterii tale, și se tem de mânia ta. Fără tine Cyrano nu și-ar suspina dragostea la balconul Roxanei, nici mâinile lui Othello nu s'ar înfige în pielea subțire a gâtului Desdemonei; fără tine, pumnalul asasinului ar cădea jos și curtezana nu s'ar mai da plăcerii; fără tine, Romeo și-ar pierde farmecul poeziei și Fedra ar geme, dar n'ar cuvânta! Pe tine te evoc, deci, ființă fără nume, fără vârstă și fără sex, general ce lupți fără să te arăți pe câmpul de bătae, o simbol al modestiei, de oarece, deși actorilor de pe scenă le dai tu viață, aplauzele și laurii îi culeg însă numai ei. Și pe când florile cad pentru alții, tu ca un om ce și-a îndeplinit datoria, te târăști din peștera-ți fermecată, nevăzut și neștiut de nimeni, fără invidie și fără deșărtăciune, strecurându-te spre îndepărtatele ulițe ce adăpostesc maiestatea ta anonimă.

1914.

V

1. Un sămănătorist minor : Tudor Cercel.
2. În pețire.
3. Nebunia lui Tudor Cercel.

1. Printre puținii prozatori de talent ai *Sămănătorului* s'a strecurat aproape nezărit un tânăr, căruia i-a lipsit doar condiția esențială a unei activități mai susținute pentru a-și fi precizat locul în mișcarea sămănătoristă. T. Cercel ne-a dat până acum numai câteva schițe.

În *Ciobănașul*, Guță se lasă descântat de baba Uța pentru a scăpa de piroteală, dar tocmai când baba îi risipia pe spate o mână de mălaiu, aducându-și aminte de oițe, băiatul o rupe de fugă. La marginea satului, logofătul îi și ducea la gloabă oile scăpate în grâul boeresc. Desperat, băiatul și aduce aminte de stăpân, de bătăile și de amenințarea că-l va ucide de nu-i va păzi bine oile ; descurajarea îl copleșește ; se gândește cât de fără „triște“ e : băiat fără părinți și de pripas din stăpân în stăpân ! Dela cel dintâiu a fugit pentru că în loc de simbrie îi dădea nu-

mai bătae, acum nu poate duce casă bună nici cu acesta din urmă, care, de se va întoarce, îl va omori. Ciobănașul se hotărăște să-și ia lumea în cap; drumul cunoscut i se pare însă schimbat, copacii, vâlcelele îl privesc altminteri ca altă dată — și, înainte de tot, necunoscutul din fundul văii se deschide și-l trage „par'că cu ață“. E plină de poezie pagina, în care Cercel descrie senzațiile ciobanului la vederea lucrurilor noi, a caselor satelor din vale, a cumpenei dela puț — o altă lume. Dar când se înduioșează și, la auzul lătratului, se gândește „la Duluș ăl negru“, iată că aude și vocea stăpânului din spate :

— „Așa-mi păzești tu oile, Guțică neică, mânca-te-ar neica! stăi acolo!... să nū mă faci să alerg după tine, că pe urmă te omor când te-oi prinde. Parcă-mi spunea cineva că o să mă bagi în bucluc tu pe ziua de azi! Ah, mânca-ți-aș eu coliva ta de zevzec și de motolog! Zi, te-a mușcat șarpele de inimă să fugi de la casa mea, hei?“

„Și, când zice „motolog“, vlăjarul de stăpân îl prinse cu mâna lui grea de ceafă și începu să-i arză la spate cu o codiriște de corn. Băiatul începu să țipe.

— „Nu te speria, că nu te omor. Vreau numai să scot din tine câteva suflete d'ale ale naibii... Na! Ia mâna!... D'ale ale naibi, ca dela cotoiu, care mi-a răsturnat bunătat' de oală cu brânză“...

Intr'o altă schiță, Cercel ne descrie viața umilă

a *nevoiașilor*. Bărbatul, cărauș de meserie, nevasta și cei trei copii stau într'o dărămătură de casă, pentru care plătesc lunar „o para mare“ de cinci lei. De trei zile plouă într'una și omul nu poate să-și pue măgarul la cărucioară. A patra zi e senin, dar gerul e îngrozitor; ieșind cu toții în curte să înhame măgarul, zăresc pe coșul vecin o șuviță de fum.

„Femeea întoarse ochii și omul care era tocmai gata făcu tot așa. Fumul ieșia gros, alburii, din brațul negru și, suind pe lângă zid drept în sus, se respira deasupra acoperișului pe fundul azuriu al cerului luminat de soarele portocaliu al dimineții. Acolo înăuntru, ce cald și bine trebuie să fie, pe când la ei, tir în casă, tir afară, tot ghețarie! Femeea trase cu coada ochiului spre bărbat-său, care se sui în căruță cu capul în piept ca și când i-ar fi rușine.

Curând porni pe Piciu cu fișca, pe când nevasta se strângea cu copiii în casă“.

Dar cea mai reușită dintre schițele lui Cercel e *Mușteriu*. Niciunul dintre scriitorii noștri, în afară de Caragiale, n'ar fi putut descrie cu atâta precizie și sobrietate scena dintre Cuconul Petrache „contabilul dela moară“ și țiganul Matache, cheflii, și între cârciumăreasa înspăimântată de o vizită așa de întârziată.

2. Când un scriitor de talent ca Cercel a scris atât de puțin și, mai ales, e atât de puțin cunoscut, nu credem fără interes literar de a-i publica o pagină postumă, extrasă dintr'o scrisoare, a cărei lipsă de intenție literară îi mărește și mai mult importanța, dovedind ca spontane puterea de observație, notația precisă și umorul :

„Așa dar să vorbim de mine. Am fost, în curs de trei săptămâni, mai exact : în trei Duminici consecutive, nuntaș, nun și pețitor fără voe. Să le luăm la rând de-a'n fuga.

Prima duminică — a treia'n urmă — am făcut furori cu danțul meu sub umbrarul de tufă uscată al cârciumarului din sat, care se nuntia. S'a „danțat“, s'a „jucat“. Nu mă dusesem nici nepoftit și nici singur. Ipochimene puține. La sfârșit, cutare om de aici din sat, omulean de ispravă, mi-a observat că „așa e bine să fie nuntă vara că se ține minte“.

Apoi la ziua cu norocul, Duminica a doua, avui iar de petrecut. După târguială, s'a început nunta Sâmbătă seara și a ținut până Luni. Cântece, jocuri, glume, oaspeți, treapăd, mese, lume, chef, certuri ca la nuntă. Iar nunului mai pre sus de toate mare cinste cât nici nu se mai poate. Urări, un entuziasm ! Inșă din băltoaca de vin și de rachiu a unei nunți țărănești nu mă muștră cugetul ca să-mi dau casna să-ți meremetisesc un păhărel și ție, mai ales că e în chestie și nunta mea. Permite-mi deci să nu te interesez

de loc asupra acestei petreceri și să trec la al treilea capitol.

Citind într'o revistă asupra bunelor efecte ale curei cu struguri, doriaam să fac o călătorie la baltă pentru a-mi procura aceste roade dulei și binefăcătoare pe un preț mai mic și în cantitate necesară pentru o cură. Prilejul s'a ivit pe neașteptate. Ai în vedere că scopul scuză mijloacele și acum ascultă mai departe. Un român ce-mi vine cam cumătru după un naș vitreg a trimis sub cel mai mare mister pe o femeie de încredere ca să-mi propue „o preumblare“ pe la baltă ca să văd pe „o nepoată“, dacă mi-o plăcea să ne hie de bine, da numa să nu fac care cumva să nu mă duc, doar să văz.—Și haida, frate, zisei eu în gândul meu, cu intenție să cumpăr struguri.—Păi că o să te'ncurci cu vorba, ori o să amăgești oamenii.—Și dacă.—După această deliberare în sinea mea, am făcut cunoscut omului că eu nu pot merge așa fără nici un pretext și ideia cumpărării de struguri fu găsită ca minunată, astfel că mi l'am îmbrobodit pe om cu marama cu care păream eu îmbrobodit.

Poștalionul cu doi cai buni ne duse Duminică de dimineață prin crânguri și păduri, sate, dealuri, văi până în satul cu pricina, carele zace peste Argeș. Pe pragul unei case rustice mai arătoase ne'ntâmpină o Cybelă cu zâmbet dulceag și ne poștește într'o încăpere spațioasă și curățică, gătită în inuri și torturi. Un venerabil

bătrân ajuta la recepție, căci — ce ursită ! — domnișoara și domnul lipseau la port cu grâu. Bătrânul, care nu era decât bunicul casei, ne spuse lucruri noi și vechi cu o vorbă măsurată, c'ășa șade bine. Matroana nu se pricepea să ne întrețină, însă, ca să arate că-i sunt la inimă oaspeții, ne trecu din această odaie cu podoaba cum-pătată și severă în „salon“, o odăiță gătită în gustul celor dela mahala. Stourile trase, lumina căzu pe horbote și bibelouri eftine. Ca să treacă lunga vreme furăm tratați cu cafea, nuci, struguri, must. Dar la masă,—iar un făcut !—furăm tratați, ca la ziua Crucii, cu slabe mâncări de post. Mi-era necaz al focului pe toți călugării și pe toate practicele religioase. Căci cu strugurii n'avui alt nenoroc ? Fiind două sărbători într'una nu se putea să găsim pe cineva ca să „intre'n vie“, să ne culeagă struguri :

Tantum religio potuit suadere malorum !

În sfârșit, de chiu de vai au isbutit să găsească un moșneag, pe care mi l-au adus în spăngi pe la chindie, numai doar să vorbească cu mine. Acum era acum !

Punându-mi în joc toată elocința mea, l-am adus pe moș din cuvânt așa șmecher în cât n'a mai crâcnit nici o vorbă și a consimțit să urce în deal la vii.

Să fiu drept însă, nu numai zeița Suadela a lucrat ci și autoritatea buneii... Cibelee.

Iar când soarele scăpătă și ne întoarserăm în sat dela vii, iată că sosește și Dorothea mea cu al ei tată dela port. În mijlocul unui grup de surioare și frațiori mi s'a recomandat, m'a poftit în salonașul cu horbote și bibelouri ieftine și în curând se făcu aci, la lumina lămpii aprinse de niște mâini delicate, un cerc, în care patronul, un strănepot al lui Tersit, aduse vorba de grâu, de bani, de rude și de revoluția din Machedonia, de unde el se află rumân, pe când domnișoara ne servia cafeaua. Bat-o vina, era bine făcută, colea brunetă cu niște ochi vii, cu fața să o tai într'un fir de păr și, totuși, o ființă vădit frământată din o mie de griji zilnice, având pe sub ea atâți dolofănei de crescut — frații se cresc unul pe altul în asemenea familii ; — ușurică în mișcări pe lângă toate astea, era în ea doar aer din tat-său, frumusețea era a puternicei Cibelee. Eu, însă, care nici n'am avut, nici n'am vre-un gând să mă încarc de Doamne-ajută, ca unul ce am de rezolvat chestiuni cu mult mai arzătoare decât a însurătoarei, natural că m'am făcut neznai la oarecare aluziuni cusute cu ață albă și am invitat pe cumătrul să plecăm, mi-am luat rămas bun și m'am suit în leagănul poștalionului de grab. Muma cea bună și duioasă a frumoasei și gingașei domnișoare s'a umplut de ciudă. Mă pomenesc cu ăl cumătru că mă trage de mânecă și-mi spune că se așteaptă în casă un răspuns pozitiv și definitiv. Pasă-mi-te mă plăcuse ju-

pănița — fetei trebuie să-i placă ce-i place mamei. Ea mă studiase cu răbdare în tot cursul zilei ca una care avea de rezolvat o gravă problemă, căci tot trecutul meu cel de obște cunoscut ajunsese până la urechile ei ¹⁾, Sigur că i-am plăcut, căci, de crezare, cumătrul mi-a spus c'a zis : „Par'că Dumnezeu te-a adus cu băiatu ăsta“. Atunci avui unul din acele momente de viață, care lasă o puternică dungă luminoasă în lumea plutitoare a trecutului nostru. A trebuit un salt mortal sufletesc, ca să mă smulg cu demnitate de pe dirliușul, pe care alunecam. Trimesei un răspuns sibilinic. Comedia asta, care ar fi făcut pe orice spectator rece să râdă, natural că pe mine mă necăjia. Pe când răspunsul meu se interpreta în delung înăuntru, casa aceea cu toată pululațiunea de pe prispelile ei, în lumina amurgului se transforma pentru mine într'o matahală, care amenința să mă tragă la sânul ei hidos, ca un fel de conguroaică uriașă, ce m'ar fi cules să mă pue la sân în punga ei.

— „Vino, ești băiatul nostru, să-ți dăm pe fata noastră!“ Acel amurg!

Infine, ce mai poveste! Am plecat. Lumina lină a cornului lunii ne deslușia calea. Nenea Ion — uitai să ți-l recomand — blogodori și mă dongăni și mă încântă și mă descântă pe tot drumul mai abitir ca o cumătră, cu toate că

1) Cêrcel fusese în ospiciul de nebuni al doctorului Șuțu.

el nu-mi era decât... cumătru. Că e fată bună, c'ăşa şi pe dincolo. Iar când ajungeam pe la poverne nenea Ion care, dacă n'ar avea căruţa şi cai buni, n'ar fi „prieten“ cu toţi cârciumarii din trei plăşi şi din Bucureşti-târg jumătate se da jos şi cinstia cu un ciocan de ţuică sau de basamac. Am ajuns cu bine. Nici un pod nu s'a rupt cu noi, cu toate că mama visase noaptea trecută aşa ceva..“

1904.

3. In *Toader Nebunul* d. Alfred Moşoiu studiază sufletul unui biet copil de alcoolic, invadat încetul cu încetul de mania religioasă ce-l împinge la nebunie. Copilăria lui Tudorel sub groaza dascălului alcoolic, încolţirea ideei că trebuie să sufere fără să murmure, ca Isus, stăpânirea de sine progresivă, ucenicia lui la popă, evlavia cu care porneşte la oraş cu icoanele sfinte, fără să le vândă, din credinţă fanatică, pribegia, internarea într'un ospiciu de nebuni, întoarcerea în sat şi tragicul lui sfârşit sunt treptele psihologice fireşti ale unei nebunii ce se infiltrează progresiv într'o minte degenerată.

Procesul acestei nebunii zugrăvită de d. Moşoiu, mi-a amintit de nebunia reală a lui Tudor Cercel, un copil de alcoolic şi dânsul, în care, răs-

bunându-se greșelile părinților, încolțise ciudata idee a persecuției. Zi cu zi bietul Cercel se sbătea, astfel, în lațurile imaginare ale unei intrigi ce-l sugrumau. Imi cădea în odae pe la miezul nopții cu privirea pierdută de fugă și de spaimă în fața unor dușmani nevăzuți. Intr'o cameră vecină, locuia un fost colonel, naufragiat și el în mania persecuției, pe care-l auzeam toată noapte mormăind amenințări împotriva celor ce voiau să-l otrăvească; neîncrezându-se în nimeni, nu mai mânca la birt ci își cumpăra singur de mâncare de la oltenii de pe stradă și nici odată de două ori de la acelaș oltean; cum i se părea că-l recunoaște pe vre-unul, țipa că vrea să-l otrăvească. Alături de această nebunie totală și furioasă, încolția acum în răstimpuri nebunia mult mai lucidă a lui Cercel, ai cărui ochi deveneau din ce în ce mai sticloși și al cărui răs era tot mai spasmodic... Și în fața acestei tragedii crescânde nici o puțință de a fi de folos: leacuri sfaturi, îndemnuri, totul era zadarnic.. A urmat, apoi pas cu pas momentele unei nebunii întrerupte dar progresive, popasurile drumului spre Casa de sănătate a d-rului Șuțu și aici, deodată, liniștire și înseninare. Ce frumoase scrisori îmi scria bietul Cercel dintre nebuni, pe care-i studia cu ochi prietenoși și înțelegători: unul se credea Achile, un altul Impărat, un altul juca pe miliarde; dincolo, în curtea abia despărțită, femeile i se păreau un cor grațios de hamadriade, de

nimfe ale copacilor. Citind epizodul Margaretei — atât de poetic — al d-lui Moșoiu, mi-am adus aminte cu emoție de hamadriadele bietului Cercul. Ieșind după câteva luni din Casa de sănătate, era limpede la minte dar, cum își dădea bine seama de tot ce i-se întâmplase, se alesese cu o mare sfiiciune și silă. I se părea că toți știau de nebunia lui. Pe deasupra îl mai rodea și o idee :

— „De la intrarea în ospiciu, îmi spunea el, mă văzui adus într'o cancelarie, în care mă întâmpină un bătrân cu barba albă murdărită de tutun și cu un tic nervos al gurii ; un fel de mozolit fără dinți. *O mutră nesuferită de ovrei.* Incepu să mă descoase de una și de alta, de părinți, de ocupații, de amănunte intime. Nu mai puteam ; fierbeam și nu știu cum îmi vine, de odată, în iritarea mea, că, la o întrebare mai piezișă, mă reped la dânsul de-i svârl un picior în pânțele, strigându-i : *„La Palestina, jidane“.* Fără să se supere, bătrânul mă potoli cu vorba bună și mă puse la regimul bromurii și al dușurilor. M'am făcut repede sănătos. După câteva luni, la ieșirea din Ospiciu fui chemat în cancelaria, unde mă aștepta iarăși bătrânul, de care aflasem acum că e doctorul Șuțu... Incepu iar să mă descoase părintește. Li răspunsei cum se cuvine. Când, la urmă, în loc să-mi întindă mâna de rămas bun, îmi trase două palme de

văzui stele verzi. Nu i-am răspuns nimic și am plecat“.

Oprindu-se, bietul Cercel se întrebă, dând din cap :

— „E oare răsbunare pentru piciorul din pân-tece ori numai o piatră de încercare, ca să aprecieze starea nervozității mele? “

Firește că era numai o piatră de încercare.

1919.

VI

Problema pamfletului: 1. Pamfletul și lirismul. 2. Pamfletul ideologic și pamfletul de cuvinte. 3. Pamfletul o problemă culturală.

1. Versuri... versuri... Răsună paginile revistelor de zumzetul rimelor, răsună saltarele redacțiilor de freamătul poeziilor în așteptarea luminii și, ca într'o „bolgie“ dantescă, gem poemele troenite în neantul coșului... Versuri, versuri, versuri... umplu paginile revistelor cu melodia lor frustă sau savantă, cu glasul lor subțire sau sonor...

Versuri, versuri, versuri... De pretutîndeni versurile împânzesc aerul, de s'ar putea crede că în amurgul zeilor antici, de teama creștinismului palid și ascetic, Muzele despletite s'au adăpostit în dumbrăvile noastre și că, după noaptea lungă a barbariei, corul lor s'a refăcut în ținuturile noastre, cărora o formulă binevoitoare a lui Alecsandri le-a hotărît destinul poetic. În realitate, însă, nici Muzele n'aveau de ce-și opri spaima în văgăunele sălbatece ale Carpaților, nici nu există

vre-o rațiune istorică pentru ca Românul să se fi născut mai poetic decât alte neamuri, cu atât mai mult cu cât, ieșiți din tulpina unui popor lipsit de însușiri poetice, abia picătura de sânge slav ne-a vărsat ceva din darul absurd al visării și din puterea sterilă a contemplației.

Lirismul literaturii române de azi nu este, așa dar, un privilegiu al rasei ci numai o prima etapă de evoluție literară, la care ne-am oprit deocamdată. Lirismul nostru esențial nu se traduce însă numai sub forma versului ci copleşte și celelalte forme literare, de la poemul în proză până la genurile obiective pline încă de seva lirică. Proza lui Delavrancea e lirică; nuvelele d-lui Brătescu-Voinești reproduc sub diferite nume sufletul scriitorului; mai sinceră, d-na Hortensia Papadat-Bengescu își notează, direct, senzațiile în pagini patetice de lirism sau de analiză subiectivă. Dela *Dan* al d-lui A. Vlahuță și până la *Marin Gelea* al d-lui N. Pătrașcu, fără să uităm toată literatura d-lui M. Sadoveanu și a sămănătorismului, în genere, romanul este oglinda aceluiaș lirism primar și dovada neputinții scriitorilor noștri de a scruta rece și obiectiv lumea din afară...

Lirismul e numai una din coardele sufletului nostru, fără a fi însă și cea mai caracteristică: extazul e încă semnul unei distincții sufletești.

În fața lui stă însă ura, tot atât de primitivă, dar mai puternică, mai comună, mai activă; fără nevoia simulacrului artei sau a constrângerii formei poetice, ea țâșnește dârză în gestul impudic, în cuvântul trivial, slobod de orice înfrânare. Alături de lirism, în acelaș plan, avem deci pamfletul, ce urlă din toate părțile ca o furtună deslănțuită, târând totul în noroi, fără deosebire, pe cei buni ca și pe cei răi, amestecând valorile.

O viziune pompeiană... Ruinile templelor, amfiteatrelor, basilicelor, thermelor, mozaicurilor ne evocă splendoarea vechei cetăți campaniene.

Trecutul vorbește din marmură și din măreția inscripțiilor consulare, dar nimic nu vorbește mai uman, decât liniile nesigure ale unor *grafitti*.. Pe dosul unui zid un copil a tras cu ascuțișul unui styl: „*Crispus era un măgar. Publia l-a prefăcut însă în cerb*“.

Iată viața! Inscripțiile consulare, pompă și poză în fața posterității, au fost săpate în marmoră pentru a dovedi maestratea poporului roman. Templele închinat zeilor cu dedicații votive răsunătoare și cu protestări de pietate? Dar cine mai credea în zei pe vremea bunului Titus? Paganismul se prăbușise iar creștinismul ne luându-i încă locul, scepticismul stăpâna lumea antică. Templele erau numai una din formele mu-

nificenții publice și a ipocriziei universale. Glasul lor nu e sincer; glasul adevărului vorbește prin inscripția copilului fugit dela școală: „*Crispus era un măgar. Publia l-a prefăcut însă în cerb*“.

— Crispus, de două mii de ani te-ai scuturat în cenușe. Ești poate unul din cadavrele păstrate atât de intact în muzeul dela intrarea necropolei. Ai căutat să fugi și lava te-a surprins pe drum ca pe atâți fugari. Deși mort de două milenii, trăești, totuși, și astăzi. De pe dosul unui zid ne vine vestea că ai fi fost un măgar prefăcut de Publia în cerb.

Crispus, nu-ți cunosc rosturile vieții. Om cum se cade sau poate publican, ai fost, totuși, un „*cetățean roman*“, înaintea căruia s’au închinat neamurile pământului. Ți-ai iubit nevasta și Publia nu te-a înșelat niciodată. Ai înmărmurit, totuși, pe vecie ca un măgar prefăcut într’un cerb. Două mii de ani n’au putut nimici insulta copilului fugit dela școală. Și vor trece mii de ani încă, și tu vei rămânea, nevinovate Crispus, pururi sub oprobriul imaginarei tale nenorociri conjugale. Așa ți-a fost destinul. Pamfletul nu e numai opera vremilor noastre ci a existat în toate timpurile. Cinstea ți-a fost la discreția primului copil, căruia i-ai lungit urechile într’o zi memorabilă...

„Robule, îi spunea Prospero lui Caliban, nu

ești în stare de nici o faptă bună. Deși ești capabil de toate crimele, mi-a fost, totuși, milă de tine. M'am ostenit să te învăț să vorbești. În fiecare clipă ți-am arătat câte ceva. Bâlbâiai ca un dobitoc și eu ți-am înzestrat cugetul cu vorba ca să ți-l poți tălmăci. Josnicia nașterii te împiedică, totuși, să stai la olaltă cu ceilalți oameni. Pe drept ai fost deci surghinuit pe această stâncă. Ai fi meritat chiar și temnița“.

Iar Caliban, bruta păroasă și hirsută, în ochii căreia sticlește impudiciția gloriei, Caliban, bruta legată de josnicele lui instincte, subomul care nu cunoaște înariparea gândului și a vorbei, fiara care vrea să-și ucidă stăpânul pentru câteva picături din licoarea divină a vinului, înțelegând prin libertate începerea unei noi robii către un nou stăpân, strămoșul cavernelor umede, în care instinctul crimei se amestecă cu instinctul adorației fetișe ce-l împinge la lingerea picioarelor stăpânului din nou temut, Caliban, superba sinteză a imaginației lui Shakespeare, în care trăește umanitatea primitivă abia scoborită din copacii pădurilor seculare, plină de seva unei animalități proaspete, lubric și rânjitor, acest Caliban, care după mii de ani se perpetuează încă sub haina atâtor contemporani ce abia și-ascund labele păroase și rudimentul cozii, acest Caliban simbolic și uriaș rosti atunci printre dinții lui ascuțiți și albi câteva cuvinte eterne ca adevărul însuși: „Da. M'ai învățat să vorbesc. *Dar vorba*

nu mi-a folosit decât ca să pot spurca... Fii blestemat deci că m'ai învățat să vorbesc!"

...Deși milenar, pentru a fi atât de răspândit, de tenace, de multiplu, pentru a nu fi eliminat dela sine de rezistența morală a publicului, — înseamnă că pamfletul e expresia unei epoce și răspunde unei faze a evoluției culturale. Să-l primim, deci, fără protestare, ca tot ce e natural... Din porunca legilor culturale, era fatal ca literatura noastră actuală să se exprime mai ales prin lirism, iar spiritul critic prin pamflet.

2. In această competiție națională, și d. N. Iorga este un pamfletar, un pamfletar însă al unui ideal. Ceiace-i caracteriza activitatea literară dela *Sămănătorul* era, negreșit, o anumită concepție literară și culturală, ceiace-i domină activitatea politică de acum este, desigur, o concepție politică. Mijloacele pentru realizarea acestui ideal sunt o problemă de temperament: unde cineva ar fi întrebuințat puterea logicei și a cuvântului măsurat, altul întrebuințează logica sentimentală, lava verbului înflăcărat. Suntem victimele temperamentului nostru, instrumente de precizie sau instrumente deformatoare, în mare sau în mic, după pulsațiile inimii. Un pamfletar îmbrățișează mai mult decât poate strânge, aruncă dincolo de țintă; mărimdu-și mereu obiectul urei sau al dragostei lui, e un David cu praștia în-

tinsă împotriva unui iluzoriu Goliat ; un pamfletar e o lentilă măritoare sub acțiunea unui soare incandescent, o balistă în perpetuă funcționare. Nu cunoaște decât prieteni sau dușmani și ignorează mijlocia filozofică, nu dintr'un îndemn personal sau dintr'un capriciu, ci din imboldul fatal și inevitabil al unui ideal.

D. N. Iorga este un pamfletar al ideei, care, ca un Neptun, de un pătrar de veac frământă cu vigurosul său trident cugetarea românească în toate direcțiile. Acțiunea lui pătimașă nu importă, ci numai gestul care frământă țarina și o fertilizează. Cuvintele unui astfel de pamfletar nu mai au nici o însemnătate, sunt umflute, exagerate, uragane ce răscolesc inutil valurile, dar duc din spate și corăbiile încărcate spre țärmuri. Nu interesează decât finalitatea unei astfel de mâinii de vorbe, și chiar dacă și această finalitate e uneori contestabilă, rămâne încă intenția din care pornește. Idealul literar, cultural și politic al d-lui N. Iorga intră în domeniul lucrurilor discutabile, prezența unui ideal este însă un fapt apreciabil prin sine într'o lume de instincte.

Dela răsădina pamfletului de idei am lunecat repede la răsădina pamfletului de cuvinte. Dela d. N. Iorga la d. Tudor Arghezi, șeful celei mai formidabile „școli literare“, în care nu se cere nici cultură, nici idei, nici simț moral. Se cere însă talent și-i recunoaștem, în deosebi, d-lui Arghezi o ac-

ține puternică asupra frazei și a cuvântului; un suflu creator de imagini nouă, vulgare dar energice; un viol perpetuu al tiparelor învechite ale limbii, deși în ele nu e pus nici suflet, nici credință, ci numai nevoia de a spurca frumos, cu aruncături uriașe de ape murdare. Pilda și succesul lui ușor au ademenit lunga theorie a pamfletarilor noștri de azi, care nu cunosc respectul de alții, pentru că nu cunosc respectul de sine, și care nu aruncă din zădărnicele lor baliste decât norul negru al cuvintelor stercorare, lipsite de idei și de convingere.

1919.

3. Agresiunea d-lui Arghezi împotriva romanului d-lui Rebreanu n'a trezit nici o indignare, deoarece resorturile indignării sunt de mult slăbite, dar n'a trezit nici curiozitate. Firește, genul literar n'a murit ci își supraviețuește încă: livid, cu vinele goale, cu ochii arși de friguri, pamfletul a reapărut printre noi ca o fantomă într'un lințoliu. Incapabil de a mai face rău, și-a pierdut și ultima rațiune de a exista. Durează, totuși, fără a avea însă o existență obiectivă; indiferența e termenul final al oricărei manifestări ce nu vrea să trăească decât prin curiozitatea publică.

Exprimând o notă esențială a psihologiei noastre etnice, d. Arghezi este totuși reprezentativ.

Cu toată silința lui de a fi personal, prin vocabular și sintaxă, e poate cel mai plural dintre publiciștii români, deoarece în scrisul său curge în torente seva populară a violenței atât de caracteristică publicisticii recente. Nevoia cuvântului expresiv (pentru a ne menține în termeni literari) e una din problemele cele mai curioase ce ni se pun : pedeoparte, ea nu aparține exclusiv fondului latin, iar, pe dealta, nu se văd rațiunile istorice, care ar preface-o într'o diferență specifică. Fără a avea pretenția de a o explica în complexul ei, o privim totuș mai mult ca pe o problemă de cultură decât de rasă. Expresia plastică până la trivial nu vine din fondul latinității, dovedit aiure altfel, ci din faza actuală a culturii noastre. Mult mai strict decât cel al sângelui, determinismul culturii ne apropie de dușmani seculari și ne diferențiază de popoare înrudite. Lipsa de cultură se manifestă însă în domeniul cugetării prin incapacitatea abstracției, iar în domeniul vieții practice, prin tirania expresiei directe. Cuvântul propriu, trivial sau numai vulgar, stăpânește, așadar, nu atât prin fatalități organice cât din neputința de a-l purifica într'o abstracție sau într'o metaforă. Numai prin această insuficiență culturală a masselor profunde, care se trădează, dealtfel, și la unele exemplare umane, aparent mai selectate, ne putem explica persistența unui mod de exprimare ce desfide nu numai pudoarea ci și bunul simț. Pentru orice om cult, limba

noastră vulgară e o rană dureroasă: ea ne arată cu evidență nivelul culturii și distanța enormă ce-o desparte de apus.

Până la d. Arghezi literatura reprezintă, prin eliminare, un proces de curățire; a scrie frumos înseamnă a te depărta cât mai mult de tiparele primitive ale limbii. Originalitatea publicisticii d-lui Arghezi constă în a se fi întors, sincer și voluntar, spre aceste tipare. În unele privinți stilul a câștigat în plasticitate reală, deși limba noastră literară e și altfel destul de plastică și contactul literaturii cu placenta limbii solid. Numai astfel înțelegem de ce spiritul public n'a eliminat încă definitiv forma impură a literaturii pamfletare și, la un moment dat, a adoptat-o chiar cu vizibile preferințe.

Privim pamfletul (cel de cuvinte și nu cel de idei) în genere, ca efectul lipsei de cultură; ca și lirismul direct, dar în alt sens, este expresia unui sentiment neintelektualizat. La oameni de oarecare cultură el isvorăște, totuși, dintr'o eroare psihologică, eroare asupra eficacității violenței. Cuvintele n'au valoare absolută, întrucât prin uzură ele ajung sonorități goale, de care nu legăm niciun înțeles; pentru a-și căpăta înțelesul original, trebuesc întrebuițate în mod propriu și cât mai rar. Violența verbală, ca mijloc unic de expresie a gândirii, se condamnă prin sine, de

oarece abuzul îi anulează virulența. O imensă acumulare de invective nu valorează pentru mințile echilibrate, cât simpla reflecție, impersonală dar incisivă, a unui om cumpănit.

Dacă reapariția în publicistică a pamfletului a fost primită cu nepăsare, aceasta nu înseamnă, totuși, că pamfletul a murit. Printre efectele războiului nu putem prenumăra și un salt suficient de nivel cultural pentru a împiedica expresia brută. După un desfrâu verbal excesiv, suntem, probabil, numai într'o perioadă de reculegere, care dă un aspect fantomal pamfletului atât de prețuit odinioară. Va reveni totuși — căci ne trebuie multe decenii pentru ca pamfletul verbal să devină o imposibilitate culturală ¹⁾.

1922

1) Cele câteva constatări asupra condițiilor speciale ale culturii noastre, care au permis dezvoltarea pamfletului atât de disproporționat față de restul publicisticii, au atras replica d-lui Pamfil Șeicaru în *Adevărul literar*, care răspunde „mediocrității dogmatice“ în numele pamfletului român și, deci, a talentului. Nu-i cerem titlurile în baza cărora vorbește. Răsfoind colecția *Sburătorului* de acum trei ani, găsim înregistrată existența de pamfletar român a d-lui Pamfil Șeicaru prin ample citații autentice. Confruntând textele, nu ne putem abține, totuși, dela oarecare melancolie: invențiunea pamfletarului n'a progresat cu nimic; reeditându-se, ne refuză posibilitatea de a-l mai reproduce în fragmente alese. O altă generație de pamfletari se ivește, care, în curând, în combustiuinea grăbită a timpului, nu-l vor mai

recunoaște. Nu s'ar putea, de altfel, spune că scrisul acestui ambasador al pamfletului român solicită discuțiunea academică. Fiindcă în acest articol se sforțează, totuși, de a ieși din noroiul adjectivelor pentru a face apologia pamfletului în persoana lui Voltaire, Veuillot, Bloy, Maurras, Léon Daudet, etc., etc., ne vom permite să-i amintim d-lui Pamfil Șeicaru o distincțiune, care închee orice discuție înainte de a o deschide. Există un pamflet de idei perfect legitim și altul de cuvinte perfect inutil. Cunoaștem idealurile pentru care au luptat sau luptă Veuillot, Bloy, Maurras și chiar Daudet, dar nu cunoaștem idealurile morale sau sociale ale celor mai mulți dintre pamfletarii români. Pentru oameni cu ocupații mai serioase violența pur verbală e o inutilitate imbecilă.

VII

1. Note latine : Tabloul Romei imperiale zugrăvit de Tacit.

1. Lectura lui Tacit ne produce o puternică senzație de înăbușire : iată, deci, sinistra realitate a epocii imperiale romane ! Cei ce laudă principal viața antică să-l citească pe Tacit, nu în fragmente ci în întregime, și vor rămâne cu o impresie neuitată de spaimă că a putut exista o lume atât de apocaliptică, nu numai sub raportul vițiilor, deoarece civilizația aduce dela sine decăderea moravurilor, ci sub al unei tiranii atât de sângeroase, al unei lașități atât de generale.

Eliberați din evocația marelui istoric, ne regăsim bucuroși într'o epocă, pe care n'o prețuim îndeajuns ; am scăpat de centurionul aducător al poruncii de moarte, de vizita doctorului ce deschidea în câteva clipe vinele nevinovatului, am scăpat, mai ales, de obligația de a ne lăsa averile împăratului, ca mulțumită pentru favoarea de a ne fi trimis :

...acolo unde s'au dus regele Ancus și Tullus

am scăpat de lăcomia delatorilor, de atotputer-

nicia libertăților și a femeilor, de lingușirea senatorilor și de lașitatea tuturor; suntem liberi, trăim liberi; moralitatea publică și privată a progresat; ne bucurăm de un mai mare număr de drepturi: avem libertatea cuvântului, avem libertatea de a trăi sau muri. Cariera politică nu e plină de primejdii; frica de moarte nu ne silește la josnicii; dorința de a „parveni“ nu ne dezumanizează.

Atotputernicia imperială nu se sprijinia la început pe nici o lege, dar, deși, mulțumită slugărnicii universale, au ajuns la o tiranie tacit consimțită, împărații s'au pus apoi sub scutul „legei maestății“, ce le dădea o nemărginită autoritate asupra faptelor și vorbele tuturor.

Dușmănind pe ilustrul orator Mamercus Scaurus, autorul tragediei nepublicate încă *Atreu*, Macro îi raportează lui Tiberiu subiectul piesei și-i recitează câteva versuri, ce s'ar fi putut interpreta ca îndreptate împotriva lui. Tiberiu zâmbește: „Scaurus a făcut din mine un *Atreu*, eu voi face dintr'însul un *Ajax*“. Vrednic urmaș al Emiliilor, fără să mai aștepte condamnarea, Scaurus se sinucide ca *Ajax*, iar soția sa *Sextia* îi împărtășește soarta. Publicând niște *Annale*, *Cre-mutius Cordus* numise pe *Cassius* „cel din urmă dintre *Romani*“. Acuzatorii se ridică pe dată împotriva lui. În zadar se apără el: „Sunt acuzat

pentru vorbele mele, întru atât mi-s faptele de nevinovate! Aceste vorbe nu-s însă îndreptate împotriva împăratului sau a mamei lui, singurii acoperiți de legea maestății. Sunt învinuit că am lăudat pe Brutus și pe Cassius dar faptele lor au fost povestite de mulți istorici și nimeni nu s'a ferit de a-i lăuda". În zadar Cremutius citează pe Tit-Liviu, pe Asinius Pollio și pe Messala Corvinus, care au lăudat și ei pe Cassius și pe Brutus; în zadar strigă el: „Posteritatea dă fiecăruia dreptul său. Nu vor lipsi urmași care să pomenească nu numai de Cassius și de Brutus ci chiar și de mine, de voi fi condamnat" — cartea e arsă iar autorul silit să moară de foame...

Oricine înalță capul e doborât... Imperiul nivelează. O avere însemnată, o autoritate mare, o origine ilustră trezesc bănuiala sau lăcomia tiranului. Fostul consul Valerius Asiaticus e stăpânul unor grădini vestite, grădinile de pe Pincio, de pe care apusurile de soare sunt adevărate apoteoze în dosul Vaticanului și al Ianiculului. Ne presimțind că avea să moară și dânsa în boschetele lor de pini alpestri, pentru a și-le însuși, Messalina îi înscenează lui Valerius un proces, ce se desbate în camera de culcare a împăratului. Vitellius, una din cele mai nemernice figuri ale epocii, amintește cu lacrimi în ochi de vechia prietenie ce-l lega de Valerius; mai amintește apoi de meritele prietenului său și de

campania lui glorioasă în Britania, pentru a încheia : *să i se dea libertatea de a-și alege moartea !* Claudiu se scoală și el spre a-i îngădui cu o sinistră bătae de joc această înaltă favoare. Mulțumindu-i, Valerius se întoarce în grădină, unde-și pregătește rugul, pe care-l mută apoi pentru ca focul să nu vatăme frunzișul copacilor : astfel știa să piară un consul roman !

Un alt consular ilustru, Antistius Vetus, avusese nenorocirea de a fi socrul lui Rubellius Plautus, pe care Neron îl ucisese, de oarece bănuia într'însul un pretendent la tron... Cum bătrânul rămăsese ca o imputare vie a crimei, câțiva soldați trimiși de Neron îi împresoară casa de la moșia lui dela Formiae. Pe lângă dânsul, bătrânul avea și pe fiică-sa, rămasă văduvă după Plautus, al cărui cap i se rostogolise în brațe și pe ale cărui haine însângerate ea le păstra încă. Pentru a-l scăpa pe tată-său, Politta ia drumul Neapolului, unde se afla împăratul. Nefiind primită, ea îl pândește la ieșire spre a-i striga cu des-nădejde : „Ascultă pe un nevinovat și nu da pradă unui sclav pe un fost coleg al tău de consulat.“ Neisbutind să-l înduplice, ea se întoarce la Formiae ca să-i spună lui Vetus să-și ia orice nădejde... Câțiva prieteni îl sfătuiesc atunci să lase pe Neron moștenitor al unei părți din avere pentru a putea lăsa restul nepoților. Vetus respinge însă sfatul și își împarte averea sclavilor, cărora le poruncește să ia totul afară de trei paturi

de înmormântare. În aceeași cameră și cu același pumnal ei își deschid apoi vinele, bunica, tata și fata și, acoperiți cu un văl, sunt transportați în bae unde, deși fiecare dorește să moară cel dintâi, natura păstrează ordinea firească : întâiu moare bunica, apoi tata, la urmă fata.

După înmormântarea lor senatul îi condamnă la ștreang, în timp ce, mărinimos, Neron le dă voie să-și aleagă moartea !... Pe lângă eruzime se adaugă, astfel, și sinistra ironie a nebunului încoronat față de niște morți.

În fața puterii imperiale stătea puterea senatului, căruia câteva sute de ani de guvernare îi lăsase o umbră de autoritate. Instituția era aceeași, dar oamenii se schimbaseră. Virtuțile republicane dispăruseră așa că niciodată nu s'a văzut un factor politic mai decăzut decât senatul roman, căci, după cum există beția gloriei, tot astfel există și beția umilinții și a decăderii morale ; senatorii se iau la întrecere în lingușiri, singura cale prin care mai nădăjduiesc să însemne ceva. Chiar dela moartea lui August, senatul e pregătit la sclavie ; cu firea lui ascunsă, bănuitoare și răzbunătoare, Tiberiu contribuie și mai mult pentru a-l modela și degrada, așa că din primii ani ai domniei sale senatul devine o adunare fără inițiativă politică, pregătită la orice josnicie. Celorlalți împărați nu le rămânea decât sarcina de a duce și mai departe opera de corupție a caracterelor.

O pildă de decădere a moravurilor pe timpul lui Tiberiu : voind să ajungă consuli și cum drumul către consulat trecea prin antecamera lui Sejan, pentru a-i face pe plac, patru senatori și foști pretori Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus și M. Opsius se hotărăsc să atragă într-o cursă pe Titus Sabinus, pe care Sejan îl ura. Imprieteniindu-se deci cu Sabinus, Latiaris îi vorbește de nenorocirile vremii, de atot puternicia lui Sejan, de cruzimea lui Tiberiu și, după ce-i câștigă încrederea, îl ademenește într-o zi în casa sa pentru a se spovedi mai bine. În acest timp, ascunși în podul casei, cei trei complici ascultă pe la crăpături, — și, după ce li se pare că Sabinus ar fi rostit câteva cuvinte împotriva „măestății imperiale“, cu toții fac o plângere scrisă către Tiberiu, ce se afla la Capri, povestindu-i vicleșugul ca pe un lucru de cinste. Cu drept cuvânt observă Tacit : „Roma nu s'a arătat nici odată mai neliniștită, mai fricoasă și mai neîncrezătoare chiar față de rude. Toți ocoliau întâlnirile, convorbirile, pe cunoscuți și pe necunoscuți ; toți priveau cu băgare de seamă chiar lucrurile mute și neînsuflețite, acoperișul sau pereții.“ Tiberiu scrie Senatului pentru a-l învinui pe Sabinus, iar senatul se grăbește să-l condamne la moarte. Erau tocmai calendele lui Ianuarie, începutul anului religios și politic al Romanilor. Calăii pun mâna pe Sabinus, îi acopăr gura cu haina și-l strâng de gâtlee pentru

a-i înăbuși cuvintele: „Iată cum începe anul! Iată jertfele aduse lui Sejan!“ . Toți fug din cale: ulițele și forul se deșartă; speriați și de faptul de a se fi temut, unii se întorc îndărăt!

După o lungă captivitate în palatul imperial, Tiberiu interzice orice mâncare nepotului său Drusus, care nouă zile se hrănește numai cu paele și penele smulse din salteaua și din pernele patului. Tiberiu împinge chiar cruzimea până a pune să se citească în fața senatului descrierea amănunțită a captivității nepotului său, care trăise înconjurat de spioni ce-i supravegheau mișcările și vorbele. De ori câte ori voia să iasă din odaie, sclavii îl împingeau și-l înjurau. Scrisorile centurionului Actius reproduceau și cuvintele din urmă ale muribundului: „Asasinul nurorii, al fiului fratelui și al nepoților săi o să-și primească pedeapsa ce va răzbuna pe urmași și pe strămoși“. Inmărmuriți față de îndrăsneala lui Tiberiu de a-și arăta nepotul sub biciul centurionului și al sclavilor, implorând în zadar o nemernică hrană, senatorii se grăbesc, totuși, să-i aducă mulțumiri și felicitări că scăpase republica de o „primejdie“ și hotărâsc ca ziua morții lui Drusus, ca și ziua morții Agrippinei, să fie trecută printre zilele faste!...

Cum de la un astfel de senat nu era de așteptat o acțiune împotriva tiraniei, nu există sa-

mavolnicie sau crimă a vreunui împărat, pe care senatul să n'o fi acoperit cu laude, aducând mulțumiri zeilor. După omorîrea Agrippinei, coprins de remușcare, Neron își petrece restul nopții în aiurări, așteptând răsăritul soarelui, când posomorît, când tresărind de spaimă, ca și cum s'ar fi temut ca ziua să nu-i aducă peirea. Centurionii și tribunii militari îi potolesc cei dintâi teama prin lingușirile lor, luându-l de mână, feliicitându-l că scăpase de uneltirile mamei lui; prietenii împăratului se răspândesc apoi prin temple și orașele vecine își arată bucuria prin sacrificii și solii. Mai rămăsese senatul, care, la înălțimea josnicei sale obișnuite, decretează rugăciuni publice în toate templele, jocuri anuale la serbările Minervei, o statuă de aur a zeiței în senat și alta alături a împăratului. Ziua de naștere a Agrippinei e trecută printre zilele nefaste. La intrarea sa în Roma, Neron e primit ca un triumfător: senatul îl întâmpină în haine de sărbătoare, pe drum sunt ridicate amfiteatre pentru a se da puțința tuturor să-l vadă. Invingător al josniciei publice, Neron se urcă, astfel, pe Capitol spre a mulțumi zeilor. Tot așa, după uciderea lui Sulla și a lui Rubellius Plautus, Neron trimite o scrisoare senatului, prin care îi zugrăvește ca pe niște spirite răzvrătite, fără să spună că-i și ucisese. Senatul votează mulțumiri zeilor și isgonirea lui Sulla și Plautus din senat.

batjocură și mai sângeroasă de cât crima lui Neron !

Cât despre nevinovata Octavia, nevasta lui Neron, legată, i se deschid vinele tuturor membrilor și, cum sângele întârzie să curgă din pricina fricii, e înăbușită în aburii unei băi calde. Senatul votează și de astădată daruri templelor și mulțumiri zeilor ! Toate asasinatelor Impăraților sunt urmate de sacrificii divine, așa că ceea ce odinioară vestea o biruință sau o prosperitate națională devine acum semnul unei nenorociri publice. Intr'o astfel de mocirlă lunecase senatul Scipionilor și al Catonilor !

Tirania Imperiului se reazimă numai pe o singură formă legală, pe *legea maestății*, și în conrupția moravurilor are un puternic sprijin în *delatori...*

Legea maestății exista încă de pe timpul vechii republice, când ea privia numai maestatea poporului roman : a trăda, de pildă, o armată, a administra samavolnic o provincie însemna a aduce o jignire maestății romane ; legea pedepsia faptele, nu și vorbele. Numai sub imperiu s'a întins și asupra vorbelor, deplasându-și și obiectul dela popor la persoana împăratului. Vanzându-și grădina, cavalerul Falanius vânduse și o statuă a lui August, aflată în grădină : iată cel dintâi proces de maestate sub Tiberiu ! După el avea să urmeze mii de procese îndreptate împotriva vor-

belor celor mai nevinovate și faptelor celor mai neînsemnate dând, astfel, un caracter de legalitate unei tiranii sângeroase.

În opera lor de absolutism și de corupție a moravurilor, împărații au fost ajutați de *delatori*, care, în lipsa unor procurori, caută în aplicarea legilor un mijloc de a-și câștiga favoarea imperială sau de a se îmbogăți. Cum legea Papia Poppaea acorda delatorilor o treime din averile confiscate, această încurajare legală a delațiunii devine unul din cei mai grozavi factori de perturbare a vieții antice și un ferment de distrugere a imperiului roman. Viața ajunge nesigură la Roma; vorbele și faptele sunt spionate; cazul celor patru senatori ascunși în podul casei pentru a asculta, dela adăpost, cuvintele unui nevinovat, ne dovedesc că și pereții au urechi; nu mai există legături sfinte de prietenie și de rudenie. Într-o societate lacomă de plăceri și de onoruri, totul e subordonat interesului egoist... Procesul lui Vibius Serenus, de pildă, ne arată prăpastia morală, în care căzuse imperiul roman încă de pe timpul lui Tiberiu.

Un fiu acuza pe tatăl său. Amândoi se numeau Vibius Serenus. Adus din exil, în lanțuri și cu hainele murdare, tatăl asculta acuzația fiului care, vesel, în haine de sărbătoare și cu juvaeruri, îl acuza pe bătrân că uneltise împotriva împăra-

tului, căutând să răscoale Galia în înțelegere cu fostul pretor Cecilius Cornutus. De spaimă Cornutus se sinucide, dar bătrânul nu se lasă doborât, ci, scuturându-și lanțurile, cere dela zei libertatea de a putea trăi departe de Roma și de astfel de moravuri... Sclavii sunt puși la torturi, dar rezultatul anchetei se întoarce împotriva acuzatorului. Chinuit de crimă, speriat de strigătele poporului, care cerea să fie pedepsit cu moartea, tânărul fuge din Roma; adus cu forța dela Ravenna, Tiberiu îl silește totuși să-și continue acuzarea, deoarece nutria o veche dușmănie împotriva bătrânului Serenus, pe care voia să și-o satisfacă acum. Fără a i se fi găsit vreo vină, bătrânul e, astfel, condamnat la moarte.. Luându-se apoi în discuție sinuciderea lui Cornutus, câțiva senatori propun suprimarea răsplății acuzatorilor, în cazul când acuzatul se sinucide înainte de a fi fost condamnat, și suprimarea s'ar fi votat, dacă Tiberiu n'ar fi luat pe față apărarea delatorilor, plângându-se că legile sunt zădărnice și republica e în primejdie: mai bine să se înlătore legile decât apărătorii lor. Avea dreptate Tacit să reflecteze: „Astfel, delatorii, un neam de oameni croit spre nenorocirea publică, ce n'au putut fi niciodată înfrânați prin pedepse, erau ademeniți acum prin speranța răsplății!“.

Acoperiți de ocrotirea imperială, delatorii se înmulțesc și devin adevărații stăpâni ai Romei.

Toți tremură în fața iscusinții și trecerii lor; onoarea, averea și viața celor mai iluștri cetățeni sunt la discreția acestor mercenari ai delațiunii, ce nu aspiră decât la protecția unuia singur, a împăratului, de oarece ura celorlalți le slujia de pavăză. Cu cât un acuzator e mai înverșunat, cu atât e mai ocrotit: numai cei mai potoliți își primesc cu timpul pedeapsa, fiindcă, ne mai putându-i suferi, împărații îi schimbă din când în când pentru a avea delatori noi. Mai ales Tiberiu își înprospătează mereu uneltele crimei... Intrebuintându-i la început pentru siguranța lor personală, apoi pentru a-și îndestula lăcomia de bani, împărații sfârșesc prin a se folosi de delatori pentru potolirea beției de sânge, pe care o aduce totdeauna cu ea puterea absolută. Cu prilejul dezastrului lui Sejan, opera delatorilor umple Roma de cadavre: femei și bărbați, tineri și bătrâni, cetățeni însemnați sau necunoscuți stau împrăștiați sau îngămădiți, fără a li se îngădui rudelor să se apropie de dânșii spre a-i plânge, sau spre a-i vedea. Impingând cadavrele putrede până la Tibru strajele urmăreau mâhnirea tuturor. Cum nimeni nu putea să le ardă sau să le atingă, ele pluteau lovindu-se de țărături. Frica înăbușise sentimentele omenești. Cu cât cruzimea era mai mare, cu atât compătimirea era mai oprită...

Puterii imperiale în creștere nu-i răspundea decât o lașitate universală. Republica luneca spre

tirania asiatică, simțul libertății dispăruse; moravurile moleșise caracterele. Nu mai erau voințe energice, nu mai erau pumnale să sară din teacă pentru a ucide pe tirani. Cu drept cuvânt Brutus și Cassius fusese numiți „cei din urmă Romani“, de oarece cu moartea lor dispăruse și Republica romană. Conjurația împotriva lui Cezar a fost ultima voință încordată pentru a opri mersul firesc al statului roman spre absolutism. Neizbutind, fatalitate istorică impunea monarhia vicleană și cumpătată a lui August și tirania sân-geroasă a urmașilor săi.

Comploturi, firește, s'au mai urzit, nu însă pentru restaurarea vechei republici ci din ambiții neîndestulate. Lipsite, de altfel, de energie bărbătească, ele au fost lesne descoperite, dând în vileag prăpastia morală a imperiului. Unii din complotiști au murit cu stoicism, deși li se cerea energie și nu pasivitate stoică; cei mai mulți se grăbiau să-și răscumpere viața, divulgând fără rușine tovarășii reali sau închipuiți.

O vastă conjurație s'a urzit, de pildă, împotriva lui Neron sub conducerea lui Cneius Piso, în care au intrat un mare număr de senatori, de tribuni militari, de foști consuli și chiar prefectul pretoriului Faenius Rufus; e cu putință să fi fost amestecat și Seneca, cea mai curată autoritate a imperiului... Conjurația ar fi izbutit, dacă o

mică întâmplare prevăzută, ca de obicei, n'ar fi dat-o la lumină.

Deși l'ar fi putut ucide pe Neron chiar în vila sa dela Baiae, Piso pretextează că nu voește să violeze drepturile sfinte ale ospitalității. „Mai bine să-l ucidem la Roma în palatul lui clădit din lucrurile jefuite dela cetățeni“. Scrupule morale cu un om ce-și asasinase mama, nevasta, fratele și care sângera republica prin omoruri și spoliațiuni fără număr! De fapt era la mijloc numai o lașitate : frica de răspundere îl făcea să șovăiască mereu. De îndată ce firul conjurației a fost prins, n'a mai putut fi oprit cursul revelațiilor : fiecare voește să-și scape viața, făcând mărturisiri prețioase. Poetul Lucanus acuză pe propria sa mamă : pildă grozavă de lașitate în fața morții! Quintianus și Senecio acuză pe Glius Gallus și pe Annius Pollio prietenii lor cei mai buni. Printr'un gest energic Piso ar fi putut ațâța poporul dela înălțimea forului, după cum îl îndeamnă unii dintre tovarăși. „În curând, spuneau ei, vor sosi soldații lui Neron ca să te pună în lanțuri și să te târască la o moarte nevrednică. Mai bine mori cu glorie, îmbrățișând cauza republicii și invocând ajutorul libertății. Dacă soldații și poporul nu te vor urma, îți va rămâne cel puțin cinstea unei morți vrednice de străbunii și de urmașii tăi“. El nu se poate însă hotărî, deoarece lipsa de hotărîre e una din caracteristicile timpului. Preferând o moarte lașă, el

își taie vinele brațelor, lăsând un testament plin de lingușiri josnice față de Neron... Consulul desemnat, Plautus Lateranus, e târît la locul de supliciu al sclavilor și e omorît de propria mână a tribunului Staius. Lateranus moare, astfel, fără să murmure, deși Staius e și el unul dintre conjurați : lașitatea îl prefăcuse însă pe unul în victimă și pe celalt în călău. Numai pe o simplă bănuială neîntemeiată, Neron hotărăște moartea lui Seneca. Deși fuse amestecat și dânsul în conjurație, însărcinat cu ordinul de moarte, tribunul Gavius Silvanus trece mai întâi pe la Faenius Rufus, prefectul pretoriului, pentru a-l întreba de trebuia să execute ordinul. Faenius făcea și dânsul parte din conjurație dar, din lașitate, poruncește să-l execute. Acest Faenius e complice și judecător. Ca prefect, el ia interogatoriile acuzaților, până ce unul dintre conjurați îl dă pe față. Întrebat, el se încurcă în explicații iar Neron îl aruncă atunci în lanțuri...

De ar fi știut să voiască, Faenius ar fi putut, totuși, suprima pe Neron, de oarece în timpul interogatorului, tribunul Subrius Flavius voise să-și tragă sabia spre a-l lovi. Faenius îl oprește însă printr'un semn chiar în clipa când pusese mâna pe mânerul săbiei. Lașitatea aduce apoi peirea tuturor. Subrius Flavius, care nu știuse să-și facă datoria la timp, moare bărbătește, spunând : „Nici un soldat nu ți-a fost mai credincios cât timp ai meritat să fii iubit. Am început însă să te

urăsc, când te-am văzut devenind ucigașul mamei și al soției tale, vizitiu, actor și incendiator“. Cei-lalți centurioni și tribuni mor și ei cu o bărbăție tardivă ; numai prefectul Faenius Rufus se revărsă în lingușiri față de Neron în testamentul său. Cu cât cineva e mai sus cu atât se arată de o valoare etică mai scăzută. Mai rămăsese consulul Vestinus, pe care, deși nu se amestecase în conjurație, Neron se hotărăște să-lucidă. Trimite deci o cohortă militară cu un tribun și un medic. Vestinus dădea tocmai atunci un ospăț. Un soldat îl vestește că tribunul dorește să-i vorbească : sculându-se dela masă, consulul e pe dată închis în iatac iar medicul îi deschide vinele. Plin de viață încă, el e dus în bae și scufundat în apă caldă, fără să fi rostit vreo plângere. Conmesenii sunt puși sub pază și abia noaptea târziu li se dă drumul, după ce Neron chibzuse că „plătise destul de scump cinstea de a fi mâncat la un consul“. În mijlocul unei lașități atât de generale, doar o biată femeie arată mai multă bărbăție și eroism. În timp ce poetul Lucanus își divulgă pe propria sa mamă, liberta Epicharis nu scoate nici o vorbă, deși fusese supusă la chinurile cele mai cumplite. Pe când e dusă a doua zi la tortură, ea își desface o fășie de stofă din jurul sânelui și, făcându-și din ea un laț, îl prinde de arcul scaunului, în care era transportată, apoi, vârandu-și capul în el, se smulge cu toată greutatea trupului până ce moare.

Conjurația lui Piso e numai un moment caracteristic al unei stări sufletești generale. Bărbăția vechilor republicani fusese înlocuite de lașitate și de o resemnare generală în fața morții. Toate brațele se întind spre a li se tăia vinele, nici unul nu se înarmează ca să răzbuie crimele absolutismului imperial. Moartea nu întâlnește în cale decât grumazuri docile. Unii mor „frumos“, adică cu stoicism, dar stoicismul este încă o formă a lașității.

Cum Rubellius Plautus, unul din strănepoții lui August, putea trece ca un rival la domnie, un cuvânt al împăratului îl exilează în Asia. Părându-i-se însă primejdios și acolo, Neron trimite atunci o cohortă și un centurion cu ordinul de moarte. Prietenii lui Plautus îl îndeamnă să nu aștepte o moarte lașă, deoarece și-ar putut găsi scăparea în ura cu care era înconjurat tiranul; să îndrăznească, deci, întrucât îndrăzneala nu-l va expune la o primejdie mai mare decât lașitatea. Plautus rămâne însă neduplecat. Centurionul îl găsește gol, pe când își făcea exercițiile corporale, și după ce-l omoară, îi aduce capul la Roma. Pentru acelaș cuvânt, Sulla, ginerele lui Claudiu, fusese exilat la Marsilia, unde în șase zile ucigașii trimiși îl ajung și-lucid. Adus la Roma, Neron își bate joc de capul lui, găsindu-i că perii, înălbiți prea de timpuriu, îl desfigurează.

Mii de capete se rostogolesc, astfel ; mii de vine se deschid, aburii băii înăbușe mii de vieți — în nepăsarea cea mai desăvârșită... Virtuțile republicane pierise. Lașitatea celor mai mulți și stoicismul filozofic al unora îngăduie domnia absolutismului sângeros fără nici o reacțiune salutară. Imperiul nu găsește, deci, în fața lui o opoziție serioasă. Deși cu numele ținea încă puterea, devenit, în realitate, un factor politic fără nici o valoare de inițiativă, senatul înregistrează doar actele împăraților, care nici nu mai aveau nevoie să poruncească, întruatât senatul le prevenia orice cruzime... Rar numai se ridică din sânul lui câte un caracter mai independent, slabă amintire a vechei republici. Independența nu ajunge însă până la o atitudine energică împotriva imperiului, ci se mulțumește cu un absentism politic sau cu o protestare platonice. Eroi în felul lui Brutus și Cassius nu se mai nasc ; numai din când în când se mai ivesc oameni integri, care, desgustați de corupția veacului, se retrag în demnitatea vieții de familie și de meditații filozofice, așteptându-și moartea cu o stoică resemnare.

Din mijlocul acestei epoce tulburi răsare aproape numai o singură figură fără nici o pată, pe care am numi-o eroică, de n'am căuta în eroism și un principiu activ. Eroismul imperiului se mulțumește numai cu o mândră pasivitate și cu o neclintită tărie în fața morții ce-și pândește victi-

mele. Această figură luminoasă din sumbra epocă a lui Neron este consularul Paetus Thrasea...

Cu prilejul uciderii Agrippinei, senatul se pogară, ca de obicei, la cele mai josnice lingușiri. Paricidiul e sărbătorit prin temple, prin statui de aur și jocuri. Deprins să aprobe toate hotărârile senatului, Thrasea iese de data aceasta din ședință fără ca cineva să-i fi urmat pilda. El singur își primejduiește, astfel, viața.

Compunând un poem satiric împotriva lui Neron, pretorul Antistius e acuzat de violare a maestății imperiale. Cum cei mai mulți senatori propun ca Antistius să fie condamnat la moarte, Thrasea se ridică și, laudând pe Neron și criticând pe Antistius, încheie totuși; „Sub un împărat bun ce nu stânjenește libertatea senatului nu se cuvine să se aplice vinovaților pedeapsa meritată. Calăul și lațul au fost suprimați de mult. Legile mai stabilesc și alte dispoziții, prin care se pot aplica pedepse, fără ca judecătorii să fie acuzați de cruzime și veacul de barbarie. Exilat într'o insulă și cu averile confiscate, cu cât va prelungi o viață vinovată, cu atât Antistius va fi mai nenorocit, slujind ca o pildă a clemenței publice“. Dibace, apărarea rupe lanțul sclaviei celorlalți care, neîndrăznind să redacteze totuși un decret, îndeamnă pe consuli să-i comunice lui Neron dorința tuturor. Multă vreme Neron se luptă între mânia și rușinea dar,

la urmă, rușinea biruind, Antistius e numai exilat, rămânând ca singur Thrasea să plătească cu viața independența sa de caracter.

Din clipa în care împăratul lăsa să se vadă un sentiment de nemulțumire sau de neliniște, se găsea un delator ca să-l împingă spre cruzime. De data aceasta delatorul se numea Cossutianus Capito, ginerele puternicului Tigellinus, care, aplecat la urechea lui Neron, și începe să-i șoptească cuvinte de vrajbă și de ură : „la începutul anului Thrasea se ferește să depună jurământul solemn și nu ia parte la urările făcute împăratului. Nici odată nu aduce jertfe pentru viața împăratului sau pentru glasul lui divin... Nu mai vine la senat de trei ani... Ce înseamnă această purtare, de nu crearea unui partid sau poate începutul unui război civil? Are partizani ce nu-și permit încă îndrăzneala cuvântărilor lui, dar îi maimuțăresc înfățișarea exterioară și aerul, arătându-se austeri și triști pentru a-ți imputa desfătărilor. Numai Thrasea nu-ți cinstește talentele... Sau primește doctrinele lui, de ți se par mai bune, sau suprimă pe căpetenia tuturor iubitorilor de revoluție... De altfel, o Cezar, nu scrie nimic senatului despre Thrasea. Lasă-l să judece între dânsul și mine“...

Asmuțit, Neron sloboade pe delator, dându-i ca ajutor și pe faimosul Eprius Marcellus...

In acest timp, Thrasea se chibzuia cu prietenii

săi asupra atitudinii, pe care urma s'o aibă. Unii îl îndemneau să se ducă la senat, susținând că numai lașii și fricoșii mor fără să protesteze : „să înfrunte, deci, senatul pentruca poporul să vadă un adevărat Roman. Această minune l'ar putea sgudui și pe Neron, iar dacă nu, posteritatea va distinge amintirea unui om ce moare bărbătește de lașitatea celor omoriți în tăcere.“

Alții îl îndemneau să rămână acasă pentru a-și feri urechile de batjocură și de ironii... De s'ar bizui pe remușcarea lui Neron, ar însemna să hrănească o speranță zadarnică : să-și sfârșească mai bine zilele, nepătat și neprihănit, căutând prin moartea lui gloria filozofilor, după ale căror pilde își călăuzise viața... Să-și pună, deci, capăt zilelor înainte de a fi condamnat de senat : il va scuti astfel de necinstea unei sentințe crude.

Nehotărit, Thrasea rămâne să se mai gândească peste noapte. A doua zi templul Venerei, în care se țineau ședințele senatului, e înconjurat de plutoane de soldați, sub privirea amenințătoare a cărora senatorii intră în sedință. Questorul citește un discurs al împăratului, prin care se plânge de senatorii ce se feresc dela îndeplinirea sarcinilor publice. Cossutianus deschide pe dată atacul împotriva lui Thrasea iar Marcellus îl continuă și cu mai multă violență. „...Să vină acest senator zelos, acest protector al dușmanilor împăratului, să vină să propună ce e de schimbat ; mai ușor îi vom răbda criticele, decât o

tăcere care condamnă totul... Senatori, să nu lăsați în voia ambiției lui perverse pe un om, pe care îl întristează prosperitatea publică... După părerea lui Thrasea, nu mai e senat, nu mai sunt magistrați. Roma nu mai există. Murind, să rupă deci orice legătură cu o patrie, pe care n'a iubit-o niciodată și pe care acum nici nu voește s'o mai vadă." În urma acestei cuvântări, Thrasea e condamnat la moarte, lăsându-i-se totuși alegerea ei.

În timp ce senatul își rostia sentința, aflându-se în grădinile sale într'un cerc numeros de bărbați și de femei distinse, Thrasea discuta tocmai cu filozoful Demetrius despre natura sufletului, când unul dintre prieteni îi anunță sentința senatului și cum toți încep să plângă, el îi îndeamnă să plece pentru a nu-și lega soarta de soarta sa. Trecând în camera de culcare, își întinde vinele brațelor ginerului său Helvidius și lui Demetrius, iar când sângele începe să țâșnească, cheamă mai aproape pe questorul ce adusese sentința senatului, spre a-i spune: „Să oferim această libație lui Jupiter Liberatorul. Privește, tinere. Ești născut într'o epocă, în care ai nevoie să-ți întărești sufletul prin pilde de bărbăție“...

...Astfel se stinge Thrasea, singura virtute nepătată a epocii imperiale și singurul om, în care se întrupa opoziția republicană, nu prin fapte și

acțiune virilă, ci prin absenteism și resemnare stoică, adică prin singurul eroism, pe care îl mai putea produce o epocă decăzută.

1915.

VIII

Note latine : 1. Problema culturii latine la noi. 2. Quintus Horatius Flaccus. 3. De vorbă cu Quintus Horatius Flaccus.

1. Contactul școalei noastre cu literatura latină reprezintă o suprafață prea mare, deoarece în ciclul celor patru ani ultimi se perindă, grăbit, pe dinaintea ochilor elevilor Cicero, în diferitele lui discursuri și disertațiuni filozofice inactuale, Corneliu Nepos, Sallustiu, Ovidiu, Titu Liviu, fără a mai aminti de Cezar, Virgiliu, Horațiu și Tacit. Cu metodele și mai ales cu posibilitățile noastre de asimilare, baza de contact fiind prea vastă, rezultatele unui astfel de program extensiv nu puteau fi decât nesatisfăcătoare: o parcurgere de câteva pagini prin opere de interes variat; o privire sumară asupra unei literaturi de calitate inegală, și, uneori, deadreptul mediocră; nici un fel de asimilare a spiritului necesar propriei noastre dezvoltări spirituale.

Nu învățăm limba latină pentru a scrie sau vorbi latinește; n'o învățăm nici chiar pentru foloasele unei stricte discipline mintale întrucât

matematica sau limbile moderne ne pun la îndemână un exercițiu egal al facultăților noastre intelectuale; ci o învățăm pentru nevoile noastre pur spirituale: mai întâi pentru stăpânirea cât mai sigură a limbii materne, în izvoarele, realitățile și posibilitățile ei, — adică în cadrul formal al expresiei unui suflet și, în al doilea rând, pentru lărgirea, îmbogățirea acestui suflet însuși, prin conștiința de sine ce valorifică și prin absorbirea unui spirit identic ce hrănește. Cultura latină satisface, deci, o necesitate lingvistică de un interes mai general și, totodată, și o necesitate ideală de un caracter mai special pentru toți cei ce exprimă vreuna din manifestările esențiale ale rasei noastre întrucât, de aceeași substanță, sufletul nostru nu poate de cât spori prin fermentul sufletului latin.

Nevoia lingvistică se satisface prin gramatică și asupra ei nu ne oprim. Cum spiritul latin nu se poate însă absorbi decât prin pătrunderea intimă a celor mai reprezentativi scriitori ai geniului latin, problema cunoașterii literaturii latine devine o problemă de intensitate și nu de suprafață. Cele câteva discursuri lipsite de interes ale lui Cicero sau *Metamorfozele* de caracter pur retoric ale lui Ovidiu, paginile răslețe din Corneliu Nepos sau Titu Liviu, impuse elevilor noștri pentru a obține o impresie de totalitate a literaturii latine, constituie un program de învățământ bazat pe principiul suprafetei: îmbrăți-

șează mult fără să pătrundă spiritul latinității în esență. Ar fi timpul să se spună odată răspicat că, de pildă, *Catilinarele* lui Cicero sunt insuportabile, din pricina retorismului emfatic și a suficienței respingătoare; ar fi timpul să ne convingem că *Metamorfozele* lui Ovidiu sunt disertații versificate ce n'au nimic comun cu poezia. A ne iniția într'o cultură prin astfel de producțiuni înseamnă a ne abate dela esențial și dela caracteristic, pentru a cultiva amănuntul sau a ne satisface o simplă curiozitate săvârșind o eroare fundamentală ce răstoarnă normele învățământului clasic.

Geniul latin se rezumă în trei scriitori: Virgiliu pentru epopee, Horațiu pentru poezia lirică și, mai ales, satirică și Tacit pentru istorie. Un program bine chibzuit, fixat pe principiul adâncirii și nu al suprafeții, ar trebui să se limiteze la *Eneida*, la *Ode* și *Satire* și la *Analele* lui Tacit. Importanța reformei începe însă dela modalitatea studierii acestor scriitori, ce nu trebuie mărginită la un număr determinat de versuri sau de paragrafe, ci împinsă, pe cât cu putință, până la *integralitate*. Trebuie ca tinerimea să cunoască *Eneida* în întregime (sau cel puțin cărțile I, II, IV, VI, IX), după cum trebuie să cunoască *Analele* în întregime, și pentru pătrunderea sufletului latin dar și pentru valoarea lor estetică și etică incomparabilă, întrucât sunt creațiuni ale geniului latin și, totodată, uman. Un an abia ajunge pentru o

lentă pătrundere; să le acordăm, deci, câte un an, pentru că numai astfel spiritul străbun ne va fecunda prin ce are el mai bun. Și cum nu ne putem apropia de o creațiune literară fără o suficientă cunoaștere a limbii, Cezar ni se pare scriitorul cel mai indicat pentru deplina stăpânire a formelor gramaticale: să-i acordăm și lui un an pregătitor: fixând deci în clasa V pe Cezar, în clasa VI pe Virgiliu, în clasa VII pe Horațiu și în clasa VIII pe Tacit, — stabilim un ciclu de valori potrivit și cu adevăratele scopuri ale învățământului literaturii latine.

1924.

2. Viața lui Quintus Horatius Flaccus se poate rezuma în puține cuvinte, nu numai pentru că viața oricărui scriitor se rezumă, în genere, la activitatea lui literară și biografia dispăre în bibliografie, ci și pentru faptul că această conțopire e și mai naturală la un poet, care, prin înclinări sufletești și apoi, probabil, prin atitudine voluntară, s'a ținut departe de orice activitate publică. Prietenia lui cu Mecena și cu August i-a adus un spor de prestigiu personal, fără să-i fi deschis însă și calea spre „cursul onorurilor“, prin care trebuia să treacă orice cetățean roman ce se destina carierii publice. Ieșind din umbra vieții de boem, poetul nu s'a scoborât în vălmășagul câmpului lui Marte; în marginea măririlor omenești de o zi, el și-a realizat însă

o operă de artă ce i-a perpetuat amintirea nu numai cât „pontiful se va urca pe Capitoliu însoțit de tăcuta vestală“, după cum spunea el, și nu numai pe malurile vijeliosului Aufid sau prin secetoasele ținuturi ale lui Daunus — ci două mii de ani și pe toate latitudinile pământului. Pontiful nu se mai urcă pe Capitoliu — dar pretutindeni tinerimea studioasă se pleacă încă peste versurile poetului pentru a le cerceta, iar oameni cu gustul format la eleganța lui etică și estetică își fac și acum dintr'însul o plăcere și chiar o călăuză morală.

Pentru a trage un cadru al vieții lui Horațiu, din care vor lipsi amănuntele semnificative, ne vom mărgini, deci, numai la câteva elemente.

Horațiu s'a născut la 8 Decembrie 65 a. Chr. (689 dela fundarea Romei) sub consulatul lui L. Aurelius Cotta și L. Manlius Torquatus, în orașelul Venusia, de la hotarul Apuliei cu Lucania. Tatăl său era un libert, fost sclav public al orașului, exercitând profesia de *coactor*, cumpărător la mezaturile publice, iar, după alții, și negustor de pește sărat, ceiace nu l'a împiedecat de a-și cumpăra un ogor pe malurile Aufidului, la poalele Volturului, unde poetul și-a petrecut o bună parte a copilăriei; opera lui e plină de amintirea fragedă a acestor ținuturi muntoase și, mai ales, improspătată de un viu sentiment al naturii, care

nu putea veni decât dintr'o lungă viețuire în sânul ei.

Incepută la Venusia, educația lui s'a continuat la Roma, unde, vânzându-și moșioara, tatăl lui Horațiu se mutase tocmai în vederea educației fiului său; de aci, tânărul pleacă în anul 44 la Atena, ca toți tinerii nobili ce-și desăvârșiau studiile în metropola Greciei. După asasinarea lui Cezar. M. Brutus se retrăsese și el la Atena, unde urmând cursurile de filozofie ale lui Teomneste și Cratipp, își pregătia și o armată în Macedonia; prin influența sa asupra tinerimii romane, el făcea înrolări și în Atena. Tânărul Horațiu se vede ridicat deodată la importantul rang de tribun al unei legiuni; în această situație improvizată participă la lupta de la Philippi și nu spre cinstea lui. Cu destul umor ne-a povestit el mai târziu (Oda VII, cartea II) cum a luat-o la goană, „părăsindu-și scutul nu tocmai frumos“. Cu această luptă cariera militară a lui Horațiu se încheie și amestecul lui în războaiele civile își găsește un sfârșit fericit. Amnistia acordată soldaților lui Brutus și Cassius îl aduce la Roma, potolit și umil. Tatăl său murise; veteranii îi împărțise moșioara; cum, mai înainte de toate, tânărul trebuia să-și găsească un mijloc de trai, el nu se ferește de a-și cumpăra un birou de grefier pe lângă questor. Pus oarecum la adăpostul mizeriei obișnuite a scriitorilor la Roma, el își începe cariera de poet și debutează prin

versuri satirice; între 35—34 apare prima carte de *Satire*; câțiva ani după aceea apar *Epodele* și cartea II-a a *Satirelor*. Varius și Virgiliu îl prezintă lui Mecena. Scena ne e povestită de însuși Horațiu în Satira VI din Cartea I: intimidat, Horațiu abia îngăimează câteva cuvinte, iar Mecena îi arată prea puțină atenție. Numai după nouă luni se reiau raporturile între dâșii, raporturi ce aveau să ducă la o prietenie imortalizată prin atâtea ode celebre ale lui Horațiu; renumele omului politic și ocrotitor al artelor ne-a venit, astfel, pe aripa versurilor poetului și trăește prin el cu o actualitate pururi reînnoită. Prin Mecena, Horațiu ajunge și în familiaritatea lui August, care, oferindu-i postul de secretar particular, e refuzat, ceiace ne dovedește gustul de independență a poetului. Din legături de prietenie atât de puternice, Horațiu nu s'a ales decât cu o vilă la Tibur, dăruită de Mecena, și cu puțința de a duce o viață liniștită închinată poeziei. Activitatea lui literară s'ar putea despărți în trei epoce firești:

1. De la 44 — 30 epoca *Epodelor* și a *Satirelor*.
2. De la 30—23 epoca primelor trei cărți de *Ode*.
3. De la 23—13 epoca *Epistolelor* (după 23); a *Cântului secular* (17) și a cărții IV de *Ode* (13).

La sfârșitul anului 8 a. Chr., câteva luni după moartea lui Mecena, se stinge și Horațiu, în vârstă de 57 de ani; mormântul lui de pe Esquilin se afla alături de cel al marelui său prieten și protector.

Expresia cea mai tipică a lirismului și satirei latine, opera literară a lui Horațiu trebuie privită sub această dublă înfățișare. Poporul roman n'a fost un popor liric și, s'ar putea spune, n'a avut nici o înclinare specifică spre artă. În afară de istorie, elocință și drept, cultura și literatura lui s'au dezvoltat prin influența culturii grecești; poezia latină și, în deosebi, cea lirică, este deci o producție relativ artificială, tardivă și sporadică. Plecând dela această constatare de fapt, poezia lui Horațiu, cu toată calitatea ei artistică eminentă, e caracterizată prin influența grecească (mai ales a lui Alceu, Safo, Stesichor, mai rar Pindar) și prin lipsa unui lirism profund, de înțelegem prin lirism emoția și avântul, pe care Horațiu, ca bun Roman, le-a cunoscut prea puțin. Claviatura sufletească a poetului este, deci, mărginită la o sumă de sentimente medii; deși poet al amorului, n'a cunoscut, de pildă, pasiunea; dragostea lui s'a limitat în regiunile grației și ale jocului distractiv, evoluând spre obiecte diferite. Dacă avântul și amploarea sentimentului lipsesc, arta este însă pururi prezentă și, pentru noi, e expresia cea mai fericită a geniului latin, făcut din armonie, cumpătate, discreție. Arta lui Horațiu continuă a fi un obiect de studiu: cuvântul e plastic, concretizând ideia abstractă prin imagini și metafore; fraza poetică e limpede și strofa grațioasă și șerpuitoare. Prin această artă, dar și prin atitudine sufletească, cu tot artificialul

mitologic, cu tot convenționalul dinastic și civic, opera lui Horațiu e vie și astăzi. Dacă avântul liric îi lipsește, spiritul satiric și aptitudinea pentru morală și filozofie practică își găsesc în Horațiu o expresie mult mai firească; și prin această latură poetul se integrează în geniul rasei sale. Mai greoi și, oarecum, mai suburban în primele sale *Satire*, talentul i se desrobește și i se afirmă până la virtuozitate în *Epistole*; poezia e întoarsă spre o liberă „convorbire“ asupra unor probleme, mai ales de ordin moral, fără discuții teoretice, ci viu ilustrată prin anecdote, prin cazuri tipice, prin fabule, printr'un dramatism destul de caracteristic. Privim această operă ca partea cea mai originală a activității lui Horațiu; îndărătul *Epistolelor*, nu mai sunt modele grecești ci însuși geniul roman lucid, practic și, mai ales, sarcastic. Horațiu nu reprezintă numai o estetică ci și o etică; el fixează atenția cititorilor nu numai prin eleganța strofelor sale lirice sau prin spirit de observație și ironie — ci și prin atitudine față de viață: e un poet filozof, în sensul unei viziuni anumite asupra lumii. Acțiunea lui bimilenară e datorită, cu deosebire, acestei calități filozofice: filozofia lui poate fi un loc comun, dar puțini au simțit mai stăruiitor zădărnicia vanității omenești și, mai ales, puțini au sugerat-o în versuri atât de definitive. Tuturor celor răniți de viață, Horațiu le devine un neprețuit tovarăș și povățuitor, care sfășie

vălurile aparențelor și nimicește falșii idoli ai măririlor lumești, îndărătul cărora, neostenit, el proiectează spectrul sinistru al morții implacabile și obștești.

1921.

3. În legătură cu aceste pagini asupra lui Horațiu, ce servesc ca prefață la traducerea în două volume a operei lui complete (ed. „Ancora“), ne permitem, cu tot tonul strict ziaristic, să reproducem pentru fixarea moravurilor noastre literare și această „convorbire cu Quintus Horațiu Flaccus“ a unui redactor al *Vieții literare*:

„Voind să recensăm revista *Favonius*, am dat peste o dare de seamă a d-lui N. I. Herescu asupra traducerii lui Horațiu a d-lui E. Lovinescu, dare de seamă redactată în așa termeni, în cât am crezut necesar să ne adresăm d-lui E. Lovinescu însuși pentru a-i cere lămuriri. Cum însă, pururi prezent, d-sa lipsia tocmai când ne trebuia, am rămas o clipă discumpănit până ce am zărit, deodată, în clar obscurul odăei cele patru volume compacte de text și traducere ale lui Horațiu în tocul lor de carton de pe birou.

— Maestre, am exclamat atunci, luminat de o idee, ai putea să mă scoți dintr'o mare încurcătură, dându-mi părerea asupra acestui articol al unui tânăr N. I. Herescu într'o chestie ce te privește și pe dumneata.

— Herescu ? care Herescu ? răspunse Horațiu-

nedumerit. Eu cunosc până acum cel puțin trei N. I. Herești și poate să mai fie și alții.

— Se poate, maestre ? Faci vreo confuzie.

— Nici o confuzie. Ești tânăr și nu știi multe. Cum stau aici pe birou singur atâtea ceasuri, înțelegi că mai ies și eu din când în când din tocul meu, mai răsfoesc prin scrisori și manuscrise, mai urmăresc ziarele și revistele. Mi-aduc, astfel, aminte de a fi citit pe acest birou scrisorile unui tânăr ce iscălia N. I. Herescu, scrisori admirative cu anexe poetice sau dramatice și cereri de servicii literare ; am mai citit apoi scrisoarea traducătorului meu ce-l recomanda pe acest N. I. Herescu pentru „pagina începătorilor“ a unei reviste craiovene ; nu mult după aceea am urmărit prin diferite publicații notițe provocatoare iscălite tot de un N. I. Herescu, care nu putea fi acelaș N. I. Herescu cu scrisorile adulative ; mai târziu am răsfoit pe acest birou, trimisă de o casă de editură, o *Antologie* a poeziei române tot a unui N. I. Herescu, care cuprindea, în bună parte, poeziile, probabil, ale unui alt N. I. Herescu, — de oarece nu-mi pot închipui că acelaș Herescu putea fi și autorul antologiei și autorul poeziilor puse în ea. Cum antologia nu s'a publicat, am citit apoi prin reviste diferite atacuri îndreptate împotriva și a traducătorului meu și a editorului recalcitrant de un alt N. I. Herescu — de oarece, și de data aceasta, pentru moralitatea epocii voastre, nu-mi pot închipui

că acelaș Herescu ar fi putut fi și autorul antologiei și autorul poeziilor din antologie și autorul articolelor de răzbunare. Acum îmi vorbești de o dare de seamă, pe care un d. N. I. Herescu o face împotriva traducerii mele de E. Lovinescu; —nu sunt, totuși, atât de bătrân ca să fi uitat că acum câtva timp am citit într'o foaie craioveană o dare de seamă elogioasă asupra aceleiași traduceri iscălită tot de un d. N. I. Herescu. Iată de ce te întreb: de care Herescu e vorba?"

În fața acestor revelații, mărturisesc că, încurcat, aș fi voit să-i explic maestrului moravurile noastre literare dar timpul trecea.

— Maestre, i-am răspuns eu atunci, problema adevăratului Herescu mă tulbură dar nu mă interesează deocamdată. Pentru nevoile revistei noastre, nu mă interesează decât ceea ce ai de obiectat la observațiile făcute de acest publicist care, după cât știu, e un tânăr și meritos oltean.

— Oltean poate, dar meritos, nu! răspunse el într'un târziu. Se vede că noi am colonizat Oltenia cu plebe înfometată de pâine și de jocuri de circ și am sămănat pe acolo spiritul de intrigă și nevoia pomenilor publice. De aci din biroul acesta nu știu despre olteni decât atât cât înțeleg din strigătele zarzavagiilor ce trec pe stradă. Cu aceiași frenezie de vânzător strigă și meritosul d-tale tânăr că a găsit tradus *valles* cu *vânturi* în loc de *văi* și că i-a trebuit patru ani ca să vadă că e vorba de o eroare de tipar co-

rectată abia la ediția doua, deși și-ar fi putut scuti atâta așteptare, de ar fi căutat la „*errata*“ chiar a ediției întâia, unde *vânturi* este corectat prin *văi*; tot așa și pentru *pecori pago* tradus „turma obosită de *somn*“, nu i-ar fi trebuit multă sforțare să vadă că e vorba de „turmă obosită de *drum*“ de oarece „somnul“ nu poate obosi ci numai „drumul“. In ceea ce privește pe *tenero ungui*, întrucât Plessis și Lejay i-au dat înțelesul de „*entièrement*“, tânărul d-tale își închipue că a pus mâna pe adevăr; de s'ar fi referit și la alți comentatori și de ar fi deschis numai pe Leconte de Lisle, ar fi văzut că e vorba de „*dès l'enfance*“ — adică așa cum e și la traducătorul meu în românește. In ce-i privește sensul adevărat, e un secret, cu care rămâne să-și bată capul cercetătorii voștri spre mai marea glorie a clasicismului. Tot aici meritosul d-tale tânăr adaugă: „Ultimele versuri ale strofei sunt total falșificate: „La masa bărbatului“ este creația d-lui E. Lovinescu“ — de unde înțeleg că se folosește numai de ediția școlară, fiindcă numai în aceste ediții pudicii mei editori au găsit cu cale să-mi suprimе vreo zece versuri, din care traducătorul meu a restabilit, totuși, vreo două, ca ne-fiind chiar atât de rușinoase pentru urechile tinereții române, fără să-și închipue, probabil, că se va lovi de ignoranța agresivă a meritosului tânăr, care protestează la fel că „*femei măritate*“ nu traduce expresia „*puellae non virum expertae*“,

ignorând că în alte texte decât cel școlar avem „*puellae jam virum expertae*“ — adică exact „*femei măritate*“ ; tot așa după cum nu admite traducerea cuvintelor „*Craterae Veneris sodali*“ prin „*cupa scumpă Venerii*“, fiindcă Plessis și Lejay le-au tradus pentru școlari prin „cupa Faunului“, deși unii editori și traducători le-au interpretat altfel și nu mai departe același Leconte de Lisle le-a tradus prin „*le cratère familier de Vénus*“... Aceste sunt toate erorile semnalate de meritosul d-tale tânăr, căci a protesta împotriva faptului că nu s'au tradus unele epitețe pletorice sau a faptului că „degetul ce se apără rău“ a fost înlocuit prin „degetul ce nu se apără“ — înseamnă a ignora condițiile unei traduceri literare și nu literale, cum ar fi voit-o, probabil, tânărul d-tale cititor al ediției școlare, care...

Dar vocea maestrului se pierdu tăiată de țipătul unui oltean ce sfâșia văzduhul :

— Cărb ! Cărb ! Cărb !..

— Ascunde-te repede, strigă speriat Horațiu, pitindu-se în toc, căci și ăsta trebuie să fie tot vreun N. I. Herescu...

IX

1 Note italiene : *Benvenuto Cellini*.

1. Pe un soclu de bronz expus în *Loggia dei Lanzi* din Florența, călcând sub picioare trupul Meduzei, Perseu își ține într'o mână sabia în-sângerată, iar cu cealaltă arată trecătorilor capul femeii, din care curg picături de sânge închegat... E grupul celebru, pentru realizarea căruia a dus atâtea lupte Benvenuto Cellini, consemnate apoi în una din cele mai reprezentative cărți asupra epocii; prețuită și folosită de Taine în studiile sale, tradusă în limba germană de Goethe *Autobiografia* lui Cellini merită să fie cercetată, mai ales, în latura ei eroică.

O viață tulbure, frenetică și dramatică, în care loviturile de pumnal și de sabie, cu scurte popasuri în închisoare, se amestecă cu pocăința sinceră și cu rugăciuni la icoanele făcătoare de minuni din Roma și din Florența, în care ura,

1) *La vita di Benvenuto di Giovanni Cellini scritta per lui medesimo in Firenze*, p. 414. Ed. Sonzogno-Milano.

invidia și iubirea se contopesc, după cum o știință bogată pentru acele timpuri și o artă rafinată se întovărășesc cu credința în spirite, în necromanție și în tot felul de vrăjitorii,—iată aspectul sumar al existenței și psihologiei lui Cellini. Sbuciumul lui sufletesc mai e sporit și prin sbuciumul profesiei : în timpul Renașterii artistul urma să fie cu necesitate curtezanul unui principe și, prin urmare, trebuia să aibă însușirile curtezanului, adică să se arate cât de des pe la curte printre oamenii de casă, să știe înflori un compliment, să se poată umili fără a părea și, mai ales, să admire în orice clipă înalta pricepere a principelui în lucrurile de artă, gustul lui fin și sigur, precum și mărinimia lui. Arta și talentele de ordin inferior ale omului de curte erau atât de solidare între ele încât nu numai artistul trebuia să fie curtezan, ci și curtezanul trebuia să fie puțin artist și să aibă cultura literară a timpului : — să știe latinește și, de se poate, și grecește, să cunoască poezii, istoricii și oratorii cei mai însemnați, izvor de locuri comune retorice, plăcute urechei principelui sau a damelor de curte ; sculptura și pictura figurau și ele printre obligațiile acestei educații, de oarece principele nu cumpăra nimic înainte de a se fi sfătuit cu cei din jurul său : mulțumită acestei atmosferi generale, curțile erau pline de diletanți, care, nesiguri în propria lor producție, judecau cu pricepere pe adevărații artiști.

De rasa lui Leonardo da Vinci sau Michelangelo, fiu al unui om cu talente multiple, Cellini e și el un artist universal. Muzicant în fanfara Signoriei, tatăl său mai fabrica instrumente de muzică, țimbale, harpe, viole, și, la vreme de nevoie, construia poduri și mașini. Socotind că talentele lui puteau fi întrebuințate aiurea mai cu folos, Lorenzo di Medici îl îndepărtează chiar din fanfară. Messer Giovanni construște atunci o oglindă de fildeș în forma unei roate, înconjurată de cele șapte virtuți sculptate în fildeș negru. Odată cu învârtirea roții, învârtindu-se și virtuțile, ele cădeau în totdeauna în picioare, din pricina unor greutateți ce le trăgeau în jos. În jurul oglinzii Messer Giovanni sapă următorul vers :

Rota sum, semper, quoque me verto, stat virtus.

și, în adevăr, după puțin timp, virtutea căzând din nou în picioare, Messer Giovanni își recapătă postul din fanfara Signoriei. Dela un astfel de tată, Benvenuto moștenește nu numai talentul artistic, ci și acea adaptabilitate caracteristică epocii la împrejurări noi și diverse.

Primii pași ai tânărului îndreptându-se din îndemn părintesc spre muzică, până la 15 ani, el învață să cânte din cornet și flaut. Vocația lui fiind însă alta, abia după multe lupte, Messer Giovanni consimte, în sfârșit, să-l vâre ucenic la giuvaergiul Antonio di Gandro, dându-i astfel posibilitatea să ajungă gravorul cel mai cunoscut

al timpului său. Un astfel de om nu se putea mulțumi însă numai cu gravura ; părăsind-o pentru un moment, el se apucă de sculptură ca să ne dea grupul lui Perseu din Loggia dei Lanzi, în timpul executării căruia izbucnește războiul cu Siena și, după cum odinioară, în timpul luptelor cu Medicișii izgoniți, Michelangelo ridicase întăriturile orașului, ale căror urme se văd și acum pe Viale dei Colli, tot așa Benvenuto e însărcinat cu întăriturile dela Prato. Cum însă războiul ca și alte cheltueli constrâng la oare care economie curtea din Florența, ducele Cosimo se vede nevoit să răstrângă numărul comenzilor la artiști, iar cu cei mai pretențioși, între care și cu Cellini, rupe orice relații, după cum ne-o povestește chiar el în *Orificeria* sa :

— „Trecând două zile, îmi văzui stăpânul supărat, fără să-i fi dat vreun prilej ; și cu toate că mi-am cerut voie să-i vorbesc, el nu mi-a dat-o și nici nu mi-a comandat ceva, așa că nu l-am mai putut servi nici pe dânsul, nici pe alții. Și nici n'am știut vreodată pricina acestei nenorociri. Stând astfel desnădăjduit, m'am gândit însă că răul vine din vreo înrâurire cerească, de aceea m'am și pus să-mi scriu istoria vieții, origina mea și toate lucrurile, pe care le-am făcut pe lume... În această neactivitate, dorind să aduc mulțumiri lui Dumnezeu că m'a făcut om, și, văzându-mă împiedecat dela lucru, m'am pus să scriu“. Desnădejdea și lipsa unei alte activități

fac, deci, din Cellini un *scriitor*; adevărat om al Renașterii, el prefera să-i mulțumească lui Dumnezeu prin opere de artă decât prin ofrande pioase și rugăciuni inutile. Dealtfel, de câteori săvârșia o crimă, ducea papei vreo lucrare. „Când apărui dinaintea papei, îmi aruncă o privire, care mă făcu să tremur — spune Benvenuto undeva — îndată ce-mi văzu însă opera, fața începu a i se însenina“.

Dela Cellini ca sculptor nu ne-a rămas decât grupul lui Perseu, un crucifix de marmoră, un bust al marelui duce Cosimo și alte câteva opere mai mărunte; dela Cellini ca gravor, printre alte puține lucrări, ne-a rămas, cu deosebire, solnița lui Francisc I din muzeul din Viena; dela Cellini ca scriitor ne-a rămas autobiografia sa, atât de interesantă pentru cunoașterea Renașterii.

Prețios și subtil în arta sa de sfârșit de Renaștere, el e firesc și spontan în proză printr'un stil alergător și natural până la cruzimea expresiei, prin povestiri miraculoase, considerații filozofice sau tehnice, dialoguri vii și scăpărătoare, lipsă de constrângere, sinceritate și pitoresc: — iată ce dă nu numai valoare documentară dar chiar și savoare literară acestei cărți a unui om atât de reprezentativ pentru epoca sa prin universalitatea talentului de muzicant, gravor, sculptor, inginer, prozator și poet — căci timpul liber din închisoare și-l umplea scriind sonete. Dar mai presus de toate, un caracter îndrăzneț, sincer și mândru,

neînfrânat nici de viața de curte, pe care o ducea la Florența sau la Vatican, fără să fi putut ajunge un adevărat curtezan. „Talentul adevărat, arta căreia se subordonează totul — spune un observator al timpului — e măsura și oarecare prudență. Chiar când curtezanul ar ști, de pildă, că laudele ce i se aduc sunt adevărate, el nu trebuie să le aprobe pe față; cu toate că-și dă bine seama de ceea ce face și e stăpân pe sine, trebuie să ascundă silința și osteneala ce-și dă pentru isprăvirea unui lucru; să pară că nu dă nici o însemnătate acestui lucru, deși îl face atât de desăvârșit încât să placă tuturor celorlalți“.

O astfel de filozofie trecea peste temperamentul lui Benvenuto: lipsit de măsură, de prudență și de falsă modestie, lauda, Benvenuto o primia că pe o mărturie de pricepere a celui ce-l lauda; când nu era laudat, se lauda singur; iar de i se aducea vreo atingere în demnitatea lui de artist, nimic nu-l mai opria de a-și arăta mândria agresivă. Fire pornită și răsbunătoare, un nimic îl jignia și, atunci, nici o considerație de persoană nu-l împiedica dela replică.

În timpul unei călătorii la Bologna, papa lăsase ca legat la Roma pe cardinalul Salviati, cu însărcinarea să-l zorească pe Cellini să isprăvească potirul de aur, început de mult, cu trei figurine: credința, speranța și mila, și pe al cărui picior trebuiau săpate trei bassoreliefuri:

nașterea lui Christos, învierea lui și răstignirea cu capul în jos a Sfântului Petre.

„Fiara de cardinal trimise după mine, scrie Benvenuto în *Autobiografia* sa, ordonându-mi să viu peste opt zile cu lucrarea isprăvită. Venii însă fără ea. Cum mă văzu, cardinalul strigă : „Unde ți-i lucrarea nesărată ? Ai isprăvit-o ?“ Răspunsei atunci : „Monseniore, n'am isprăvit-o și nici n'o voi isprăvi, de nu-mi vei da mai întâiu sare“. La aceste cuvinte, cardinalul, cu o mutră mai mult de măgar decât de om, se făcu de două ori mai urît, și se răsti : „O să te pun la închisoare, și atunci ai s'o isprăvești“. Cu o astfel de fiară, mă simții și eu fiară și răspunsei : „Monseniore, când o să fac păcate, care să merite închisoare, atunci n'ai decât să mă pui ; de păcatele astea nu mi-e frică însă. Mai mult decât atât : din pricina Signoriei Tale nici n'o să mai continuu lucrul. Nu mă mai chema, pentrucă n'o să vin chiar de ai voi să mă aduci cu poliția“. Și, în adevăr, cearta s'a terminat cu închisoare. Benvenuto era om să-l înfrunte și pe papa Clement, căruia îi arunca adese în față adevăruri crude, după cum înfruntase și pe șambelanul curții ducale din Florența, Pier Francesco Riccio : „Oameni ca mine sunt rari ; poate eu sunt singurul. Pe când oameni ca d-ta umblă zece deodată pe ușă“. Chiar și marelui duce Cosimo Benvenuto nu-i cruța observațiile și-i răspundea crud ; lui i-se poate, deci, aplica ceea ce spunea cardinalul de

Retz despre La Rochefoucauld: „N'a fost niciodată curtezan, deși a avut întotdeauna dorința de a fi“. Nu i-a lipsit, în adevăr, lui Cellini dorința de a fi curtezan, dar, învins de temperament, strica, astfel, dintr'odată tot ce isbutise să clădească cu multă osteneală.

Când un om atât de impulsiv pornește la o lucrare atât de mare ca Perseu, se pot prevedea complicațiile. Statuia nu trăește, prin urmare, numai sub forma plastică, ci are și un istoric într'o bună parte a cărții a doua a *Autobiografiei*.

Benvenuto se întorsese în Florența, după o ședere mai îndelungată la Paris, la curtea lui Francisc I, rege războinic și iubitor de artă, mândru, dar totuși, atât de prietenos față de artiști, încât, bătându-l peste umăr, îi spusese în auzul tuturor curtenilor : *Mon ami*, fapt, pe care Benvenuto îl istorisește de mai multe ori în antologia sa. Plecarea se făcuse în împrejurări puțin cam neregulate, deoarece, pe deoparte, regele se afla încurcat în războiu cu Anglia și nu se mai putea ocupa cu arta, iar, pe de altă, se adaogă și spiritul de aventură al lui Cellini, ce-l mâna din loc în loc. Când se afla la Roma, doria să plece la Florența, când se afla la Florența doria să fie în Franța ; în Franța, unde fusese atât de bine primit, doria cu „strângere de inimă“ să se întoarcă la Florența, de unde plecase supărat ; ne-

statornicia îl punea, astfel, într'o veșnică mișcare. Ajuns la Florența, în luna August 1545, se duce ca simplu supus Florentin să facă o vizită ducelui Cosimo, la Poggio, încântătoarea reședință de pe drumul spre Siena și Roma. Pomenindu-i ducelui de operele executate la Paris și de nețărmurita bunătate a regelui, care nu numai că-l scăpase din închisoarea din Roma, ci îl și încărcase cu daruri, Benvenuto îl atinge acolo unde se ating cei mari, în vanitate. Nevoind să pară mai pe jos de Francisc, Cosimo îi face deci nenumărate făgădueli pentru a-l reține la curte, și-i propune subiectul lui Perseu pentru *Loggia dei Lanzi*, în care se mai afla un grup al lui Donatello și o statuie a lui Michelangelo. Benvenuto urma deci să se încerce în sculptură, spre care tindea năzuința lui îndreptățită. Trecerea dela o artă la alta nu era neobicinuită în timpul Renașterii: dela gravura în aur plecase și Donatello și Verrochio pentru a ajunge la marea sculptură; Brunellesco, pentru a deveni arhitectul cupolei domului Santa Maria del Fiore; Andrea del Sarto, pentru a deveni pictorul celebru, ale cărui frescuri de o culoare atât de vie se văd la Santissima Annunziata. O astfel de trecere la o artă nouă nu se făcea, totuși, fără a trezi la unii neîncrederea și la alții invidia. Cu neîncrederea unora și cu invidia altora a avut, deci, și Benvenuto de luptat: marele duce era printre cei dintâi, trecând de partea celor din urmă, sculptorul Baccio Bandi-

nello îl invidia. Greutățile încep chiar dela modelul în ceară, pe care Marele duce Cosimo îl admiră, dar se îndoiește că va putea fi turnat tot atât de frumos în bronz. Printr'o ne bună încredere în sine, printr'o îndrăzneală în cuvinte și în laudă, Benvenuto învinge toate piedicile, ridicate de șovăitorul mare duce Cosimo. Incep atunci greutatețile materiale: Mecena puțin risipitor, Cosimo dă cu chibzuință de om sgârcit; mai ales față de Benvenuto pare a se fi arătat și mai strâns din pricina neîncrederii, insuflată de „la rabbiosa invidia del Bandinello”. Dușmanii lui Cellini răsar la fiecare pagină: după Bandinello, Pier Francesco Riccio, apoi Lattanzio Gorini, „un omuleț cu mânuțe de păianjen, cu vocea de țânțar și iute ca un melc” și apoi mulți alții.

Lui Benvenuto îi plăcea, de altfel, lupta, așa că, deși vedea numai comploturi în jurul său, el nu se feria de ele; intriga și cearta îl oțeleau; în piedici reale sau închipuite, găsia un imbold mai mult. De câte ori Bandinello îi tăgăduia talentul în fața marelui duce, Cellini se apăra cu energie; de nu convingea pe alții, se convingea cel puțin singur și încrederea în sine este una din nevoile creațiunii. După o luptă, care subcondeii lui Benvenuto ia proporțiuni epice, artistul își isprăvește grupul: câteva zeci de sonete în latinește și în grecește i se anină de statua expusă pentru întâiași dată publicului. Cellini își

ia apoi un răgaz de opt zile, pentru a mulțumi lui Dumnezeu de ajutorul dat.

De pe *Ponte Vecchio*, Benvenuto ne privește cu o privire adâncă, filtrată pe sub genele stufoase, ce-i luminează chipul împodobit de o barbă de zeu marin; ca la un alt Moise al lui Michelangelo, din fruntea îngustă, par a-i răsări două cornițe.

Trecând pe lângă el, se cade să-l încununăm ca pe o Hermă antică, dintr'un prinos ce se duce la ce e mai nobil în om, la activitate, căreia, după o viață de meditație sterilă, și Faust i-a închinat rămășița puterilor sale, pe când eroi Renașterii începeau cu ea.

1907.

X

1. Note italiene : Matilde Serao.

1. Insușirea de căpetenie a Matildei Serao, compoziția în mare, apare chiar din primele ei încercări literare cu valoarea unui procedeu voluntar ; arta romancierei se poate, astfel, compara cu arta marilor pictori ai Renașterii, care populau zidurile catedralelor cu chipuri nenumărate. După cum numai pe un singur părete al unei capele din Santa Maria Novella din Florența, Ghirlandajo a zugrăvit șapte subiecte religioase : alungarea lui Ioachim din templu ; nașterea fecioarei ; venirea la templu ; căsătoria ; adorația magilor ; moartea și ascensiunea la cer a Fecioarei, — tot așa cu o egală frenezie și sete de viață, se îngrămădesc un număr nesfârșit de eroi secundari ai romancierei în jurul figurilor centrale, uneori chiar fără să se desprindă în planuri deosebite. Divers sollicitat, interesul cititorului, în acest caz, se pulverizează, — stâncă greu de ocolit de pictorii mulțimii omenești, la care pierderea unității psihologice este însă răscumpărată prin

fixarea unei impresii unice de mișcare. Iată o manifestație privită dintr'un balcon: unii strigă, alții rîd, unii sunt entuziași, alții indignați, unii agită steaguri roșii, alții amenință cu pumnul; deși nu se individualizează, manifestația trăește, totuși, prin sine ca o adevărată ființă, a cărei funcție esențială e mișcarea și a cărei psihologie colectivă se substituie, în momentul acțiunii comune, psihologiei individuale. Fără a căuta în totdeauna această impresie de mișcare, ci numai din resortul intern al unei creațiuni neînfrânate, arta Matildei Serao procedează chiar din începuturi prin desconcentrare și risipirea atenției. Astfel, de pildă, în nuvela *Spre mănăstire*, Eva Muscetolla e pe cale să se logodească cu ofițerul de marină Felix Althan. Neînsoțit de nici o explicație plauzibilă, asistăm apoi fără tranziție la serviciul religios al intrării Evei într'o mănăstire de franciscani ca simplă soră. În loc de a-și limita și adânci subiectul în cadrele lui, scriitoarea îl tratează sub formă de frescă. Luăm, astfel, partea o ședință de lucru, la Eva Muscetolla, unde vin peste douăzeci de fete din aristocrația napolitană, schițate toate și ușor personalizate prin descripție și dialog; la sfârșitul părții întâia avem, deci, firele a cel puțin zece nuvele, fără să putem bănuși pe cel al adevăratului subiect. Partea a doua ne înfățișează o serbare pe bordul unui cuirasat, de curând isprăvit, în care intrigele de dragoste începute se desfășoară la adăpostul

locurilor dosnice ale vaporului; scena se deplasează apoi la gară, unde toată aristocrația neapolitană întovărășește o pereche în călătorie de nuntă, spre a se încheia după aceea prin slujba religioasă, în fața aceleiași mulțimi elegante, prin care Eva Muscetolla devine călugăriță,—totul fără nici o unitate de acțiune. Intr'un grup de manifestanți participă un număr de indivizi diferențiați psihologic dar legați momentan de un mobil comun; în unele dintre lucrările Matildei Serao, în lipsa acestei legături, găsim un mănunchiu de acțiuni, ce merg la întâmplare, în desfășurarea unui mare tablou schițat sumar, prezentând, totuși, interesul și mișcarea frescurilor lui Ghirlandajo, fără convergența lor.

Puterea de a zugrăvi mulțimea progresează și se deformează chiar odată cu evoluția scriitoarei. Eroii din primul plan se desfac mai totdeauna dintr'un fond de serbare câmpenească sau pe țărmul mării, dintr'o întrunire sau expoziție. Expoziția agricolă dela Caserta, de pildă, din romanul *Aventuriera*, amintește prin amploare comițiile agricole din *Madame Bovary*; o serbare, la care ia parte și împăratul Wilhelm, din *După iertare*, e văzută cu amănunțimea caracteristică unei femei pentru toalete, pentru decoruri și pentru nimicurile ce se schimbă de obicei în astfel de ocazii. Inclinația pentru frescă nu e însă nicăeri mai vizibilă decât în romanul *In lumea minunii*, roman de moravuri comparabil cu *l'Assom-*

moir, cu deosebire că romanul lui Zola studiază efectele alcoolului la o singură familie, pe când Matilde Serao procedează prin largi tablouri sociale, risipite și deslegate, din mijlocul cărora abia se desprinde o intrigă urmată. Pasiunea meridionalilor pentru jocurile de noroc și, mai ales, pentru *il lotto* formează subiectul acestui roman, tratat pe suprafețe vaste, întrucât autoarea ne conduce mai întâi în clasele de jos, în scene caleidoscopice, în care sunt fixate pasiunea câștigului, emoția momentului hotărâtor, desnădejdea, mizeria lucie, pentru a trece apoi la clasele superioare, de unde se desprinde o dramă, ce pare a forma un subiect de roman. Ruinat, adevărat erou balzacian, marchizul Carlo Căvalcanti își joacă pâinea de toate zilele și, pentru că nu se poate un roman fără dragoste, Matilde Serao ne povestește și dragostea tragică a fetei acestuia — a Bianței — cu doctorul Amati.

Cea mai mare parte dintre romanele Matildei Serao și mai ales ultimele sunt romane pasionale. O eroină a lui Goncourt spunea: „Romanele, da, destul de frumos. Pentru ce toate ne vorbesc însă de dragoste? Pentru ce nu-i decât dragoste în romane, în timp ce în viață nu-i de loc“, — în care caz, Nordau avea dreptate în *Paradoxele* sale, când susținea că literatura se ocupă de lucruri ce se întâmplă foarte rar sau nu se întâmplă de loc. Și în acest gen scrii-

toarea a șovăit, nu numai în realizarea ci chiar în datele psihologice. În *Indiferentul*, de pildă, având legături de dragoste cu Giorgio Giorgi, Anna Mormile își disprețuește bărbatul. Mergând odată la o întâlnire, își aduce aminte că a uitat în haina de casă un bilet de dragoste dela Giorgio; speriată, se întoarce și găsește biletul desfăcut pe masă și, probabil, citit de bărbatul său și aruncat cu o nepăsare, ce provoacă brusc conversiunea sentimentală a Annei față de dânsul. Ernest continuă să fie însă nepăsător, fără să bănuiască drama de ruptură dintre Anna și Giorgio Giorgi: exact, postulatul psihologic este împins până la extrem. O nepăsare discretă poate trezi la început dragostea, întrucât nepăsarea provoacă curiozitatea, iar curiozitatea interesul, forma inițială a iubirii; nepăsarea totală nu aduce însă decât nepăsare, dispreț sau ură: fundamentul psihologic rămâne prin urmare neverosimil. Reluată în romanul „*Adio dragoste!*” tema se dezvoltă în aceeași neverosimilitate psihologică.

Inflăcărată, adevărată liică a lui Rousseau, Anna Acquaviva are un început de idilă sentimentală cu tânărul Giustino Morelli. Cum nu-și poate îndupleca tutorele să le îngăduie căsătoria, ea se decide să fugă cu iubitul său, care vede însă în fugă o faptă rușinoasă și primejdioasă pentru amândoi. Anna se duce în locul de întâlnire hotărît, la Pompei, de unde trebuiau să plece împreună; în mo-

mentul deciziv, Giustino refuză și, mai mult decât atât, înștiințat de dânsul, tutorele eroinei, Cesare Dias, vine de-și ia pupila îndărăt. Zeci de ani această fată zvăpăiată își urîse și nesocotise tutorele, ca pe un dezumanizat și vițios; abia reculeasă după deziluzia primei sale dragoste, Anna se îndrăgostește a doua oară de nepăsătorul ei tutore. În loc de „*Adio dragoste!*“ romanul s'ar fi putut numi: „*Răzbunarea lui Bartholo*“, întrucât răs-toarnă postulatele psihologice ale *Bărbierului din Sevilla*. Deși lipsit de orice umanitate, Anna îl iubește, totuși, pe Cesare și-l silește s'o ia de nevastă. El își continuă viața desfrânată și o și izgonește, dar cu cât nepăsarea lui crește cu atât femeea îl iubește mai mult. La urmă, Anna îl surprinde cu sora-sa, glaciala Laura, care, printr'o patologie contagioasă, se îndrăgostește și ea de superba nepăsare a lui Cesare. Psihologia Matildei Serao rămâne încă nesigură și în *Aventuriera*, roman frenetic cu un început laborios, ca mai toate începuturile, ce contrazic afirmația avocatului din *les Plaideurs*:

Ce que je sais mieux, c'est mon commencement.

Ca și în *Madame Bovary*, Lucia Altimare, eroina romanului e studiată de mică, încă din mijlocul internatului. O bizară fire poetică, mistică și tăinuită, un sistem nervos sdruncinat, un fel de Malombră romantică, în jurul căreia plutește misterul; de ce, de pildă, se mărită cu

ftizicul Alberto Sanna? Viu zugrăvită e și dragostea dintre Lucia și pașnicul Andrea Lieti. De se înțelege că iubirea lui vine din farmecul femeii bolnave asupra omului sănătos, nu se înțelege însă iubirea Luciei pentru bolnavul Alberto. O psihologie, mai elementară și mai impresionantă în simplitatea ei, e fixată în *Istoria a două suflete*, veșnica dramă a unei căsătorii nepotrivite. Sculptorul de sfinți Domenico Maresca, suflet bun și naiv, se însoară cu Anna Dentale, o tânără de o frumusețe răpitoare, care, decăzută dintr'o clasă socială mai înaltă, își păstrează vechile pretenții și purtări. Umilința lui Domenico nu folosește la nimic, deoarece Anna îl înșeală cu vărul său Nariano Dentali, cu care și fuge, după ce-l jefuește de micile economii, despoind de podoabe prețioase și statua Madonei ce trebuia predată în aceeași zi. Înainte de a se însura, Domenico fusese iubit în taină de o fată simplă ca și dânsul, de Gelsomina, dar fără ca el să-i fi băgat în seamă iubirea. Mâhnită, Gelsomina se aruncă în mocirla vieții; o primă legătură de dragoste e urmată de alta, care nu e și cea din urmă. Gelsomina devine vânzătoare de dragoste. Valurile vieții lor curg, astfel, ca două pâraie, ce nu se ating, deși sunt atât de aproape. Ar fi putut fi fericiți împreună dar destinul i-a mânat pe drumuri deosebite și, când se întâlnesc, e prea târziu, deoarece fericirea nu mai e cu putință. Scena declarației de dragoste a Gelso-

minei, pe care Domenico n'o înțelege, e de o rară delicateță. În timpul mesei de nuntă, ea îl cheamă afară și, oferindu-i ca dar un inel, îl înduplecă să-l primească, deoarece nu e cumpărat cu bani necinstiți ci cu micile economii de fată. Căutându-și mai târziu nevasta fugară, Domenico rătăcește în cartierele Romei, până ce la un colț de stradă întâlnește pe Gelsomina, făcându-și meseria, în momentul în care pe lângă dânsi trece și Anna cu amantul său..

...Când Domenico stă desperat în atelierul jefuit, Gelsomina vine să-l mângâie; plâng amândoi; abia acum pricepe el marea dragoste a fetei și, când brațele i se întind ca să coprindă fericirea atâta timp necunoscută și disprețuită, Gelsomina se dă la o parte, deoarece căzuse prea jos spre a se mai putea ridica. Fericirea lor era nimicită „pentru totdeauna, pentru totdeauna“ ; șoptind aceste cuvinte printre lacrimi, Gelsomina dispăre în noapte, pentru a nu se mai întoarce.

Deși *După iertare* nu atinge o coardă atât de delicată, este, totuși, unul din cele mai bune romane ale Matildei Serao: un roman pasional și rapid, ce ne prinde dintr'odată în plasa acțiunii sale. Părăsindu-și bărbatul, Maria Guasco trăiește trei ani cu Marco Fiore; excepționali, cași eroii lui d'Annunzio, ei întrupează pasiunea absolută. Într'o zi bagă însă de seamă că nu se mai iubesc! Simțurile se luptă încă împotriva fata-

lității, dar sufletele le sunt moarte. Pasiunea nu poate dura mult, de oarece violența o mărginește. Cum însă numai pasiunea îngăduie călcarea datoriilor celor mai sfinte, Maria și Marco se despart ca doi vechi prieteni, fiecare apucând pe drumul lui spre a-și urma destinul; Marco se însoară cu fosta lui logodnică, Maria se întoarce la bărbatul ei, în care se luptă simțul onoarei și iubirea; cuvântul de iertare îi scăpă într'un moment de mărinimie. Dar pe când Maria se întorsese la cămin cu intenția de a i-se jertfi numai, fără să simtă pentru dânsul decât milă și recunoștință, Emilio vrea dragostea imposibilă. Conflictul izbucnește și Maria pleacă din nou, fără țel, pentru a rătăci în lumea largă. Marco nu e fericit nici el în căsnicie și nu are pentru nevastă-sa decât sentimentul unei reparații și, cum Vittoria nu se mulțumește numai cu atât, Marco o părăsește. Intr'o dimineață plină de ceață, cei doi fugari se întâlnesc din întâmplare la lacul Celor Patru Cantoane, unde, recunoscându-și inimile moarte pentru totdeauna, se hotărăsc, totuși, să continue viața laolaltă, fără iubire, pedepsiți prin ceeace păcătuise: *prin iubire*, moralitatea romanului...

Cu tot caracterul excepțional al eroilor, cu toată excesiva mistică a dragostei, romanul rămâne o operă de virtuozitate. Cu o mână sigură scriitoarea atinge coardele sufletului omenesc, scoțând sunetele voite; îi mai rămâne doar să aibă mai

multă concentrare în stil, deoarece, din pricina unei deplorabile ușurinți verbale, dialogul suferă de lungimi, pe care nu le răscumpără substanțialitatea dialogurilor divinului Platon...

1906.

XI

Note italiene : 1. Antonio Fogazzaro. 2. Carlo Goldoni.
3. Cinquantenarul „concepției imaculate.“

1. Fizionomia literară a lui Fogazzaro e determinată de atitudinea lui hotărîtă și eroică în rezolvarea raportului dintre datorie și pasiune, comparabilă atitudinii lui Corneille, care-l soluționează întotdeauna în sensul datoriei, făcându-l pe Polyeucte să jertfească o realitate pe altarul unei ipoteze și sculptându-și, mai mult în marmoră decât în carne, galeria de figuri antice. Și romanele lui Fogazzaro postulează identic conflictul dintre pasiune și rațiune și-l rezolvă în sensul datoriei ; cornelieni sunt, de pildă, Daniele și Elena din *Daniele Cortis* și Edith din *Malombra*. Și pentru ca jertfa să fie și mai semnificativă, amorul e spiritualizat și redus la o aspirație mistică.

Investigația psihologică a lui Fogazzaro s'a îndreptat dela început spre părțile misterioase ale sufletului. În *Malombra*, Marina, o tânără și de-

licată fată, e victima unei sugestii ; orfană și crescută de unchiul ei, contele d'Ormengo, descopere un vechiu manuscris al străbunei sale Cecilia, care, în urma unei învinuiri de adulter, fusese închisă acolo ca nebună, unde și murise apoi. Moarta cerea răsbunare : începând să creadă în metempsihoză, Marina își închipuie că, reîntrupare a Ceciliei, are menirea de a se răsbuna împotriva urmașilor ucigașului și, prin mărturisiri bizare și violente, isbutește, în sfârșit, să-l împingă pe unchiu-său la un atac de apoplexie, să culce la pământ cu un foc de revolver pe un tânăr scriitor, involuntara ei unealtă, și să dispară apoi cu barca pe lacul castelului, spre a se îneca în Val Malombra : romanul pune, astfel, problema sugestiei și a hipnozei și urmărește o acțiune pornită din penumbra conștiinții. Deși s'ar fi putut crede prin această înclinare de tinerețe că se va îndrepta spre literatura de extrem romantism, Fogazzaro s'a recules însă și, dela inconștient a trecut la conștient, dela probleme oculte la problemele morale, pentru a le rezolva în sens cornelian.

De nu-l mai îndreaptă spre magie și spre metempsihoză, neliniștea metafizică a necunoscutului îl îndreaptă totuși spre religie. Ca și eroii lui Tolstoi, Maironi, sfântul lui Fogazzaro, începe prin viața de om al veacului pentru ca apoi, în urma unor nenorociri casnice și a unei vedenii poruncitoare, să-și părăsească familia, averea și

pe o femeie, cu care avusese un roman de dragoste, spre a-și îndeplini menirea providențială de a reforma catolicismul ; din cenușa celei dintâi vieți răsare, astfel, un om nou, numit Benedetto ¹⁾).

Ajutor de grădinar într'o mănăstire, el își pornește propaganda religioasă și își cucerește o aureolă de sfânt. Țăranii din împrejurimi vin să-l audă ; renumele i se răspândește chiar și mai departe, așa că aristocrați, ziaristi curioși și doamne superstițioase din Roma încep să se îmbulzească pentru a vedea pe făcătorul de minuni, deoarece, împins de o viziune, Benedetto venise la Roma, unde e primit de Papa, ca să-i lămurească dorințele lumii catolice. Papa îl vede cu ochi buni dar partidul retrograd din Vatican îl împiedică de a se mai apropia de Sfântul Părinte ; mai mult decât atât, prin intrigi țesute, hotărăște guvernul să-l îndepărteze din Roma. Înainte însă de a pleca, mistuit de flacăra lăuntrică ce-l ardea de mult, Benedetto moare. În linia lui generală romanul e patetic și iluminat de o puternică flacăra spirituală ; dragostea ce-l străbate rămâne tot pe înălțimi ; ideală și combătută de năzuința mistică a eroului, ea se rezolvă în conflicte sufletești.

Tradusă prea vizibil prin expresia doctrinară a reformismului catolic, tendința romanului mic-

1) *Il Santo*.

șorează însă interesul pur estetic, nemulțumind, de altfel, și pe catolicii intransigenți, care l'au pus la „index“—și pe liberi cugetători dar, mai ales, pe toți cei indiferenți în materie religioasă, pentru care Fogazzaro rămâne tot autorul cornelian al lui *Daniele Cortis*.

1907.

2. Deși pentru evoluția genului, în cadrul veacului XVIII și în hotarele Italiei, Carlo Goldoni reprezintă o apreciabilă pagină de istorie literară, cele o sută de comedii ale lui nu mai fac parte din literatura vie și circulantă, nu numai a lumii dar nici chiar a locului său de origină; dacă într'o țară cu tradiții puternice ca Italia, câteva din aceste piese sunt reprezentate din când în când, nu e o necesitate culturală pentru noi de a desgropa teatrul centenar al unui scriitor neîntrecut în unele scene de caracter local venețian, dar foarte întrecut și vrednic chiar de a rămâne necunoscut în latura lui mai generală de adevărată comedie.

Hangioaica nu e o piesă de caractere bine precizate, ci o amabilă naivitate teatrală, ale cărei caractere au rămas sub forma unor scheme fără nuanțe. Cu ajutorul galanteriilor marchizului de Forlipopoli, ale cavalerului de Ripafratta și

contelui de Albafiorita, cu drăgălășiile cochete ale Mirandolinei, și cu . . puțină imaginație *Han-gioaica* ne mai evocă, totuși, epoca de glorie și de frivolitate, de lux și de galanterie a Veneției veacului al XVIII, a cărei putere, după cum spune un scriitor, se rezuma în trei cuvinte: o mască, o mantie și o perucă. Veneția era un bal mascat. Din prima duminică a lui Octombre și până în post, ea purta mantia de mătase neagră, ce ascundea toate poftetele, toate vițiile, toate aventurile; până și copiii și servitoarele purtau mască. Intreaga cetate respira numai dragoste... Pe canale suspinau romanțele; sub balcoane îndrăgostiții își chemau iubitele, cântând:

*Oaspeți și rude ce dormiți în casă,
Fiți îngăduitori.
Unde e graciosă,
Bellissima,
Carissima mia Giovanna ?
In pat ? Și eu deger aici !..
Și eu sunt muiat de ploae !
Și ea râde ascunsă în pat !
Frumoaso, îți spun
Că totu'i sfârșit !
In loc, îți las dorul meu
Inghețat de frig.
Bunăseara !
Vicleano, nu-ți mai rămâne
Decât să-ți săruți oglinda
De desperare...*

Astfel suspinau serenadele în timpul Veneției

galante; astăzi, îndrăgostiții își chiamă iubitele în balcon, fluerând din gondolă! Piesa lui Carlo Goldoni ne evoacă ceva din fardul acestei curtezane moarte de un veac..

Nimic din Veneția în *Ursuz dar bun*, îndărătul căreia, în perspectiva îndepărtată, nu trece nici o neagră gondolă cu vâslele leneșe, nu suspină nici o serenadă în fața balconului înflorit, nu se învârte eterna farandolă a balului mascat.. *Il burbero benefico* nu e legat nici de loc, nici de timp, ci e o piesă clasică, adică studiul solid și obiectiv al unui caracter. Sub numele grecesc și convențional de Geronte, ni se dă schița unui suflet omenesc prins sub aspectul eternității. Adevărat sub orice latitudine, despoiat de tot ce e particular și de toate amănuntele individualizatoare, Geronte ne zugrăvește numai o unică înfățișare psihologică în linia tradițională a clasicismului generalizator.

O banală intrigă de dragoste între tânăra Angelica, nepoata ursuzului Geronte, și tânărul Valeriu, în care dragostea se luptă în complicitatea unei subrete împotriva bătrânului tutore; un frate risipitor, care vrea să-și vâre sora la mănăstire, un lacheu ce mănâncă bătăi, un prieten al casei, nedeslipit și matur, cu care unchiul vrea să-și mărite nepoata, o serie de scene de „méprises“, în care unul vorbește de ceva, și celalt înțelege altceva.. iată atmosfera piesei lui

Goldoni, atmosferă cunoscută din comediile lui Molière (și, mergând mai departe, am ajunge și la Plaut și la comedia atică) și dintr'o întreagă literatură izvorită din pulberea lui Molière; desnodământul e de asemeni „molieresc“, cu împăcare generală, cu întrecerea în generositate. În mijlocul acestei atmosfere convenționale se desfășoară, totuși, un caracter admirabil, absorbind întreagă piesă: e bătrânul Geronte, care, sub aspectul unei firi violente și brutale, ascunde o inimă generoasă, eternul om slab, ce-și disimulează slăbiciunea de caracter sub o mască de brutalitate și de grosolanie nesociabilă, caracter studiat astăzi în multe piese, în inspectorul Prell din *Institutorii*, de pildă,— dar pe când teatrul modern ni-l reprezintă în nuanțe mai fine și mai estompate, nicăeri nu-l vom găsi atât de integral, masiv și viguros ca în minunatul Geronte al dramaturgului venețian.

1915

3. Cu toate că au trecut aproape două mii de ani de când arhanghelul Gabriel a întâmpinat-o pe Maria în tinda casei, cu vorbele atât de frumos tălmăcite de Vulgata:

— *Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum!* pentru a-i vesti apoi întruparea apropiată a Verbului, — deabia acum se serbează cinci zeci de

ani de la proclamarea dogmei concepției imaculate de către Papa Piu al IX..

La Florența. Deși cerul e acoperit cu nori grei, nu plouă. Umflat de ape măloase, Arnul se lovește de picioarele podului Santa-Trinità. În față, casele galbene cu ferestre mici, cu obloane verzi, se ridică chiar din apa râului. Inegrite înainte de vreme, acoperișurile par zimții unui ferăstrău ce sue și pogoară discontinuu. Cum văzduhul începe să răsunе de armoniile clopotelor, pașii tuturor se îndreaptă spre Santa Maria del Fiore, pe ale cărei canaturi de bronz următorearea inscripție cu litere mari amintește serbarea:

Fecioarei, Maicei Domnului,

Maria,

Intre fii lui Adam

Singură scăpată de păcatul original,

În gloria concepției fără pată.

De secole cinstită în Florența

Și în Florența de veacuri

Impărțitoare neobosită de haruri

Astăzi în ziua sărbătoarei supreme,

Zâmbind în icoana Fecioarei făcătoare de minuni

Din cel mai frumos din templele sale,

Implinindu-se anul al 50-lea

Dela proclamarea dogmei

Concepției imaculate,

Concetățenii lui Dante

Nu mai prejos de marii strămoși

Se închină

La lumina nouă a altarului părintesc,

Salutând cu bucurie

Aurora renașterii creștine.

Întunerecul dinăuntru e dominat de scenele sfinte de un roș sângeros sau de un albastru siniliu ale vitrourilor; abia de sus, prin ochiuri mici, ațe de raze, și, mai sus, prelungite deasupra capului, curbele ogivelor se întâlnesc într'un vârf îndepărtat, pierdut în noapte, dincolo de care ochiul bănuște speranța cerului luminos.

Nenumărați stâlpi de piatră ca o pădure de chiparoși. Oriunde te întorci, te pândește privirea rece a morților de marmură, culcați deasupra catafalcelor. Fiecare cum vine își face cruce și își vâra degetele în vasele de marmură și se îndreaptă spre lumina corului; pe lângă pilaștri și prin unghere se mișcă buze, șoptind rugăciuni, ca și cum te-ar chema misterios.

În altarul sfântului Anton se află icoana făcătoare de minuni a fecioarei înfățișată pe un fond de nori cu haina albă umflată puțin de vânt; la picioare, o semilună de pietre prețioase, la gât o salbă și în jurul capului o coroană din aceleași pietre prețioase. Madona stă cu mâinile împreunate în rugăciune, cu ochii plecați și cu gura subțiată, ca și cum ar șopti ceva; în jurul ei lămpi și vase de argint, cu crini svelți; în umbra tabernacolului, florile, așezate de credincioși la picioarele Madonei, răspândesc o mireasmă pătrunzătoare. În fund, corul pare o torță aprinsă: din mijlocul lui se înalță muzica subțire și îngerească a copiilor în haine negre, cu tunica încheiată la poale și la mâneci cu panglici;

printre ei grași reverenzi, cu pelerina roșie până la pânțele și cu gluga de mătase pe spate, ori înveliți în blană albă. Sub baldachinul cu dungi galbene, ridicat anume, episcopul din Pescia își așteaptă rândul și pășește la altarul din mijloc, în cea mai adâncă tăcere, înconjurat de figuranți muți. Luând un pocal de argint, îl ridică în sus, îl pune pe altar, se așează în genunchi, se scoală iarăși, își frânge mâinile, se uită spre cer, șoptind misterios... După sfârșitul slujbei un preot tânăr, cu trăsături hotărâte, cu ochi de vultur, se urcă în tribuna adusă anume, privește cu îndrăsneală mulțimea adunată și începe:

— Iubiți ascultători!

O clipă tace. Apoi, cu aceeași hotărâre continuă:

— Voind să ridic ochii minții mele către Fecioara Maria și să merg spre ea cu pas nesigur și cu adânc respect, mi se pare că aud glasul Domnului care, tunând din înălțime, îmi zice: ferește-te de a te apropia de lucrurile sfinte și mulțumește-te să le adori din depărtare, ațintindu-ți privirea în țărină.

Se oprește apoi din cucernicie pentru cuvintele Domnului. Nu departe, doi credincioși vorbesc pe șoptite. Unul dintre dâșii, un bătrân mic, cu capul frumos și nins, cu ochii vii, murmură celuilalt:

— Imi place preotul, când afirmă că de divinitate nu trebuie să te apropii, ci s'o slăvești din

depărtare. Toți cei ce au încercat să se apropie au pățimit ca și beoțiana Semele, care, simțindu-și în sânu-i tresărirea copilului, a voit să-și vadă la față iubitul ; cum însă el era însuși Jupiter, Semele a ars în flăcări.

În acelaș timp predicatorul își ia din nou firul cuvântării :

— „În adevăr, omul, ce se încearcă să adâncească lucrurile cerești, trebuie să se desbrace de orice cuget omenesc. Ce poate fi însă mai sfânt și mai înalt decât Maica Domnului? Căci, cu toate că Maria a avut obârșie pământească și muritoare, a fost, totuși, de o fire atât de curată, încât ne-a dat din pânțelele Ei, ca din cer, pe Dumnezeu. De aceia adânc mi-i respectul, când mă gândesc la Tine, o ! făptură divină, ce ai îmbrăcat în carne pieritoare pe fiul Domnului și l-ai închis în sânul Tău nouă luni, când mă gândesc că pânțelele Tău a purtat flacăra fără să se ardă, rămânând totuși neatinsă și fecioară“.

Se oprește iar ostenit, pe când bătrânul din spate continuă :

— „În adevăr, Maica Domnului trebuia să fie fecioară și nu ne poate decât încânta că unele rituri orientale sunt o rază depărtată a acelei lumini sigure, ce strălucește în noi creștinii“.

Intorcându-se către icoana făcătoare de minuni, din care fecioara zâmbește atât de dulce,

predicatorul își împreunează mâinele în semn de adorare și-și îndoae genunchii ca un îndrăgostit.

— „Cu ce cuvinte te voi lăuda eu, o Fecioară, Maică curată și fără de prihană? Salut, o plină de har, de Domnul aleasă din toate generațiile; salve, o, Tezaur de viață nemuritoare. Salut, Raiu de nevinovăție, în care, plantându-se, copacul vieții va rodi fructele mântuirii veșnice. Tu ești slava oamenilor. Tu ești bucuria îngerilor. Tu ridici orice blăstem. Tu răspândești din Eden mireasma nemuririi deasupra fiilor Evei, din care s'a împrăștiat moartea în tot universul!“

Micșorând ochii, privirea i se împânzește ca și cum ar fi cătat în altă lume:

— „Pe Tine, Maică a Domnului, te-a văzut David în Betleen, ca o Arcă purtând un copil — pe Domnul. La tine s'a gândit Moise, când mistic ți-a spus Coloană și Arcă de aur, în care trebuia să se păstreze Sfântul Sfinților.

„Salve, Templu al Sfântului Spirit, templul cel mai înalt al cerului. Pe tine, prezicându-te, Ezechiel te-a numit „Poarta închisă“, pe unde nu va intra decât Domnul. Pe tine te-a numit Daniel „Muntele din care se va desface piatra unghiulară, Isus Cristos, ce va zdrobi chipul șerpelui drăcesc“.

Bătrânul din spate continuă altern:

— „Cât e de frumoasă religia noastră și ce minunată înscenare de alai împărătesc! Câți în-

naintași și trâmbițași au vestit sosirea lui, a Împăratului! Iar când a venit El, nimeni nu și-a putut închipui că împăratul e în stare să îmbrace haina unui fiu de tâmplar bătrân. Și cât de adânci erau acești profeți! Apolon Piticul, Sibila din Cumae sau Zeus din Dodona n'ar fi putut da profeții mai insolubile. Coloană... Arcă... Poartă închisă... Ce minunat!

Tremurând din tot corpul de fiorul iubirii mistice, predicatorul își reia firul:

— „O sfântă și totdeauna binecuvântată, fii în nevoe sfătuitoare și ajutorul nostru, tu, care în ajutorare ești cea mai iute, cea mai puternică, cea mai grațioasă și cea mai dulce! Numai numele tău e o alinare în gura celui ce te laudă, în inima celui ce te iubește, în amintirea celui ce te roagă. Printre cele binecuvântate tu ești cea mai binecuvântată, printre cele alese, cea mai aleasă, cea mai frumoasă, cea mai plină de har, cea mai slăvită, pentru că ești Maica celui ce împarte harul, slava, cinstea și veșnicia. Nimeni nu s'a ridicat ca tine la atâta înălțime pentru că nimeni nu s'a apropiat de Dumnezeu ca tine; nimeni n'a fost împodobit cu atâtea haruri ca tine.

„De aceia te-am salutat și din nou și totdeauna te voi saluta. Maică plină de har, Domnul e cu tine; binecuvântată ești între femei, pentru că tu prin Sfântul Spirit ai născut pe Mântuitorul nostru!“

Lumea ar fi aplaudat, de sigur, dacă sfințenia locului n'ar fi împiedicat orice manifestație nepotrivită. Ascultătorii începură să se împrăștie prin porțile de pe delături, dar bătrânul sta însă pe loc pentru a continua cu acelaș glas liniștit :

— „Predica a fost, în adevăr, minunată arătând nu numai talentul predicatorului ci și înălțimea religiei noastre.

„O astfel de iubire curată și adâncă nu poate fi decât pentru Dumnezeuul creștin. Ce sunt suspinele de dragoste ale lui Romeo la balconul Julietei, ce sunt suspinele lui Cyrano la balconul Roxanei, pe lângă cuvintele insuflăte de iubirea mistică a celui mai smerit preot, neștiut de nimeni? Și nu numai iubirea pământească, dar nici iubirea divină — alta decât cea creștină — nu pot suggera sentimente atât de puternice și de adânci. Nici un imn către Athena Partenos, fecioară ca și Maria, nu e atât de cald. În Imnul Demetrei, găsit nu de mult, cuvintele de adorare închinăte Korei, sunt șterse față de pasiunea mistică a acestui smerit adorator al Mariei. Religia noastră e superioară și prin spiritualismul ei. Fecioara naște pe Mântuitor prin conlucrarea Sfântului Duh, dar ce e Sfântul Duh? O idee, o suflare, un nimic fără formă. Iată ce n'ar fi putut concepe imaginația plastică a Grecilor.“

Și cum domul era acum pustiu, bătrânul se

retrase în capela Concepției, căzând în genunchi
dinaintea icoanei făcătoare de minuni a Maicei
Domnului, cufundat într'o adâncă cucernicie.

1904

XII

1. Note spaniole: Don Quijote.

1. Ca și *Odiseia*, nemuritorul roman al lui Cervantes e mai întâiu desfătarea copilăriei, apoi a maturității; la început trezește râsul, la urmă, sapă însă o brazdă de amărăciune...

1. În *Odiseia*, imaginația fragedă a copilăriei e cucerită de bogăția tinerii imaginații grecești; isteată, iscoditoare, aventurieră, îndrăgostită de lumină și de limpezimea cerului și a mării, întreaga rasă elenică se întrupează în rătăcitorul corăbier; basmele poporului celui mai înzestrat cu imaginație creează leagănă fantezia doritoare de supranatural... Ciclopul cu orbitul Polyphem și cu vicleniile lui Ulise, farmecele vrăjitoarei Circe, cu simbolul transformării oamenilor în trandafiriul dobitoc cu ochi blânzi, ademenirile Sirenelor și viclenia astupării urechilor cu ceară, Scylla și Charybda, aventurile lui Eol, încântătorul episod al frumoasei Nausicaa, atâtea „peripeții” ale unei rătăcirii de zece ani prin țări

fermecate — sunt limanurile fericite, pe care po-
posește imaginația copilăriei... Ulise era „isteț“,
Don Quijote dela Mancha e și el „ingenioso“, dar
faptele lui nenumărate și minunate sunt prezen-
tate în lumina unei ironii constructive. *Don
Quijote* e, astfel, travestirea grotescă a unor
întâmplări miraculoase, care ar fi trăit sub
pana aedului antic cu toată maestratea suprana-
turalului religios... Copiilor *Don Quijote* le pro-
voacă râsul: pășaniile lui cu preotul și bărbierul
satului, luptele cu morile de vânt, întâmplările
minunate din taverna, pe care o luase drept un
castel, lupta lui cu burdufurile cu vin roș, istoria
„dela famosa infanta Micomicona“, dragostea lui
cu Dulcinea del Toboso, epicele discuții cu Sancho
Panza, aventurile lui Don Quijote cu cavalerul
„de los Espejos“, minunile din grota Montesinos,
barca fermecată, aventura „estrana et james
imaginada“ a Duenei Dolorida, amorurile „dela
enamorada Altisidora“, peripețiile lui Sancho
Panza, devenit guvernatorul unei insule—pagini
de vervă ironică și de fantezie nemuritoare ale
unei cărți, care realizează într'un erou icoana
travestită și satirică a unei rase, după cum Homer
ne dăduse imaginea obiectivă și candidă a rasei
sale...

Pe urmă, se adaugă lectura maturității; dintr'o
carte veselă, romanul lui Cervantes devine o
carte tristă, dintr'un fantastic halucinat ce se

uptă cu morile de vânt, dintr'un ridicol erou, de care își bat joc copiii satului, dintr'o imensă caricatură a unei rase și a unei epoce, Don Quijote se interiorizează deodată ; nu e numai parodia unei literaturi de „cavalerie“, ci și a unei laturi adânc omenești și profund nobile și oneste. Don Quijote e, în realitate, parodia idealismului — a idealismului generos și selenar. stânjinit și ridicol în micimile acățătoare ale realității. Intr'însul se petrece lupta tragică a celor două principii ale vieții : idealul și realul. Că Don Quijote e învins n'ar fi nimic, de oarece așa e și în viața reală, dar e și ridiculizat. Romanul lui Cervantes e cununa de spini a victimei divine de pe Calvar, batjocorită de bunul simț al Fariseilor și al legionarilor nepăsători ai lui Pilat... și atunci nu mai rămânem ca odinioară. Luptele cu morile de vânt și cu burdufurile de vin roș ne întristează de oarece vedem în ele parodia spiritelor nobile în goană după himere. Progresul omenirii stă însă tocmai în lupta câtorva idealști cu himerele filozofiei și ale științei ; descoperirea Americii a înflorit din nebunia lui Columb și nu din înțelepciunea realistă a atâtor Sancho Panza din Salamanca.

Citită sub această lumină, opera lui Cervantes e mai profundă dar nu mai este veselă, ci dureroasă ; ea explică revolta lui Rousseau împotriva ironiei, cu care zugrăvise Molière pe onestul Alceste, — revolta omului cinstit în luptă cu realitatea.

XIII

1. Note ruse : *Azilul de noapte* al lui Gorki.

1. Unii dintre criticii noștri au recunoscut în *Azilul de noapte* o „capodoperă dramatică“ deși, în realitate, această piesă nu îndeplinește condițiile esențiale ale genului, care cere o acțiune cu un început, o evoluție și un sfârșit. În *Azilul de noapte* nu e nici o acțiune — ci o înșirare de scene pitorești, de o mare vigoare realistă, aprigă, de o brutalitate adesea căutată, o îngrămadire de cruzimi, o întunecată frescă, cu multe umbre și cu o singură lumină, ieșită din penelul unui Rembrandt mizantrop, un mare talent pulverizat în amănunte, în efecte lăuntrice — nelegate într'o evoluție organică.

Când cerem acțiune, nu suntem sclavii unei acțiuni exterioare, a unei povestiri, cu un sfârșit obligator, ci numai o acțiune sufletească. În *Azilul de noapte* sunt șaptesprezece eroi și nu ținem să știm ce s'a întâmplat cu fiecare din ei, de oarece întâmplările nu sunt teatrale ; ținem însă ca în fiecare sau în cei mai însemnați să

existe o acțiune interioară. În *Azilul de noapte* nu există o progresiune psihologică, toți eroii evadează din dramă așa cum intrase. Sunt patru acte dar ar fi putut fi un număr nelimitat ; piesa are câteva mici „acțiuni“, ce se sfârșesc cu moartea, deși moartea încheie o viață, nu însă și o operă dramatică.

Lăcătușul Kleșci țipă mereu : „Care adevăr ? Unde e adevărul?... Iată adevărul!.. Cui îi folosește adevărul ? Ce-mi trebuie mie adevărul ?“ Satin are filozofia lui asupra minciunii : „Sunt minciuni care mângâie, care ușurează. Cu o minciună amăgești pe muncitor, cu o minciună îi potolești revolta și poți îndrepta mașina, care-i strivește brațul, cu o minciună poți adormi pe cei ce mor de foame. Minciuna e religia robilor și stăpânilor.. Adevărul e dumnezeirea omului liber“...

Și acest Satin, discipolul filozofului azilului, bătrânul Luca, se răspândește în lungi și neguroase teorii umanitare : „De ce trăesc oamenii ? Oamenii trăesc pentru mai bine. Fiecare crede că trăește pentru sine însuși, dar, deodată, bagă de seamă că trăește pentru cel mai desăvârșit. Câte odată trec o sută de ani, ori și mai mult, până să se ivească unul mai desăvârșit.“ Ce înseamnă oare „cel mai desăvârșit ?“ E viziunea naivă a finalității omenirii în progresul indefinit ?

E o selecție naturală?... Filozofie de oameni beți... Pretutindeni răsare, mai ales, fetișismul umanitar, respectul religios față de om și de omenire, ca de o ființă vie. „Omul, strigă acelaș Satin beat, iată adevărul! Ce e omul? Nu ești nici tu, nici eu, nici el. Nu! Ci tu, eu, ei, bătrânul, Napoleon, Mahomet... toți laolaltă, într'unul. Pricepi? ceva mare de tot! Și începutul și sfârșitul încap în el. Totul în om, totul pentru om. Nu există decât omul, tot restul e rodul mânilor și al creierului său. Omul! Ceva măreț! Omul, să respectăm pe om.

Sau în altă parte :

— „Nu jigni pe om!“

Sau :

— „Să cinstim pe tot *omul*.“

Bătrânul Luca povestește lunga istorie a unui om ce credea „în *pământul dreptilor*“. Întâlnind un învățat, îl descoase despre acest pământ fermecat, dar văzând că în cărți nu e nimic despre o astfel de țară, se înfurie: „Și-i zice învățatului: „nemernicule, pungașule! ești un potlogar, nu un învățat. Și-i trage una, și-apoi încă una... *Pe urmă intră în casă și se spânzură*“... Se spânzură pentru că în cărți nu se vorbește de țara dreptilor! Cât de departe suntem de astfel de suflete! Filozofia eroilor lui Gorki e o filozofie specifică rasei rusești, e filozofia mistică și transcendentă a unui neam primitiv și visător. Hamletizând, cel din urmă dintre vagabonzi se în-

treabă asupra înțelesului vieții, de aci : credința în „pământul dreptilor“, misticismul umanitar și întrebarea dureroasă și stăruitoare : ce e adevărul ? Ne-am putea închipui oare un țăran român, întrebându-se ce e adevărul ?

Realismul *Azilului de noapte* nu e atât de nou cât s'ar părea, întrucât brutalitatea era la modă acum un pătrar de veac, în teatrul liber al lui Antoine. Deși viguros zugrăviți, eroii nu sunt atât de *originali*, având și o parte din convențional. Actorul bețiv și decăzut ce trăește din fumurile aplauzelor și gloriei trecute, recitând crâmpes de versuri e o figură destul de cunoscută și de populară ; baronul declasat, ce merge în patru labe pentru un pahar de rachiu, e iarăși o veche cunoștință : nenorocita fată bătrână, cititoare pătimașă a romanelor senzaționale, visând o iubire ideală, pe care ar fi avut-o în tinerețe cu un tânăr „cu ghete de lac“ e iarăși o figură obișnuită.

Și, totuși, *Azilul de noapte* ar fi putut fi o adevărată piesă de teatru, și avem o clipă chiar speranța că e pe cale să descrie linia unei evoluții dramatice.

În mijlocul acestui mediu de epave ale societății, se ivește bătrânul Luca, blândul vagabond ce se întreabă asupra adevărului, visează o țară a dreptilor, propovăduiește respectul reli-

gios al omului și al umanității și are pentru fiecare o vorbă bună și o minciună dătătoare de iluzie și de viață. În mânele dibace ale unui dramaturg, el ar fi putut fi axa întregii piese. Cum un apostol generos pătrunde într'o lume de sclerați și de bețivi, piesa ar fi trebuit să fie acțiunea acestui apostol asupra tovarășilor săi întâmplători. Acțiunea putea fi, de altfel, sau în bine sau în rău, după concepția optimistă sau pesimistă a scriitorului. În bine, dramaturgul putea arăta prefacerea morală a vagabonzilor din *Azil*, așa că prin influența lor am fi putut lua parte la o evoluție sufletească. Cunosându-i într'un fel la început, i-am fi cunoscut altfel prin acțiunea cuvântului bătrânului ce ar fi împlinit o regenerare morală. În rău, dramaturgul ne-ar fi putut arăta efectul dezastruos al unor povește bune, trecute prin niște suflete prea întunecate. În loc să dea roadele așteptate, poveștele lui Luca ar fi adus după ele o perturbare. O clipă chiar, se pare că spre această *dramă* adevărată și mare se îndreaptă și Gorki, de oarece actorul, care începuse să se regenereze sub acțiunea filozofiei lui Luca, se spânzură, când vede că nu-și poate înfrâna patima beției. Atât! Numai în sufletul lui găsim o schiță de evoluție și de acțiune dramatică, ceilalți rămân tot ca și la început; învățăturile bătrânului au trecut peste dânșii fără urme. E drept că Satin continuă doctrina apostolului, în incoe-

rențe de bețiv și fără nici o acțiune asupra tovarășilor...

Drama a rămas, deci, ațipită ca o scânteie într'o cremene; prea puțin dramaturg, Gorki n'a putut-o scoate, luminoasă...

1915.

XIV

Note franceze : 1. Emile Faguet : Opera lui critică.
2. *Pour qu'on lise Platon*. 3. Din viața lui Faguet.

1. Cu Emile Faguet dispăre poate cel mai mare critic contemporan și una din cele mai multilaterale inteligențe ale veacului, întrucât n'a fost numai un critic de literatură pură ci s'a îndreptat spre toate formele speculației intelectuale în domeniul științelor morale și sociale. Nimeni n'a expus cu mai multă luciditate sistemele marilor cugetători și n'a ridicat cu mai multă siguranță planul gândirii lor spre a-l discuta și critica. Avea dreptate Jules Lemaitre să scrie : „*Je vois en lui une des pensées par qui les choses sont le plus profondément comprises et le moins déformées*“ ; a reflecta și a nu diforma este însușirea supremă a criticului.

De n'a diformat, a personalizat însă, adică a procedat prin metoda impresionismului, căci, cu toată erudiția lui, Faguet a fost, în realitate, un impresionist, care, necrezând într'o critică științifică, s'a ferit de sistematizări și generalizări grăbite și, în

afară de una din cărțile de tinerețe — *Drame ancien, Drame moderne* — n'a construit niciodată sisteme prin mijlocul ideilor generale scumpe lui Taine; pătrunzătoare, privirea lui n'a îmbrățișat epoci largi și n'a desfăcut secolele în scheme; n'a urmărit un adevăr aproximativ: întrucât dealungul secolelor n'a văzut decât individualități, impresionismul lui a limitat obiectul cercetării numai la ele, pentru a le reda apoi caracteristica sub o formă personală. Cine a citit magistralul portret al lui Voltaire acest „chaos d'idées claires” — nu-l mai uită; cine a citit portretul robust și rubicund al lui Rabelais; portretul lui Clément Marot „*cette première épreuve de la Fontaine, manquée si l'on veut par la comparaison avec l'épreuve définitive, mais déjà intéressante et singulièrement originale*”; cine a citit portretul lui Jean-Jacques Rousseau, acest erou al imaginației romantice, care n'a scris decât romane: „*roman de l'humanité: l'Inégalité; roman de la sociologie: le Contrat; roman de l'éducation: l'Emile; roman du sentiment: la Nouvelle Héloïse; roman de sa propre vie: les Confessions*”; cine a citit, mai ales, magistralul portret al lui Montesquieu, în care Faguet își identifică propria-i înclinare pentru studiile sociale și morale — ia contact și cu spiritul de analiză al criticului și cu talentul lui de a însufleși gândirea abstractă, dar și cu darul de a zugrăvi, de a caracteriza în linii puternice o

fizionomie, rațiunea însăși de a fi a impresionismului.

De n'a avut grația feminină sau arta delicată a lui Jules Lemaître, Faguet a avut însă un câmp de investigație mai larg și un mai mare cult al ideilor; inferior prin sensibilitate, l'a întrecut printr'o inteligență universală, printr'o creatoare vervă plebee, printr'o spontaneitate cuceritoare, printr'o mobilitate de spirit și mai ales, printr'o prodigioasă activitate pe toate tărâmurile științelor morale, universalitate, dealtfel, rău văzută de specialiști.

Inzestrat cu o inteligență cuprinzătoare și cu talent literar; liberal fără a se speria de socialism; liber cugetător, cu toate că a fost acuzat de clericalism; tradiționalist și, deci, în principiu, dușman al veacului al XVIII, care a rupt tradiția a cinci sau șase secole de civilizație și cultură națională; patriot și naționalist, deși a primit regimul Republicei franceze, — Emile Faguet moare, lăsând în urma lui o vastă operă de critic literar, de sociolog și de moralist, ce-l pun printre cei mai străluciți sămănători de idei ai veacului.

1916.

2. „A te întoarce îndărăt la Lessing, spunea

un critic german, înseamnă a merge înainte“ ; Și pentru alți gânditori, cum e Platon de pildă, o întoarcere înseamnă o înaintare ¹⁾.

De ar trebui să precizăm filozofia lui Platon, după Faguet, în câteva cuvinte, am reduce-o poate la aspirația universală către perfecție. Pe când pentru Renan lumea și omul vin dintr'un punct necunoscut și, îndreptându-se spre perfecție, o realizează treptat în drum, pentru Platon lumea și, mai ales, omul se desfac din perfecție și se îndreaptă tot spre ea, cu alte cuvinte, pe când Renan e numai un moralist, Platon e un moralist ce a adăugat metodei socratice o bază metafizică. Dacă întregul Platon se poate defini prin tendința spre perfecție, pentru dânsul tendința de căpetenie e *perfecția morală*: suntem făcuți pentru a realiza în noi și în afară *binele*, dar ideia *binelui* nu isvorăște atât din conștiința noastră cât din știință sau din meditație filozofică : la fel ca și în filozofia socratică e de ajuns să avem ideia binelui, pentru a dori să o realizăm. Omul rău face răul pentru că nu cunoaște binele ; răutatea vine, deci, din ignoranța ; virtuosul e un om care *știe* ce e virtutea. Intr'un cuvânt, Platon confundă știința cu voința, deși a ști nu înseamnă a voi ; poți avea noțiunea limpede a virtuții fără a avea și energia să înveți de a o practica. S'ar putea, totuși, obiecta că omul

1) Emile Faguet, *Pour qu'on lise Platon*.

nedrept știe ce e dreptatea sau virtutea, dar o știe numai sumar pentrucă, de ar ști că virtutea e cea mai mare fericire pământească, probabil ar și practica-o. E însă numai o probabilitate. Rămâne faptul sigur că Platon își închipuia că virtutea se poate învăța de oricine și că binele suprem este în știință, în inteligență.

Binele e o armonie și, deși nu presupune ideia de plăcere, nu o înlătură; binele nu merge însă fără frumos, precum frumosul nu merge fără armonie: morala în fond este, așadar, și o estetică. Contemplația artistică având o valoare morală, cu atât mai mult o va avea creația însăși a frumuseții, în sine sau în afară; arta o întrupează în afară, virtutea în sine; virtutea face din viață un obiect de artă. Cum însă virtutea se cunoaște prin *rațiune*, morala lui Platon se reduce la supunere desăvârșită la rațiune.

Rațiunea ne îndeamnă la dreptate; trebuie să fim drepți, căci a săvârși o nedreptate e mai dureros chiar decât a o suferi; Socrate a fost mai fericit decât judecătorii săi: nedreptatea e un principiu destructiv al armoniei sufletului. A căuta să faci numai dreptate e o cinstire a sufletului, tot așa precum e și disprețul plăcerilor sau al bunurilor înșelătoare; omul cuminte trebuie să tindă numai spre perfecția morală. Nobilă, morala lui Platon reprezintă negația contingentelor, a corpului, a simțurilor, așa că ușor va ieși din ea stoicismul, întrucât fundamentul e același: binele

suprem n'are nici o legătură cu „bunurile“ ci stă tocmai în disprețuirea pasiunilor, deoarece pasiunile te împiedică de a deosebi dreptul de nedrept. În această morală curată este însă marea lacună a *bunătății*. Platon și Socrate au fost, desigur, oameni buni dar au uitat să îndemne și pe alții la bunătate ; conceput astfel, idealul moral e nobil, dar rece și, lipsit cu desăvârșire de sentiment, incapabil de a deveni popular. Din această cauză filozofia lui Platon a rămas patrimoniul câtorva ideologi și a trebuit să vie Galileanul spre a-și aduce aminte de bunătate și de altruism, pentru a face din ele pârgă minunată a propagandei printre „sclavi“, adică în sânul majorității omenești.

Continuând pe Socrate, Platon a dat moralei un fundament metafizic. El a atacat politeismul, fără a lovi totuși în divin ; dumnezeul lui e organizatorul lumii, e izvorul binelui, dar în afară de dânsul mai există și necesitatea, izvorul răului, concepție apropiată de Manicheism. Sufletul nostru e o părticică, o emanație a sufletului universal, a divinului care prin încorporare pierde multe din însușirile lui primare : în locul științii absolute nu-i mai rămâne decât amintirea științii, postulat al ideilor înăscute.

Dintr'un număr mai mare de lucruri asemănătoare, noi scoatem o idee generală, o idee „abstractă“ sau ceea ce se numește azi o noțiune, care, în realitate, nu e abstractă, întrucât există

în dumnezeu ca o parte esențială a lui : ideea abstractă este, prin urmare, mai concretă decât însuși concretul, deoarece, pe când acesta e numai o aparență, abstractul e o realitate veșnică. Dumnezeu e reuniunea ideilor ; divinitatea lui Platon nu reprezintă deci un panteism material, ci panteismul ideilor generale, de care omul își aduce aminte, printr'o slabă reminiscență, din timpul când era și el o idee, adică o divinitate.

Platon are reputația de a fi împotriva artei, deși s'a ridicat numai împotriva artiștilor, în care vedea niște corupători ai publicului. Pe acest temei a fost dușmanul artei pentru artă, întrucât vedea în artă un mijloc de a moraliza pe oameni, un mijloc de educare. Artistul trebuie să fie un filozof poet ; arta, o filozofie exprimată prin imaginație. În politică, adevărat conservator revoluționar, Platon consideră guvernul democratic ca cel mai rău dintre guverne ca guvernul incompetenței și al prostiei. Sistemul lui e oligarhic. Republica trebuie guvernată de de cei mai buni ; poporul e împărțit în caste : în agricultori, meșteșugari și magistrați, deasupra cărora e clasa războinicilor, a aparătorilor patriei ; cum averile vor fi în comun, sistemul lui Platon ia, astfel, și o înfățișare comunistă.

1907.

3. În mijlocul unei munci imense dar ordonate, Faguet a dus viața dezordonată, plină de pito-

resc și de elemente anecdotice a unui neînduplecat boem. Nimic din ascendența carierii lui nu l'a putut face să-și părăsească locuința sărăcăcioasă dela etajul al patrulea din Rue Monge. Trecătorii îl vedeau dimineața traversând strada (uneori în papuci), dela domiciliul său familial, la biroul său tot la etajul al patrulea al casei din față. Hărțuit de toate revistele și ziarele Parisului — el n'avea nici telefon, nici ascensor și, la domiciliul literar, nici măcar servitoare. Sala de așteptare a lui Faguet lua Duminica dimineața, când primia, o înfățișare pitorească: într'o mică odă tapetată cu cărți, așezate pe polițe de brad nelustruite, se îngrămădeau în picioare câteva zeci de persoane din toate mediile, academicieni sau scriitori cunoscuți, bătrâni cabotini și „théâtreuses“ sulemenit, ce aspirau la un rând elogios al criticului în foiletonului său dramatic din „*Le Journal des Débats*“.

Cu toată situația lui academică și universitară, Faguet a rămas până la urmă un boem, lipsit de orice eleganță exterioară, nesupraveghiat în îmbrăcăminte și în gesturi, adese soliloc. Indărătul lui stătea o tinerețe petrecută în cafenele, în redacții de ziare și în „bandele“ vesele de Duminică ale camarazilor ce vâslesc pe Sena și dejunează la țară pe iarbă verde: amestec de seriozitate și de viață liberă, immortalizat de Maupassant. Din această cauză, probabil, prima

carte a lui Faguet a apărut abia pe la 36 de ani, adică la vârsta, când la noi se sfârșesc carierele literare...

Faguet ajunsese una din celebritățile Sorbonei. În Baedeker, alături de Obeliscul dela Lucsor sau de fântâna lui Carpeaux, era trecut printre „monumentele“ Parisului și cursul lui Faguet de Miercuri, dela unu jumătate la două jumătate. Cu cartea roșie la subsuoară, pogorau deci nenumeratele fiice ale Albionului în căutarea Cartierului latin, în lungi și disgrațioase „theorii panathenaice“ pentru a-l asculta pe Faguet. Puțin academică, oratoria lui nu amintea întru nimic oratoria înflăcărată sau solemnă a epocii eroice a unui Michelet sau Quinet, a unui Villemain, Victor Cousin sau Guizot; nu se putea compara nici cu aticismul elegant și măsurat al lui Croiset sau cu elocința solemnă și doctorală a lui Lanson. Un timbru neegal și neplăcut; glasul se urca și se scobora pe scara lui Iacob ca îngerii biblici; când șoptia, când suna din fanfare; nimic legat, nimic susținut; într'un cuvânt, negația oratoriei clasice ce presupune un plan, o unitate, o gradăție, o forță interioară disciplinată. Cu toată lipsa de efecte, de figuri și de eleganță în elocuțiune, cursurile lui Faguet erau totuși interesante, nu numai prin conținut ci chiar și prin formă sau, mai de grabă, *prin absența oricărei forme*. Neavând *artă*, elocința lui Faguet avea

viață, adică darul însuflețirii. Ca și în scris, el dădea viață tuturor problemelor literare, pe care le atingea ineleganta sa elocuțiune. Cursul nu era expositiv și, cu atât mai mult, nu era doctoral; întrucât, ne aparținând oratoriei, aparținea artei dramatice. Ca un actor, vorbitorul improviză o mică piesă de teatru, în care, în tocmai ca artiștii italieni, juca mai multe roluri; mai întâi rolul unui om ce expune o teorie și apoi rolurile felurite ale contradicțiilor, deoarece nimic nu exista fără contradicere. Rând pe rând el își făcea toate obiectiile cu puțință, schimbându-și chiar glasul și imitând gesturile altora spre a-și răspunde apoi într'un dialog însuflețit, din care nu lipseau nici aparteurile, nici digresiunile șoptite. Intâiași data când l'am ascultat prin 1906, în mijlocul unei nedumeriri încordate, Faguet vorbea, în felul lui, adică ridică tonul și-l pogora, își obiecta și își răspundea singur, pentruca, lunecând brusc în soliloc, să se cufunde într'o meditație vorbită și, scăpând un creion, să continue să vorbească și de sub catedră, totul subliniat de gesturi largi, fără să fie și îngrijite sau chiar expresive ca la Maiorescu. Și despre ce vorbea? Despre André Chénier... Sculându-se, un ascultător din sală se apropie de catedră, pentru a-i șopti ceva la ureche... Faguet izbucni deodată într'un răs cordial...

— *Ah, mon ami, à un certain âge ça arrive souvent!*

Trebuia anume să vorbească de Montaigne... Netulburat, el își continuă deci cursul despre Montaigne, cu acelaș aer de facilă improvizație.

Cine l'a auzit vorbind pe Faguet, nu-i poate citi proza fără a-l vedea gesticulând și fără a nu-i auzi intonațiile glasului .. de oarece scrisul lui îi reproduce conversația. Un stil deci fără artă, de înțelegem prin artă sobrietate și eleganță. Fără măsură și aticism, proza lui Faguet e însă colorată, vibrantă, urmărind sinuozitățile vorbirii, digresiunile unui temperament tumultuos și combativ, o proză vie, în care simți puternica viață ce se sbătea în om și rarul lui dar de animator al celor mai abstracte idei. Plebeu și masiv prin formă, stilul lui Faguet interesează și încordează ; nu se poate, firește, compara cu stilul aristocratic și rafinat al lui Anatole France sau cu proza unduioasă și feminină a lui Jules Lemaitre ; e însă mai vîguros, mai impulsiv și mai emotiv.

Faguet a murit și articolele lui apar încă... Venite cu întârzierea firească a împrejurărilor de astăzi, ele par un glas *post mortem*... Faguet a murit cu condeiul în mână, ceea ce nu e rar în apus, unde scriitorii sunt atât de muncitori și, mai ales, atât de disciplinați, unde munca e privită ca un principiu de viață, fără care se vestește începutul odihnei eterne. Astfel se explică

activitatea lor prodigioasă, aproape fără alt țel decât țelul interior al oricărei forțe ce se desfășoară cu porunca unei fatalități.

1916.

XV

1. Note franceze : Jean-Jacques Weiss.

1. Cu toată strălucirea și fantezia sa, J.-J. Weiss era esențial burghez ¹⁾; cu toată vioiciunea imaginației, cu tot pitorescul copilăriei, sbuciumul și mobilitatea vieții de mai târziu, firea lui rezervată nu s'a schimbat în mijlocul unor împrejurări atât de variate. Până la sfârșit, el a aspirat spre o viață tihnită, lipsită de plăceri puternice dar și de dureri prea mari; — spre o viață poetică într'o căsuță acoperită cu iederă la țărnul unui

1) J.-J. Weiss, unul din cei mai străluciți critici literari și ziaristi ai Franței, din timpul imperiului al doilea, om de condeiu dar și om politic, prieten și colaborator al lui Gambetta, a lăsat după dânsul, pe lângă nenumărate articole risipite în ziarele, la care a colaborat sau pe care le-a condus, și vreo zece volume de studii de critică teatrală sau literară și de studii morale adunate, în cea mai mare parte, postum de prietenul și executorul lui testamentar, compatriotul nostru George Știrbey. Asupra acestui scriitor am publicat un volum: *Jean-Jacques Weiss et son oeuvre littéraire*, avec une préface par Emile Faguet, 1910, Paris, Champion-édit.

pârâu adormit. Nu suntem ceeace am dori, de oarece viața ne aruncă în vârtejuri, în care plutim împotriva dorințelor așa că, deși pașnici, devenim luptători. Fericirea isvorăște din adaptarea condiției noastre reale la aspirația ideală. Cum viața însă se conformează rar cu gusturile noastre, fericirea lipsește existențelor ce par mai bine împlinite. Adâncind viața unui om, descoperim deosebirea între ce e și ce ar fi trebuit să fie și înțelegem, astfel, suferințele tăcute. Câteodată inadaptarea e mare și pe o viață cu totul zădărnicită, o simțim goală, ca pe un copac cu măduva străfulgerată; alte ori e mai mică și acesta e cazul lui Weiss, la care contrastul între viață și vocație n'a săpat o prăpastie morală. Ar fi fost, desigur, mai mulțumit cu traiul liniștit de provincie, de oarece până la urmă a nutrit visul unui orașel, în care i se părea că ar găsi mai multă fericire; în care căsuțele sunt îngrijite și vesele; lumea e mai bogată pentru că se mulțumește cu puțin și unde te poți răcori în poala unei pădurici vecine. Când amintește de plăcerile modeste ale acestui traiu, emoționat, i se simte părerea de rău. I-ar fi plăcut, mai ales, să fie profesor de oarece, dând sfaturi noilor profesori, el evoacă undeva viața studioasă de tînăr chibzuit. I-ar fi priit și lui traiul tihnit, cu preumblări în jurul orașului, cu lecturi prelungite în noapte și întrerupte numai de notele unui cântec pierdut în depărtare. Era făcut pentru bucuriile

intime. Ni-l închipuim, astfel, profesor la Universitatea din *Aix en Provence*, sub cerul albastru, ce scaldă casele de piatră, fântânile și aleele; clima uscată și curată, viața nutrită de clasici și atmosfera cordială din sala de conferințe, au avut pentru dânsul un farmec neuitat; la sfârșitul vieții, își aducea încă aminte de colțul încântător, în care se păstrase vechea Franță tradițională cu gustul pentru litere și dulceața moravurilor.

N'a avut numai ideile unui burghez luminat, ci și gusturile și atitudinea morală. Blândețea lirii îl îndruma mai mult spre sentimente puternice; cumpătarea temperamentului îl ținea în ideii mijlocii. Fără a se fi însurat, a avut în totdeauna o pornire spre viața casnică și pentru virtuțile ei; a gustat poezia căminului și a rămas până la urmă cântărețul cinstei și al moralei. În vârtejul societății moderne, în goană după viața lipsită de înfrânare, în setea de bani ce copleșește totul,—Weiss a rămas credincios principiilor moralei burgheze; a străbătut imperiul fără ca simțul lui moral să se fi micșorat. Din tulpină burgheză, a rămas legat de origina sa, convins că în această pătură se păstrează principiile esențiale ale unui neam. Prima condiție a progresului omenesc e respectul pentru unele lucruri ce nu îmbătrânesc niciodată; în zadar am voi să ajungem la noi forme de civilizație fără prejudecăți, omenirea va târî după dânsa câteva idei elementare. Revoluțiile au margini, mai ales, în

ordinea morală, unde se săvârșesc mai greu și mai încet; burghez cu bun simț și virtuți mijloicii, Weiss a fost așa dar strein de spiritul veacului înturnat mai mult spre realitățile pozitive ale vieții. Banul nu-i impunea; îi simția, dimpotrivă, primejdia. Setea de îmbogățire, punând stăpânire pe societate, aduce un desfrâu ce-l jignia. Amestecat în vârtejul ziarismului ce dă atâtea mijloace de îmbogățire repede și neîngăduită, el a rămas acelaș. Imaginația lui se desfăta, evocând timpul, când coapsa omenirii nu era încă ostenită de pintenul poftelor, când viața nu era o luptă aprigă pentru câștig și când regii se mai căsătoriau încă cu ciobănițe. Departe de orice contingente, Weiss era fermecat de ideal și de poezie; în viață și în artă, căuta desfătările curate ale spiritului; îi plăceau cărțile, ce deschid largi perspective spre ideal și spre o omenire mai bună; sufletul lui candid și generos era deschis la tot ce împodobește viața și îi dă un înțeles moral. Imaginația lui poetică învăluia în lumină tot ce atingea. Weiss avea simțul pitorescului; copilăria lui rătăcitoare în urma regimentului de-alungul Franței, i-a ascuțit privirea la toate spectacolele naturii. Acestei vieți rătăcitoare, îi datorim atâtea pagini fermecătoare. „Am fost crescut, zicea el, ca un rege, sub steagurile regelui. Li purtam uniforma, eram hrănit cu pâinea lui neagră și creșteam în căzărțile lui. Cât sunt de frumoase corturile tale, o Iacob! și cât de frumoase

erau tabernocolele tale, o Israel! Aproape pretudindeni puternicul pitoresc al priveliştii lovia şi încânta vederea. N'am uitat niciodată şi am acum dinaintea minţii odăiţa mea din marele cartier dela Givet, între Charlemont cu stânca lui prăpăstioasă şi Meusa, cu valul ei aprig; fortul Saint-Jean, unde mugetul valurilor îmi legăna nopţile, Vincennes, al cărui castel îmi revărsa melancolia veacurilor, la razele unei luni pline de Iunie. Deodată soldatul de planton la colonel sosia la cazarmă, cu un plic închis pentru aghiotantul de serviciu : „Să ne facem bagajul, spunea el, plecăm în zece zile“. Fiecare an îmi descoperia un nou colţ al Franţei şi îmi dădea o nouă impresie a acestei ţări, cu mult mai felurită în uniformitatea ei aparentă decât Germania cu cele treizeci de state ale sale. Eram în munţii Jura : în drum spre Durance şi fântâna din Vaucluse ! Setea de a vedea şi de a privi era nestinsă în mine. La trei ore şi jumătate de dimineaţă, toboşarul bătea, în uliţă, marşul regimentului ; coloana de marş se făcea în piaţa principală a oraşului ; eu mă aşezam în coadă ; când nu mai puteam de picioare, ceeace nu mi se întâmpla adesea, mă urcam printre bagaje în căruţa, închiriată de batalion până la popasul apropiat ; şi dinaintea mea defila Franţa, munţi şi văi, râuri şi pârae, întunecate castele, întărite din timpuri îndepărtate şi vile zâmbitoare, clădite de curând. Aici, sângele cursese ; oraşul republican,

mare și sgomotos, în prada foamei și a lipsei de lucru, se ridicase împotriva bogaților și a regelui lor ; fusese apoi asediat și cucerit ; și, străbătând podul, deasupra fluviului repede ce părea că rostogolește mânie și ură, simțeau nu știu ce fior de taină și de groază. Dincolo, în satul, în care trebuia să poposim, soseam în mijlocul cullesului viilor și al cântecelor ; vierii prevedeau prea mult vin pentru prea puține boloboace ; buțile stăteau la marginea drumului ; pentru un gologan de căciulă, gologanul regelui, puteai să bei cât vrei din buțile nerăbdătoare de a fi golite ; frăția, fiica veseliei și a belșugului, stăpâna un ceas într'un neînsemnat punct al pământului, între oameni ce nu se văzuseră nici odată și nici nu se vor mai vedea vreodată. Sau după o lungă cale prăfuită, dealungul măslinilor zăream deodată, în josul costișei, marea albastră linsă de un soare aprins : sau, mai de grabă, eu o descopeream, măreață și necunoscută, și strigam : *Marea, marea !* cu aceeași izbucnire de bucurie, cu care corăbierii de pe *La Pinta* trebuie să fi strigat odinioară : *Uscatul, uscatul !* când au văzut, răsărind din sânul mării, verdeața capului San Salvador. Și în timp ce trupa se odihnea, eu deosebiam din depărtare un mare port, cu furnicarea nenumăratelor catarguri ; și cei mai bătrâni dintre noi povesteau că acolo avem să întâlnim oameni de toate neamurile.

Ce deschizătură asupra Universului ! Astfel, pri-

veliștea nesfârșit de schimbăcioasă a vieții, a unei vieți veșnic alta și veșnic aceeași, îmi forma spiritul... N'aveam încredere în școală și n'am nici acum. Ne voind să lase mintea înțelenită, o usucă și o sleiește“.

Sufletul lui Weiss a păstrat, așa dar, întotdeauna impresiile primilor ani; ca Victor Hugo, el a făcut ocolul Franței, la vârsta în care senzațiile sunt mai puternice, ochiul mai proaspăt și amintirile se fixează mai adânc în spirit. Noțiunea de patrie, abstractă pentru copii, i-a fost de timpuriu o realitate scoasă din râurile cristaline, peste care trecea, din colnicele văzute în graba marșului, din drumurile prăfuite, din orașele străbătute și din dulcele cer al Franței; prin ele, Weiss a avut o lecție practică; în locul palidelor abstracții, sufletul lui s'a îmbogățit cu intuițiunile ce i-au rămas neșterse în amintire.

În acest chip i s'a cimentat o puternică dragoste de țară, ce nu l'a părăsit niciodată; cultul patriei i-a devenit un fel de religie, pe a cărei slujbă o văzuse săvârșindu-se zilnic la regiment. Steagurile, darabanele, trompetele și cazarma erau simbolurile vie ale patriei, precum biserica, altarele și moaștele sfinților sunt pentru religie. La o vârstă înaintată, Weiss nu putea vedea un regiment, străbătând orașul, nu putea auzi o muzică militară fără a nu fi cuprins de un adevărat delir.

Intuiția timpurie a lucrurilor i-a mai dat și o

altă caracteristică spiritului său; plastică și pitorească, imaginația lui nu s'a desfășurat în abstracții și în speculații, ca la atâți scriitori, ci a avut de timpuriu un contact direct cu natura.

Cum viața închisă, dela liceu sau dela Școala normală superioară, și apoi în redacțiile periodicele din Paris, felul sever și curat intelectual al studiilor, impuse de meseria de critic și de ziarist, l'au ținut apoi departe de natură și l'au silit să trăiască într'o atmosferă de seră caldă și monotonă, stilul său ar fi trebuit să se resimtă de lipsa de aer. E bine să ne întoarcem la natură, s'o simțim de aproape, pentruca imaginația să facă o neîntreruptă trecere din lumea moartă a abstracției în câmpul viu al realităților și stilul să se îmbrace cu sensul lucrurilor poetice. Astfel s'a întâmplat și cu Weiss; copilăria lui l'a pus în fața drumurilor fără sfârșit, a colnicelor verzi, a pădurilor sgomotoase și i-a imbibat stilul de poezia munților și a câmpiilor. Anii de studiu și de viață închisă puteau veni apoi, de oarece, spiritul lui fiind format, nu le-a mai uitat.

Această fericită influență a naturii i-a lăsat o urmă vizibilă chiar în articolele politice sau de critică presărate de pagini poetice, ce nu puteau veni decât din educația spațiului liber.

Deși burghez și „mic burghez“ chiar prin gusturi și sentimente, Weiss, după cum am spus, n'a fost atras spre partea materială a vieții și nu

se simția pornit spre afaceri; problemele inimii îl solicitau mai mult. A rămas un sentimental. Simția anume poezia faptelor nobile, a mărinimiei, a dragostei curate și a tot ce dă un farmec și un preț vieții. S'a preocupat de toate rătăcirile inimii și de toate datoriile ce-i impun. Privia viața dintr'un înalt punct de vedere, cu toate complicațiile ei. Inclinațiile lui mergeau spre victoria sentimentului asupra legilor aspre ale societății: simpatia lui era câștigată pentru Margueritte Gautier împotriva lui Duval-tatăl. Pe această cale ajungem, astfel, la latura *romanescă* a spiritului lui J.-J. Weiss. Nu e rar ca un burghez să aibă o imaginație romanțioasă. Oamenii amestecați în treburile prozaice ale vieții simt nevoia de a auzi seara, la spectacole, apologia sărăciei, a traiului liniștit și a poeziei dezinteresării, voesc să vadă interesul jertfit sentimentului. Ceeace n'ar face în viață, ar voi să vadă realizându-se pe scenă ori în cartea de căpătâi: o fată bogată să se mărite cu un tânăr sărac și distins, o adevărată dragoste să purifice o cūrtezană, să ajungă virtuții de a se arăta pentru a fi și răsplătită. Realitatea vieții e prea aspră, goana după bani e prea încordată, pentru a nu da spiritului dorința de a se odihni în lumea sentimentelor frumoase sau a poeziei morale. Ne înduioșăm, astfel, dinaintea durerilor nobile, luăm partea învingătorilor vieții deveniți învingătorii teatrului; suntem pentru virtute și împotriva vițiului. Disprețuin-

du-ne puțin pe noi înșine, ne credem mai buni. Intre activitatea lui Weiss și felul imaginației sale nu era, totuș, acest contrast. Iubiă poezia romanțioasă în viață ca și în literatură : dragostea sa era cu atât mai adâncă cu cât nu era zădărnicită de nevoile unei vieți contrarii. A rămas, astfel, un îndrăgostit al faptelor mărinimoase. Intr'un timp când regii nu se mai însoară cu ciobănițe, imaginația lui se mai desfăta încă la fanteziile lui Scribe, în care prinții se îndrăgostesc de cusătorese și de modiste, iar când în „*Diamantele coroanei*“ un tânăr hidalgo, fără un gologan în pungă, se căsătorește cu regina Portugaliei adăpostită sub aceeași stâncă cu dânsul, într'o zi de ploaie, — Weiss e încântat ; pornirea lui firească pentru astfel de fantezie e satisfăcută ; se simte fericit că mersul obicinuit al lumii poate fi răsturnat. De altfel, își dădea seama de cauza plăcerii ce avem de a găsi lucrurile în cărți altfel ca în realitate : „cei a căror viață a luat o întorsătură rea, scria el, se răsbună astfel împotriva vieții “.

— Imaginația lui romanescă și pitorească eră, totuși, înfrânată de bunul simț burghez și de sentimentul măsurii ; îi plăceau, desigur, povestirile încântătoare, ce țin mai mult de vis decât de realitate ; nu-i plăceau însă, când erau împinse până la grotesc sau la măreț. Intr'un cuvânt, era romanesc fără a fi în totul romantic ; nu iubiă monstruosul și titanicul. Putea fi încântat

de nunta unui prinț cu o cusătorească, dar nu vedea în ea decât o floristică poetică. Sunt lucruri, pe care trebuie să le admirăm de departe, de oarece, de ne apropiem, se risipesc. Sfios față de plăsmuirile poetice, Weiss nu voia să le vadă prefăcute în teme de declamații sociale, pline de antiteze și de tirade. Fabula lacheului ajuns iubitul reginei nu putea decât să-i displacă, de oarece, prea umflată, e și lipsită de acea ușurință de mână, de care au nevoie poveștile și feeriile. Trebuie să mai adăugăm ca o notă esențială faptul că spiritul lui Weiss era uneori prea strălucitor, iar imaginația lui câteodată prea vie. Această vioiciune ce pare a se depărta de bunul simț, nu e totuși decât o concluzie logică a caracterului său. Preferințele literare, ce ne miră uneori din partea unui om atât de cult și de spiritual, deși inacceptabile, sunt logice, de ținem seamă de alcătuirea lui intelectuală și morală: avem ideile temperamentului nostru.

1910.

XVI

1 Note franceze : Impresii din mobilizarea franceză.

1. Mobilizarea armatei franceze surprinzându-mă la Paris, îmi propun să-i fixez în aceste note câteva din aspecte.

În timpul celor trei sau patru seri dinaintea mobilizării generale întreg Parisul e pe marele bulevarde, uriașă inimă congestionată de tot sângele arterelor celor mai depărtate ale orașului. Valuri de oameni se scurg, tăcuți mai totdeauna, fără gesturi ca într'o procesiune solemnă și se opresc înaintea lui „*Le Matin*“ în așteptarea telegramelor. Dincolo de paravanul luminos se petrece ceva : e pace sau război?... Un grup de tineri străbat mulțimea nemișcată, râu curgător ce desparte apele lacului, tricolorul fâl-fâe iar cei din frunte strigă : *hou ! hou ! hou ! à Berlin !* Apoi brusc tăcere, din mijlocul căreia Marseilleza își desfășoară aripele ca o pasăre uriașă, se înalță legănat, se clatină în fâl-fâiri șovăitoare înainte de a plana în sbor sigur dea-

supra mulțimii... Cerul se adâncește ca o catedrală.

A doua zi aceiași mulțime îngrijorată, aceleași priviri țintuite pe paravanul luminos al ziarului dar, prin mulțimea nemișcată, grupul curgător de tineri nu mai intonează imnul solemn al *Marseillezei*, ci răsvrătitele note ale *Internaționalei*, întretăiate de strigăte : *à bas l'armée, à bas la guerre !*

În preziua războiului, fără să înțeleagă covârșitoarea și tragică însemnătate a clipei, tinerii aceștia mai cred în pacifism, în frăția universală ; spada scoasă a Kaiserului german nu i-a trezit încă din amorțirea formulelor ideologice. Acum, când numai ferul va mai vorbi, când existența patriei e sprijinită pe vârful săbiilor, se mai găsesc cetățeni, care să strige : *jos armata!* și să întreție războiul civil.

E cu puțință oare ca poporul, care a scris atâtea pagini de glorie militară, popor cavaleresc și cuceritor, să li renunțat de a fi liber sub soare ? Cerul se roșește spre răsărit, ulanii își arată vârful coifului în văile Lorenei și sămânța umanitariștilor ațâță încă ura împotriva armatei, prin strigăte revoluționare !

Pentru ultima oară la teatru, la *Renaissance*, la reprezentația vodevilului *le Zèbre* ; de afară, nelămurite sgomote vin să-și amorțească puterea

de ziduri. După actul al doilea un zvon pătrunde în foyer: *Jaurès a fost asasinat!* Comentariile nu lipsesc; unii susțin că un german l'a răpus cu un foc de revolver, alții pretind, dimpotrivă, că omorătorul e un socialist francez nemulțumit că Jaurès sfârșise prin a privi războiul ca o necesitate inevitabilă. Actul al treilea abia e ascultat; toți se gândesc aiurea, la marile evenimente ce se pregătesc și la tragedia petrecută nu departe de teatru. La ieșire, edițiile speciale anunță asasinarea lui Jaurès de un patriot... De două luni plouă mereu, dar acum cerul pare o feerie. O noapte dulce, molatecă, cu stele somnoroase și sclipitoare, cu învăluri de aer cald, cū miresme venite nu se știe de unde, o noapte de început de toamnă, voluptoasă, în care simți și plăcerea de a trăi, dar și insuficiența ei, în care simți ca o durere, totuși, nevoia unei spiritualizări și transcendențe.

Pe bulevarde lumea continuă să roiască în pânze de fluturi în jurul becurilor de lumină; se organizează procesiuni de tineri și de lucrători, cadențându-și pasul în strigăte: *Vive Jaurès!* și *Hou! hou! hou! à Berlin!*... Nepăsător, cerul își scutură însă aromele peste lumea chinută de neșiguranța zilei de mâine.

Iar Jaurès doarme; Jaurès a murit... O primă pată de sânge dinaintea tragediei iminente, — oare o pată de sânge vinovat?

— Jaurès! Mare talent în serviciul unei con-

vingeri hotărîte, nobile poate, dar primejdioase isvor nesecat de perioade armonioase, de vehementă, de căldură, de idealism și de poezie în zugrăvirea societății viitoare și totodată sac de vânturi și nouri, semănător de ideologie vătămătoare. Acum a murit, tocmai în clipa când începuse să aibă intuiția zădărniceii acțiunii sale, tocmai când începuse să vadă că numai popoarele tari au dreptul la viață, tocmai când se vedea că războiul intră în categoria necesităților omenești. Jaurès a murit, a murit la timp. O viață întregă și-a pus imensul său talent în slujba păcii și a *Internaționalei*; cu vorba lui impetuoasă o viață întregă a săpat militarismul, răspândind printre milioanele de lucrători ideologia dezarmării universale, și iată unde a ajuns pacifismul! După ce și-au făcut socotelile, cei doi împărați nu l'au mai întrebat pe Jaurès, ci au sunat tocsinul războiului: în timpul acesta, ideologul se gândia la greva generală, la abrogarea legii de trei ani, la înlocuirea armatei regulate prin milițieni, la utopia națiunii înarmate... Părea că se trezește dintr'un vis greu și urît și tocmai când se scutura din visul său, un glonte criminal l'a culcat la pământ. Inmormântarea i-a fost încă o apoteoză, dar, dacă ar fi trăit, și Franța ar fi fost zdrobită, oare viața nu i s'ar fi părut o povară prea grea pentru conștiința unui om cinstit?

Sâmbătă 1 August, la orele 12 noaptea apare

cel dintâi afiș de mobilizare, încadrat în steaguri tricolore. În sfârșit, războiul ! A șovăit Franța dar nu l'a putut înlătura ; s'a sbătut, a mijlocit, și-a călcat pe inimă ; în zadar. Kaiserul a voit războiul. Noapte frumoasă și acum. Scoborând de pe Bulevardul Saint-Michel, stegulețele tricolore joacă pe ziduri pe dinaintea ochilor ce le privesc cu spaimă. Războiul ! obsesia sub care Francezii trăesc de patruzeci de ani ; nici o putere omească nu-l mai poate opri din deslănțuirea lui.

Dimineața, în zori ; întâia zi de mobilizare... Lumea se frământă ; toate trăsurile, toate automobilele sunt pline ; tramvaele gem ; nervozitate pretutindeni ; pe stradă, pe la porți, prin colțuri ochi plânși, îmbrățișări pătimase ; plâng mamele, plâng femeile, plâng fericirea lor risipită poate pentru totdeauna, liniștea lor pierdută ; pleacă tineretul Franței, cu sentimentul morții în suflet.

Nicăeri un strigăt de nădejde, de entuziasm, un strigăt de războiu, ci numai femei plângând, bărbați gravi, hotărâți să-și facă datoria, dar fără avânt.

Toate ziarele laudă, dealtfel, calmul mobilizării franceze : întru atât credeau că va fi revoluție. Cine s'a așteptat însă la entuziasm, la proverbialul entuziasm francez, s'a înșelat ; prea mulți ochi plânși și prea multe chipuri întristate. Pe străzi nici un fel de mișcare patriotică, afară de două, spre seară : câteva sute de Italieni au

circulat pe bulevarde cântând *Marzeilleza*, pentru a doua zi cei mai mulți dintre ei să plece în Italia. În cartierul latin câteva zeci de Greci fâlfâiau cu sgomot steagurile celor două țări, aclamând războiul. În ziarul *Paris-Midi* acest titlu mare, atât de semnificativ: *Calmul mobilizării franceze. Entuziasmul voluntarilor străini!!*

Azi pelerinagiu silit tocmai la primăria arondismentului XIII în *Place d'Italie*. Metroul nu mai merge; un singur tramvai: Châtelet-Ivry, pe care, pentru a-l lua, trebuie să te duci la capătul lui. În drum zăgazuri de două clase pentru cei ce-l așteaptă; înăuntru teascuri de menajere încărcate cu proviziuni; la întoarcere, pe jos, prin stradele obscure ca *La Gracieuse*, *Lacépède* și *Mouffetard* atât de veche și pitorească, în care Anatole France și-a așezat pe unul din eroii săi. Lume murdară: femei sumese, lucrători turmentați; un grup dinaintea unei sucursale a societății alimentare Maggi cu geamurile sparte, cu toate sticlele de lapte zdrobite. Campania regalștilor dela *Action française* împotriva acestei mari societăți de origină germană n'a rămas, așadar, fără răsunet în masele poporului. Din întâia zi a mobilizării toate sucursalele au fost devastate, tocmai când guvernul voia să le ocupe și să le întrebuințeze în interesul național. Ascult convorbirile lucrătorilor din fața a trei sucursale:

— Foarte bine le-a făcut! Guvernul a oprit

un vagon cu trei milioane aur, pe care Maggi le trimetea în Germania.

În fața altei sucursale vagonul cu aur avea 60 de milioane, iar la o a treia, guvernul a descoperit că laptele societății Maggi era otrăvit. Astfel se deslănțuesc fanatisme.

Lucru aproape de necrezut, au apărut pe străzi uniforme militare ce nu se vedeau până acum decât la 14 Iulie. Spiritul public era într'atât de potrivit militarismului, încât ofițerilor li-se recomandase să apară în civil. Care putea fi însă starea sufletească a unor oameni siliți să-și ascundă uniforma pentru a se putea arăta în lume? Și acum, nădejde supremă a patriei, merg la graniță, după ce ani de zile au fost chinuiți de anchete parlamentare și prigoniți de atâți îmbuibai deveniți deputați socialiști unificați; li-se cere un suflet de erou, deși a trebuit războiul pentru ca să îndrăznească să apară în public în pantalonii stropiți de sânge. Activi și rezerviști par însă stîngaci; tunica le-e prea lungă sau prea scurtă; ținuta nu le-e militară, ci orașenească; în totul, au un aer „neverosimil“.

Cine va povesti peregrinațiile străinilor dinaintea ușei comisariatelor pentru a dobândi un „*permis de séjour*“, peticul de hârtie fără care nu mai poți sta în Paris? Mii de oameni se îngrămădesc în fața unei uși înguste deschisă cu

sgârcenie de câte unul; zile întregi au aşteptat să le vină rândul; unii s'au culcat pe trotuar pentru a putea fi în zori când începe eliberarea permiselor.

Un biet bătrân, din Elveţia germană, aşteaptă şi el de două zile, deşi locuieşte în Paris de 30 de ani.

— Şi ce vor face cu noi ?

— Ni se va da libertate să trăim în Paris.

— Dar cu ce să trăim ? Eu mi-am închis prăvălia, ne mai având nici lucrători, nici muşterii.

Şi după o clipă de tăcere :

— Dar cu Austriacii şi cu Germanii ce au făcut ?

— I-au dus în alte oraşe, în afară de zona războiului; pe cei cu stare îi lasă în pace; celorlalţi li se dă de lucru.

Atunci bătrânul ieşind din şiragul nostru :

— De-i așa, mai bine mă declar German, o să am cel puțin ce mânca.

Trec pe lângă o cârciumă, cu mult norod îndesat pe terasă, dinaintea paharului cu absint. Un glas răguşit dela o masă :

— *Hé, Monsieur, une cigarette s'il vous plaît.*

Cum trec mai departe fără să întorc capul, simt deodată o mână pe umăr :

— *Dis donc, bourgeois, tu vas me donner au moins une cigarette.*

Iată stăpânul de mâine; la cea dintâi înfrân-

frângere, cetățeanul acesta va deveni tiranul unei străzi sau al unui cartier; de știe citi și scrie, adică de citește *La guerre sociale* și *L'Humanité* — încingând un brâu roș, va deveni căpitan de gardă națională, comunist gălăgios și orator popular. Suntem în stare de asediu; armele au fost prohibite și rechiziționate, dar cel dintâi lucru ce-ar fi trebuit făcut, ar fi fost închiderea tuturor cărciumelor și oprirea alcoolului, armă mult mai primejdioasă decât armele de foc; în bună parte, comuna a ieșit din fumul absintului.

Franța, țara cea mai primitoare față de străini, se ridică împotriva lor. Toate marile berării și restaurante Zimmer, Dreher, Pschor, sunt devastate; multe prăvălii lămuresc prin afișe că sunt „franceze“; cetățeanul Wolff anunță pe prăvălia închisă că a plecat la război, unde mai are doi frați, adăogând și un certificat al comisariatului că e „supus“ francez... Prăvăliile se închid, de altfel, mereu. Un bilet laconic anunță „*fermé pour cause de mobilisation*“; altele mai energice: „*parti pour la guerre*“; unul e și mai elocinte: „*Vive la guerre!*“... e cartea de vizită a unui Alsacian plecat în căutarea patriei pierdute. Jafurile se fac, însă, nu numai din motive patriotice, ci și din instinctul distrugerii sau al furtului: „Sub cuvânt că unele băcării au ridicat prețurile, — ceeace s'a dovedit ca neîntemeiat — câțiva der-

bedei le-au jefuit, un factor poștal a fost prins golind caseta unei prăvălii, ai cărei proprietari erau plecați la război.

Schițat în întâile zile ale mobilizării acest început de dezordine a fost, din fericire, repede înăbușit. La cârmă nu mai e guvernul din 1870, ci un guvern hotărît, care, după experiența trecutului, a procedat cum trebuie. În beciurile cu geamurile deschise ale palatului poliției lărmuiesc, în văzul trecătorilor, sute de noi musafiri, cărora guvernul Republicei le distribue o dreptate sumară dar energică; în două zile, trei mii de indezirabili au fost trecuți printre pensionarii statului.

Deschizând *La Patrie* pe stradă (un fel de a vorbi, deoarece *La Patrie* n'are decât o foaie de mărimea unei file de caet), un lucrător mă roagă să i-o împrumut; o citește înfrigurat și mi-o dă cu nemulțumire:

— Am auzit că 2000 de ulani au fost făcuți prizonieri de soldații noștri: *et il n'y a rien sur ce sale canarad!*

În câteva clipe s'au adunat măcar zece trecători în jurul ziarului. Toți vor să controleze o știre auzită:

— Un Zeppelin văzut deasupra Parisului.

— Ciocnirea la frontieră între un Zeppelin și un aeroplan.

— Un escadron francez pierdut fără urmă...
 Din toate acestea un singur lucru se adevărește a doua zi: doi ulani au fost prinși. Ceeace impresionează mai ales mulțimea e povestea Zeppelinului fantomă, care va arunca dinamită asupra Parisului și, cu deosebire, asupra Turnului Eiffel, ce leagă Parisul cu lumea întreagă. Nou, lucrul ispitește imaginația mulțimii deprinse să se închine puterilor necunoscute. De altfel, Turnul Eiffel a și început să împrăștie puternice fășii de lumină pe cerul ce continuă să fie frumos. Noaptea, grupe de gură cască privesc în sus la un punct luminos; toți vorbesc de sosirea unui Zeppelin. Cuprins de panică, un copil trage pe taică-său de haină, uitându-se pe cer:

— *Père, en voilà un Zeppelin!*

...In timp ce planeta Marte strălucește mai luminos ca oricând, fără să bănuiască că tulbură liniștea Parizienilor.

Am citit o scrisoare a unui prieten, soldat pe frontiera de răsărit, către nevastă-sa, o româncă:

... „Imi pare rău că te-am lăsat în lacrimi; imi pare rău că plângi. Imi pare însă și mai rău că-ți plângi soarta, că te plângi numai pe tine și că nu te gândești puțin și la mine“.

Iată adevărul. Femeea se plângea mereu: ce mă fac eu de moare! și niciodată nu-l plângea pe dânsul că ar putea să moară. Dragostea e

egoistă ; jelind pe mort, ne înduioşăm mai mult asupra noastră că rămânem singuri.

Cum ziarele de seară anunţă neutralitatea Italiei, intrarea în defensivă a Belgiei şi probabila participare a Angliei la război, adâncă emoţie în mulţime ; pentru întâiaşi dată feţe înseninate de oameni ce nu privesc războiul cu resemnare ci cu oarecare flacăra lăuntrică în privire. Vecinul de masă, un negustor de instrumente chirurgicale, îmi vorbeşte deodată :

— *On va leur donner une raclée à ces sacrés Allemands !*

E cea dintâi vorbă de speranţă, de bărbăţie şi de agresiune, pe care o aud dela un Francez ; e cea dintâi vorbă războinică ieşită din gura acestui popor pacific şi umanitarist... li va bate pe Nemţi! ...Până acum n'am văzut decât tristeţe, resemnare, stoicism. Războiul e numai pentru apărarea patriei năvălite.

Un ziar anunţă :

„Germanii au trecut frontiera la Cirey — 490 klm. dela Paris“.

De pe acum se anunţă depărtarea dela Paris !

Ziarele apar pe nişte foişte minuscule şi se vând ! *La Patrie*, unul din cele mai puţin însemnate, are un tiraj de un milion cinci sute de mii de exemplare. Mă scobor în stradă s'o iau dela

un camelot și întind obicinuitul gologan de cinci.

— *Non, c'est deux sous.*

— *Pourquoi ?*

— *Parce que nous achetons le papier plus cher.*

Acest *nous* e rostit cu importanță. *Nous!* Și când îi arăt scris cu litere mari „5 centimes“, camelotul îmi aruncă o privire disprețuitoare :

— *Si ça vous convient, bourgeois !*

și, fixându-mi apoi butoniera decorată, mă arată către un grup de femei din popor :

— *Ça est décoré et ça marchande encore !*

Intr'un grup de lucrători ce discută despre generalul Pau, unul rostește :

— Generalul Pau și-a pierdut o mână în războiul dela 1870 pe câmpiile Alsaciei.

— Cu atât mai bine, întrerupse un altul, se va duce acum să și-o caute !

Răspuns în spiritul rasei ; în adevăr, generalul Pau a trecut în Alsacia... Duminica următoare, dela Bois de Boulogne spre câmpiile Elizee, într'un amurg de apoteoză. Soarele scapătă încet după pădure ; lăsând în urmă smocul razelor aninate de copaci, se încolăcește pe creștetul Arcului de triumf și împrăștie peste trecători o ploaie mărunță și jucăușă de aur. Deodată strigătul unui camelot sfâșie aerul : *Francezii au intrat în Alsacia. Mulhouse a fost luat ! O beție*

cuprinde pe toți... Insfârșit, Francezii au călcat pământul râvnit de patruzeci de ani! Oamenii se luminează la chip, ușori ca fumul în bătaia razelor, se opresc, se îmbrățișează. Timpurile eroice au reînviat; barbarul e zdrobit. O dragoste de omenire și de viață ne învăluie ca într'un nor luminos. Pe sub *Arcul de triumf* avem senzația că noi ne întoarcem învingători din Alsacia, sub arcul ridicat anume de patria recunoscătoare. Și cu toate acestea, intrarea în Alsacia a fost o greșeală. Clemenceau a susținut-o a doua zi în *L'Homme libre* și înfrângerile franceze pe linia Belgiei, ne îndeajuns de apărută, au dovedit-o mai târziu...

Proprietara, care a apucat asediul dela 1870, mă duce să-i vizitez pivnița și îmi arată un colțisor, unde s'ar putea la nevoie instala un pat. Cum strâmb din nas, ea adaogă, zâmbind:

— Hrană vom avea de ajuns. In pivniță sunt totdeauna locatari numeroși.

...Cât de neted se desface drumul din Fontenay-aux-roses!... Deoparte și de alta mici case oblonite în largi curți de verdeață gălbue de toamnă timpurie; multă iederă acățătoare și mai mulți trandafiri: trandafiri mici și bătuți, adevărați bănuți multicolori și mirositori; trandafiri răsăriți pe un fir sprintar și năvalnic; trandafiri răsuciți pe stâlpii gardurilor, pe coloanele și bur-

lanele caselor, rășfrânți apoi deasupra ferestrelor ca niște degete îndrăznețe și parfumate ce bat în geam... Drumul se întinde apoi pe câmpul deschis, în mijlocul unei naturi asemănătoare naturii țării noastre : natură mijlocie și măsurată, natură armonică și cuminte, fără căderi.

De pe o colină priveliștea e neașteptată. Peste pânza de trandafiri a Fontenayului, spectacolul Parisului. Deși nu se vede, Sena se presimte după linia de piatră și de glorie ce o însemnează : Notre-Dame, cu dantela turnurilor ei, cu arcurile uriașe ale spatelui, încălicate unele peste altele, ca într'o năvalnică cucerire a spațiului și a cerului ; nouă veacuri de artă gotică privesc prin ochiul deschis al rozacei catedralei ; nouă veacuri de glorie au trecut prin larga ei piață ; dincolo de Notre-Dame, Luvrul evului mediu cu cele opt veacuri de istorie glorioasă a Ludovicilor, Enricilor și Francișcilor ; alături de Luvrul regal, Tuileriile imperiale, înmormântate sub tăcerea Comunei ; deasupra ruinilor fastului imperial, florile păcii republicane ; mai departe scheletul de oțel al turnului Eiffel, semnul vremilor noi de mecanică și de civilizație industrială, și Elizeul Președinților burghezi...

Peste un mileniu de glorie, de epopee războinică, de muncă, de expresie artistică se întinde pe linia invizibilă a Senei ; în jurul pietrelor fu-

murii cântă muzica de îngeri a trecutului și se așterne apoteoza veacurilor; pe deasupra cumințeniei republicane se răsuțește purpura regală cu floarea albă a crinului și hlamida imperială, pe care aleargă acvilele de la Austerlitz și Wagram...

O noapte încântătoare: noaptea din urmă, în seria nopților moleșitoare ce te mângâie, te învâluie, te adorm, îți risipesc gândul în șoaptele frunzelor și în mireasma florilor. Nimic oțelitor, nimic războinic în acest cer limpede de orient, sfredelit de fâșiile de lumină ale proectorului turnului Eiffel; dimpotrivă, totul e pace, totul cântă armonios. Războiul a început de mult, sângele curge la graniță, în Paris, sunt însă nopți orientale, nopți de Cytheră, călduțe, cu adieri ce se joacă prin păr, pe sub gene, ce-ți strecoară nevoia de a întinde brațele, de a strânge, de a săruta, de a plânge o iubire veche, uitată de mult, de a dori ceva irealizabil; simți un fior de plăcere că ești slobod ca o suflare; mai simți însă și durerea momentelor netrăite, pe lângă care ai trecut fără să te oprești, a lacrimilor lăsate în urmă, sfâșierile uitate, ce se întorc acum dureroase...

Pe o bancă în grădina Tuileriilor, ușor și imaterial; miresmele florilor plutesc ca funigeei. Tăcere; pe bănci, veșnicele perechi: nu sunt ti-

neri de tot, deoarece tinerii au plecat mai de mult. Câți dintre cei ce ședeau acum o săptămână, pe aceste bănci, n'au amuțit în șanțurile Belgiei, cu globul gol al ochilor spre licărirea stelelor? În locul lor vin cei de patruzeci de ani, ce vor pleca și ei mâine la graniță; cu presimțirea morții în sufletul înghețat, ei nu îmbrățișează, nu țin în brațele lor femeile amețite de duioșie și de spaimă, ci se scufundă pierduți, sub amenințarea clipei, în brațele femeilor, ce-i mângâie, îi leagănă, îi strâng la sân cu gest matern ca pe niște copii asupra cărora plutește o nenorocire...

1914.

XVII

Note franceze: 1. Morituri. 2. Piou-Piou. 3. Sunt lacrymae. 4. Copii. 5. Incendiul Parisului. 6. Post mortem laureatus. 7. Sânge.

1. În aurul înserării priveam în întâile zile ale lui August cum treceau regimentele Franței pe cheiurile Senei. În locul Parizianului cunoscut, treceau tipuri necunoscute, Gali blonzi și îndeșți, cu ochi albaștri, și cu mustățile groase căzute, Gali ieșiți din *Comentariile* lui Cezar; treceau Bretonii mici și visători; trecea Franța rustică și muncitoare, Franța cu fața dogorită de soare și cu mâinile noduroase de munca pământului; trecea o Franță nouă în batalioane înșirate, în sunetul muzicilor militare și cu steagurile desfăcute în vânt, treceau vesele în bătaia razelor piezișe și a florilor aruncate, treceau sprintene în fâlfâitul batistelor... Și, deși inimile celor de pe cheiuri băteau în ritmul marșurilor militare și se destindeau pline de speranță în cutele roș-alb albastre ale steagurilor, o lacrimă de îngrijorare ni se strecura pe gene; pri-

veam spre spicele aceste blonde, spre oamenii aceștia pășind veseli către frontieră, cu strângerea de inimă a celei din urmă vederi... Păreau veseli, dar în urma lor rămâneam noi triști, chinuți de gândul :

— *Morituri !*

Acești soldați ai Franței democratice duceau cu ei și grijile noastre crescute de ani de zile... ; duceau cu ei toate prejudecățile unei rase istovite, ale unei Franțe cu spada frântă, care va îngenunchia înaintea tesacului teuton. În urma batalioanelor înșirate aveam viziunea sângeroasă a Franței dela șaptezeci, a Metzului și a Sedanului, a năvalei rapide asupra Parisului ; viziunea coifurilor prusace apărând sub cununa de ideal și de glorie a Arcului-de-triumf, a steagurilor bavareze desfășurate sub avântul impietrit al Marsiliezei lui Rude. În urma batalioanelor galice ce treceau vesele pe cheiurile Senei, vedeam tragedia războiului civil : republica asasinată cu prilejul celei dintâi înfrângeri, și, în locul ei, Terroarea marelor epoci de criză națională... ; în soldații ce mergeau spre frontieră vedeam nu numai tinerimea Franței ce se ducea la moarte, ci și moartea unei Patrii și apoteoza însângerată a unei rase...

N'au trecut încă doi ani de atunci și mulți dintre Galii blonzi ieșiți din *Comentariile* lui

Cezar trebuie să fisărutat pământul în tranșeele Flandrei sau ale Argonilor, dar odată cu ei au murit și prejudecățile noastre și legenda unei Franțe istovite, a unei Franțe menite să fie victima celui mai tare, a unei rase îngenunchiate și sfârșite. După doi ani de lupte sângeroase avem în picioare o Republică tare și hotărîtă la victorie, un popor de o cumișenie și o maturitate patriotică exemplară, o armată eroică; în locul viziunii prăbușirilor dela Metz și Sedan ce ni-se arătau în urma batalioanelor vesele de pe cheiurile Senei, astăzi ni se arată viziunea măreață a luptelor dela Marna, dela Yser și dela Verdun; în tranșeele estice ale Franței nu s'a înmormântat o rasă ci numai o legendă.

1916.

Paris, 1914.

2. Dela decretarea mobilizării generale mi-au venit în minte un cuvânt și o icoană :

— *Piou-piou!*

Nu știu cine a născocit acest cuvânt, în care curge armonia glasului de mamă ce-și alintă copilul, piuitul puiului rătăcit, în care e o chemare de dragoste și de protecție, o legănare și o strângere în brațe. O mamă trebuie să-l fi rostit mai întâi, dar o mamă ce-și privia copilul,

cu largii lui pantaloni roșii, depărtându-se în amurg sub povara raniții și a puștei mai mari decât dânsul.. Nicăeri nu e mai puternică legătura dintre copii și părinți ca în Franța, nicăeri nu puteau găsi, deci, mamele un cuvânt mai dulce pentru copiii lor ca în Franța : *piou-piou*, chemare duioasă de mamă ocrotitoare. E mare și frumos eroismul, e mare însă și iubirea. Sunau goarneau mobilizării generale, suna toxinul războiului temut și în fiecare colț de uliță, în amurgul porților, în pragul caselor, eterna icoană a brațelor împletite în jurul roșului dela tunică, eternii ochi înlăcrămați, eternul sunet al bunului rămas : își plâneau mamele franceze copiii ce porneau spre graniță ; nu erau mame spartane, nu puneau ferul în mâna soldatului ; erau însă mame, care nu vedeau în copiii lor imaginea eroică a unui „cuceritor de ziduri și de cetăți“, ci carne din carnea lor și sânge din sângele lor. Cu toată stufoasa coamă a dragonului, cu tot roșul sângeros al infanteristului, în soldatul ce merge spre frontieră, ele nu văd un ucigător de dușmani, ci un biet pui sburătăcit de mamă, amenințat de cele două capete ale vulturului rapace : un biet *piou-piou*.

1916

După doi ani de război, ce vor fi făcând atâți *piou-piou*, pe care i-am văzut micuți și pierduți

în haina lor largă, învăluiți de căldura brațelor materne ? Câți vor fi mușcat pământul mocirlos al tranșeelor, gândindu-se la durerea mamelor îndepărtate ce-și îngâna suferința cu citirea comunicatelor glorioase ? Cei mai mulți sunt însă la postul de onoare : înfipti, acolo, în noroiul tranșeei, ca un zid eroic și neînvins, de care se sparg valurile dușmane. Ieșiți din brațele ocrotitoare ale mamelor, din copiii adorați, iată-i eroicii soldați ai Franței ; dragostea de casă nu i-a împiedicat să devină oameni ; nu mai sunt copiii rătăciți de mamă, ci soldați, cu adevărat soldați, care au dovedit că energiile rasei nu se pierd și că, fără a fi un popor militarizat, poporul francez e un popor războinic.

București, Noembrie 1918

În armistițiul divin al unei zile elementare am revăzut, sub arcurile de triumf ale Capitalei, pe acei „*piou-piou*“, zăriți la începutul războiului în durerea despărțirii pe cheiurile Parisului, pe acei „*poilus*“ evocați acum doi ani, maturi și eroici, încununați de nimbul atâtor biruințe. După patru ani, i-am văzut, pășind pe ulițele Bucureștilor mântuiți, ca biruitori ai uriașei puteri dușmane și desrobitori ai neamurilor de sub impilarea milenară. Scăpat din brațele ocrotitoare ale mamei, cu lancea încă plină de sânge, micul piou-piou ne-a apărut ca desrobitor al Andromedei înlănțuite.

De pe umedele cheiuri ale Parisului, din amurgul gangurilor, în care îi îmbrățișau mamele plângând, au pornit pe lunga cale a gloriei, cu popasurile sângeroase ale Marnei, ale Verdunului, ale Iserului, în asalturile dela Troye, Mondidier, Péronne, dela Soissons, în câmpiile Champagnei și ale Sommei pentru a urni din loc și nimici uriașa armată germană, împlântând steagul biruinții și al desrobirii în Belgrad, Sofia, Budapesta, București și Viena. În fața îndărătniciei lor eroice s'au prăbușit monstruoase imperii. Un vaer de lanțuri a răsunat în întreaga Europă și la sosirea libertății lumii în vârful baionetei micului soldat al Franței s'a auzit dintre ruine suspinul ușurat al Românilor, Polonilor, Sârbilor, Cehilor, Slovacilor, Italienilor.

1918.

3. Dela începutul războiului o parte din Bois de Boulogne a fost doborâtă la pământ din motive strategice sau de aprovizionare a Parisului. Meii behăesc prin aleele, în care odinioară Parizienele își plimbau lenea lor elegantă. În acest războiu de giganți nu sufăr, așa dar, numai oamenii, ci și natura eternă, pe care Alfred de Vigny o credea nepăsătoare față de suferință. „Sunt teatrul nepăsător, pe care nu-l poate mișca piciorul actorilor săi. N'aud nici strigătele nici

suspinele voastre. Abia simț, trecându-mi pe deasupra comedia umană, ce caută în zadar în spre cer ca spre un spectator. Mă numiți o mamă și eu sunt un mormânt. Iarna mea vă ia morții ca o hecatombă și primăvara nu vă simte adorația.“ Acum suferă și ea. Obuzele o frământă, ca o forță ascunsă și vulcanică, tranșeele o taie și o străbat ca niște nervuri infinite și dureroase; explozibilele o sfâșie și o aruncă în aer în amestec de pulbere fină și de fum; copacii ard ca făcliiile vie sau se sbuciumă în șuerul ghiulelelor.

Natura nu mai e nesimțitoare față de durerea omului; suferă și ea alături de dânsul... Mor copacii, plângând lângă piou-pioul ce-și scapătă capul de pușcă, gândindu-se la satul lui îndepărtat; moare vegetația Franței arsă de paravărsată de miile de tunuri; plânge firul de iarbă, după cum plânge și stejarul trufaș: același nimic în fața uraganului de foc și a morții. Plânge natura... *Sunt lacrymae rerum...*

1914.

4. Iată descrierea bombardării catedralei din Reims făcută de un copil de zece ani, publicată de un ziar francez.

„La 19 Septembrie, la ora trei după amiază, o bombă aprinse schela catedralei. Se auzi un

uerat prelung asemenea urletului unui câine în agonie și pe urmă o izbucnire.

Curând acoperișul arse. Intreaga catedrală fu învăluită de flacări. Înăuntru se mai aflau răniți germani; li se auziau strigătele. Spre ora patru obuzele încetaseră de a mai cădea. Catedrala ardea mereu. Lumea privia incendiul, plângând. Arama de pe acoperiș punea luciri verzi în flacări; pe dinăuntru, catedrala era luminată de foc cu un roșu aprins; pe la ferestre se vedeau tot felul de nuanțe prin vitrouri: albastre, roșii, galbene, violete. Statuele dela intrare, luminate de flacăre, păreau că se mișcă: ai fi crezut că deveneau vii, n'ai fi vrut să le privești, dar nu puteai să te ții. Catedrala era cel mai frumos monument al orașului: acum nu mai are strane; orologiul, ce bătea orele atât de frumos, s'a topit; clopotul mare nu va mai suna. Când Germanii vor fi isgoniți, vom merge însă să cântăm un Te-Deum în ruinile catedralei“...

E de neînchipuit cum un copil de zece ani a găsit cuvinte atât de potrivite, nuanțe atât de nimerite pentru a zugrăvi priveliștea neuitată a incendiului străvechii catedrale!... Nu mai sunt copii; floarea naivității lor s'a scuturat timpuriu; pe neașteptate au fost aruncați în vârtoarea vieții în mijlocul unor tragedii neasemuite în istoria omenirii; sguđuți din lumea poveștilor trandafirii ale lui Perrault, ei s'au deșteptat dintr'o dată

într'o lume aeve de foc și de jaf, de sânge și de crimă nu numai împotriva oamenilor ci și împotriva pietrelor centenare și venerabile... S'a dus Cenușăreasa cu micii conduri de mătase; s'au dus cotoiul încălțat și micul și năsdrașul Princhidel și pasărea albastră, Piticul galben și Barbă albastră și Frumoasa cu păr de aur și Șoricelul; s'a dus pulberea basmelor și legendelor Franței; s'au dus frumoasele in-folio cu minunate ilustrații colorate privite cu lăcomie. În mijlocul acestei lumi feerice de Cosinzene și de Feți Frumoși a căzut de odată un obuz și s'au sburătăcit eroiii pe o rază de lună. Desmeticit, copilul cu bucele blonde s'a frecat apoi la ochi în fața tragicei realități. Catedrala ardea; sfinții ei de piatră se răsuceau în durerea supremă; monștrii fanteziei gotice se chinuiau în vârful săgeților împietrite; vitrourele se luminau de culori fantastice; plăcile de aramă de pe acoperiș sburau înroșite. Și atunci copilul cu bucele blonde s'a simțit sguduit în adâncul inimii lui micuțe și, sub puterea impresiei, a scris rândurile de mai sus pline de o înțelegere și durere virilă...

Ce mare școală de nobilă suferință și de adânc patriotism e războiul acesta pentru generațiile ce se pregătesc! Ce suflete oțelite își vor făuri copiii de astăzi, ai căror ochi se deschid asupra catedralelor incendiate și a mormanelor de ca-

davre ce reclamă răzbunare!.. La o vârstă, în care, puternice, impresiile rămân neuitate, ei și-au văzut căminul părintesc învolburat în flacări; au văzut bisericile sfârâind și clopotele și icoanele topindu-se; au mers la școală printre ruine, pitulați de frica bombelor prusace; au văzut sângele curgând din nobile răni și au primit în urechea lor ciulită atâtea gemete scumpe, atâtea horcăiri de moarte și atâtea implorări de răzbunare!

1916.

5. În ultima lui carte asupra filozofiei războiului mondial, Gustave Le Bon ne desvăluie planul de război al guvernului german după documente găsite asupra prizonierilor.

Ofensiva din August 1914 trebuia să ducă la repede cucerire a Parisului. Guvernul francez avea să se refugieze, negreșit, în alt oraș din sud, unde Germanii i-ar li trimis o somațiune de pace oneroasă. Dacă guvernul nu s'ar fi învoit, Germanii ar fi dat foc unei părți din Paris, deoarece, sistematici ca în totdeauna, împărțiseră de mult orașul în zece regiuni. S'a și găsit acest plan *sui generis* al Parisului și ordinea, în care avea să urmeze incendiul. Dacă guvernul francez n'ar fi cedat nici de data aceasta, Germanii ar fi incendiat altă „regiune“. După zece somațiuni fără

rezultat, Parisul ar fi devenit scrumul unei imense țigări aruncate de Kaiserul german, trezit din visul de aur al unui război terminat înainte „de cei dintâi fulgi de zăpadă...”

Viziunea unui Paris incendiat până în temelie, a unui Paris devenit o Ninive sau o Troe, amestecat cu pământul câmpiei răscolite,—această viziune de foc, de sânge, de dezastru răscolește imaginația oricărui om civilizat. Iată unde ne-ar fi dus biruința germană din 1914! Ni se pune parcă un vâl pe minte; în întregul nostru organism simțim o adâncă revoltă de indignare și de rușine; sângele ni se rostogolește învălmășit și clocotitor — în fața acestei viziuni tragice a unui Paris, cruțat de barbaria lui Atila prin rugăciunile Sfintei Genevieva și sacrificat pe altarul barbariei militare a reprezentantului pe pământ al Dumnezeului teuton...

Două mii de ani i-au făcut măreția sacră... În mica insulă, pe care o acopere pacea turnurilor catedralei Notre-Dame, s'a adunat „conciliul Galilor” din îndemnul lui Cezar; în această insulă și-a petrecut cele mai bune zile ale unei vieți sbuciumate împăratul Iulian Apostatul „în scumpa lui Luteție”... Din această mică insulă „legată prin două poduri de țărături”, și-a luat sborul Parisul lui Filip-August, care a început clădirea Luvrului, a catedralei Notre-Dame și a Universității; Parisul lui Ludovic al VIII cu ca-

pela Sorbonei și a Mariei de Medicis, cu palatul Luxemburgului; Parisul lui Ludovic al XIV cu nemuritoarele opere ale lui Perrault, Le Nôtre, Mansard: colonada Luvrului, grădinile Tuileriilor, câmpiile Elizee și domul Invalizilor; Parisul lui Ludovic al XV al Panteonului, al Madeleinei, al neîntrecutei *Place de la Concorde*; Parisul lui Napoleon I al Arcurilor de triumf, al Coloanei Vendôme; Parisul lui Napoleon al III al bulevardelor, al piețelor, al străzei Rivoli. Douăzeci de veacuri de glorie militară, de strălucire politică, de centralizare administrativă; douăzeci de veacuri de ingeniozitate artistică și de trudă acumulată au risipit în mijlocul Parisului cele mai frumoase monumente de artă, cele mai grațioase biserici...

Și asupra acestui Paris de frumusețe bimilenară, asupra acestui Paris de lumină și de artă, de viață amabilă și idei umanitare și generoase s'a îndreptat pofta neroniană a distrugerii.. Puțin a lipsit ca împăratul să nu asiste de pe o înălțime la incendiul Parisului, înarmat și cu o liră în mână ca și celalt Cezar, poet, cântăreț și megaloman. De nu i-a fost scris să vadă incendiul Troei și al Romei, ar fi reușit să privească cel puțin incendiul grandios al Parisului.

1916.

6. Acum câțiva ani întâmplarea m'a dus într'o

sală a Universității din Fribourg, la cursul tânărului Maurice Masson, ce reprezintă tradiția Sorbonei literare...

Când goarna războiului a sunat, Maurice Masson a plecat pe front: la 4 Martie, tânărul locotenent trebuia să-și susțină teza de doctorat dinaintea Sorbonei și două mari volume asupra lui Rousseau îl așteptau pe masă, lângă paharul cu apă... Alături de grația atică a lui Croiset se înclinau severitatea și metodismul germanic al lui Lanson, sub privirea fină și vicleană a Cardinalului de Richelieu... Sala era plină de bătrâni învățați, vechi obișnuiți ai doctoratelor în litere; femei cu părul de zăpadă puneau o grație vetustă printre solemnitățile reci ale picturilor... Toți așteptau momentul introducerii candidatului... O ușă se deschise și o telegramă anunță căderea locotenentului Maurice Masson sub zidurile Verdunului... Un fior străbătu întreaga sală, cași cum pe ușă ar fi intrat imaginea maestoasă a Morții, spre a lua loc în fața celor două volume asupra lui Rousseau. După o clipă de adâncă reculegere, începură apoi să curgă elocința atică de pe buzele de miere ale lui Alfred Croiset și laudele severe ale lui Lanson, încununând opera tânărului doctor dispărut în clipa, în care urma să-și culeagă roadele muncii sale sub privirea fină și vicleană a Cardinalului de Richelieu.

N'am asistat la această încununare după moarte,

dar am fost răscolit la vestea ei prin ziare, evocându-mi solemnă sală, în care au răsunit atâtea docte discuții, atâta dezinteresare de cele lumești, atât idealism și încredere în nobleța cugetării omenești și de pe ai cărei păreți Descartes, Bossuet, Pascal, Racine, Corneille, Boileau iau sub ocrotirea lor tânăra cugetare a generațiilor noi în clipa ultimei lor dovezi de maturitate, înainte de a se ridica, slobodă, în seninătăți...

Tradiționalul pahar cu apă, din care au băut atâtea generații de oameni luminați, a rămas, așa dar, în ziua de 4 Martie neatins ; dinaintea lui nu s'a așezat un om cu toate păcatele lui, ci ideea concretizată a jertfei pentru patrie. Făuritor al unității naționale, Richelieu trebuie să se fi închinat adânc în fața umbrei glorioase a lui Maurice Masson, ce dovedea că Franța n'are numai condee ci și spade ; el, care a făcut odinioară tragedii rele și legi bune, trebuie să fi fost mândru de această nobilă generație jertfită a Franței moderne, ce a părăsit truda bibliotecelor pentru a pune mâna pe fer în apărarea patriei... Elocința rafinată a lui Croiset n'a încununat munca științifică a lui Maurice Masson, ci a scuturat frunze de laur și de stejar peste o întreagă tinerime erudită, eroică — și sacrificată pe altarul datoriei superioare.

7. O revistă franceză publică o fotografie sinistră: un leagăn cioplit grosolan de mâinile grăbite ale unei companii de soldați germani de pe frontul Verdunului, gând duios al unor oameni, care, în apropierea morții, mai au vreme să-și amintească de viitorul copil al principesei moștenitoare; un dar simplu și pios, mai prețios decât un leagăn de aur. În legendă se adaugă însă: „*acest leagăn e văpsit în roș cu sânge francez*“... și atunci scrisul nu mai are nici un semn convențional pentru a tălmăci mirarea cititorului, deoarece semnul exclamării e nepuținios în fața stupoarei, a indignării și a urii, pe care le simțim dinaintea acestui primitiv leagăn „văpsit cu sânge francez“...

E drept că s'au pus foarte multe lucruri neadevărate pe seama Germanilor, în ura universală, cu care au isbutit să se înconjure apostolii forței brutale. Pentru pirații mărilor, pentru teoreticienii ororilor inutile, pentru asasinii frumoaselor catedrale gotice, pentru distrugătorii Louvainului, orice crimă pare cu puțință; ni se povestește astfel prin ziare că Germanii extrag glicerina din cadavrele propriilor lor soldați pentru a o întrebuința apoi la fabricarea explozibilelor. Cum imaginația noastră latină nu poate însă concepe o astfel de grozăvie, preferăm să credem într'o invenție macabră a ziariștilor. Germanii pot duce războiul cu toate mijloacele unei barbare civili-

zații, inventând cele mai diabolice unelte ale morții, aruncând bombe incendiare, răspândind gaze asfixiante, împrăștiind substanțe lacrimogene; pot pune în slujba morții armele științii lor formidabile; nu pot însă împinge crima până la pângărirea propriilor lor cadavre; pot omori copiii nevinovați ai altora, dar își respectă morții lor.

Darul sinistru al unui leagăn „văpsit cu sânge francez“ pare a fi, totuși, un adevăr. Cum revista franceză, care îi dă fotografia, e o revistă serioasă, rămâi îngrozit: la ce-i servește Germaniei faimoasa ei „cultură“, dacă niște soldați, în masse și nu individual, au dăruit unuia din viitorii lor împărați un leagăn sângeros spre a-i pângări cu viziunea omorului visurile senine ale copilăriei?

Germanii au subtilizat adânc asupra noțiunilor de civilizație și de cultură.. Au recunoscut multora civilizația, adică manifestările exterioare ale culturii, restrânsă numai la pătura conducătoare a unui popor. Pentru ei și-au rezervat „cultura“ intensivă, cultura sufletească, cultura adâncă a masselor, cultura care nu se mărginește la formele civilizației, la binefacerile electricității sau la vulgarizarea invențiilor științifice, ci se scoboară până în fundul conștiințelor. În fața „leagănului sângeros“ cioplit de mânele nelegiuite ale soldaților dela Verdun, te îndoești însă

nu numai de „cultura“ Germanilor ci și de civilizația lor... Această odioasă atitudine sufletească ne arată lipsa oricărei culturi sufletești. Ea ne strămută în barbaria altor continente, printre Pieile-Roșii, printre eroii „scalpului“, împodobiți cu chica însângerată a vrăjmașilor, și ne dă îndărăt cu două mii de ani printre Germanii lui Arminius zugrăviți de Tacit, printre Germanii Teutoburgului, care, măcelărind trei legiuni romane, au crucificat cu capul în jos pe centurioni, au stropit altarele zeităților lor războinice cu sângele tribunilor, și au îngropat de vii pe soldați după ce-i silise mai întâi să-și sape singuri gropile...

1916.

ERRATUM

La pag. 55 rândul 11 în loc de „impudiciția gloriei“ să se citească „*impudiciția gorilei*“.

TABLA DE MATERIE

Pagi na

I

Cinquantenarul romanului român.	5
---	---

II

Al. Macedonski, poet parnasian.	13
---	----

III

Cu prilejul poeziilor lui Duiliu Zamfirescu: „amorul antic“ și „dragostea modernă“.	21
---	----

IV

Teatrale : 1. <i>Patima roșie</i> de M. Sorbul. 2. <i>Bujoreștii</i> de Caton Theodorian. 3. <i>Trogloditul</i>	28
---	----

V

1. Un sămănătorist minor : Tudor Cercel. 2. In pețire. 3. Nebunia lui Tudor Cercel.	39
---	----

VI

Pagina

Problema pamfletului: 1. Pamfletul și lirismul. 2. Pamfletul ideologic și pamfletul de cuvinte. 3. Pamfletul o problemă culturală. 51

VII

Note latine: Tabloul Romei imperiale zugrăvit de Tacit. 63

VIII

Note latine: 1. Problema culturii latine la noi. 2. Quintus Horatius Flaccus. 3. De vorbă cu Quintus Horatius Flaccus. 86

IX

Note italiene: *Benvenuto Cellini*. 100

X

Note italiene: Matilde Serao. 111

XI

Note italiene: 1. Antonio Fogazzaro. 2. Carlo Goldoni. 3. Cinquantenarul „concepției imaculate.“ 121

XII

Note spaniole: Don Quijote. 136

XIII

Pagina

Note ruse : *Azilul de noapte* al lui Gorki 139

XIV

Note franceze : 1. Emile Faguet : Opera lui critică. 2. *Pour qu'on lise Platon*. 3. Din viața lui Faguet. 145

XV

Note franceze : Jean-Jacques Weiss. 158

XVI

Note franceze : Impresii din mobilizarea franceză. . . 168

XVII

Note franceze : 1. Morituri. 2. Piou-Piou. 3. Sunt lacrymae. 4. Copiii. 5. Incendiul Parisului. 6. Post mortem laureatus. 7. Sânge. 185

VERIFICAT
1987

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII "CAROL I"
BUCUREȘTI

VERIFICAT
2007

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII "CAROL I"
BUCUREȘTI